TARKUS JA SAATUS

Maurice Maeterlinck

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY
AT URBANA-CHAMPAIGN
BOOKSTACKS

Armas kaasmaalane,

Ülemaailmse Eesti Kirjastuse ORTO liige

[illegible]

....

Tervitame ja õnnitleme Teid Teie sünnipäeva puhul. Soovime head edu ja kordaminekut.

Ülemaailmne Eesti Kirjastus ORTO

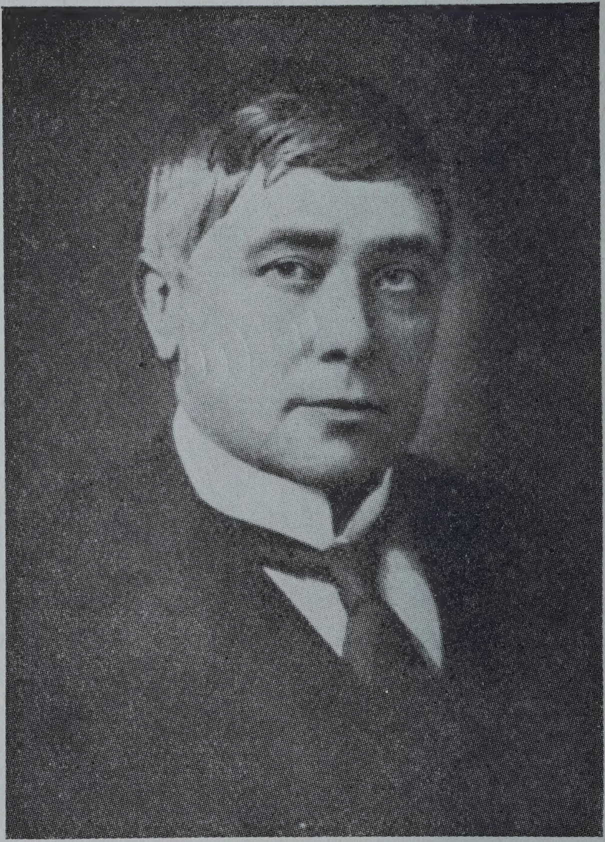

Herbert Quick.

MAURICE MAETERLINCK

TARKUS JA SAATUS

Prantsuse keelest tõlkinud A. Aspel

ORTO

TORONTO

Käesolev raamat on trükitud eriväljaandena

Ü. Eesti Kirjastuse ORTO liikmetele

sünnipäevakingiks

VÄLJAANNE ON MITTEMÜÜDAV

PRINTED IN CANADA
KORREKTUURI LUGENUD HELENE VESKIMÄE
ORTOPRINT — TORONTO 1955

845M26
Os: ES

EESSÕNA

Maurice Maeterlinck (1862—1949) kuulub sellesse kirjanduspõlve, mis läinud sajandi lõpul teostas nn. uusromantilise või uusidealistliku revolutsiooni naturalistliku ja materialistliku elukäsituse vastu, mis näitasid inimelu liiga hallina ja liiga suletuna paratamatute loodus- ja ühiskonnaseaduste ringi. See uus põlv tahtis näidata elu olulisemaid väärtusi uuesti inimese hingevõimeis, tunnete maailmas, mis võis materialistide asjalikule maailmale heita hoopis uue ja lohutavama valguse. Ei rahuldutud enam välise ja asjaliku tõega, vaid aimati ja otsiti näilise tagant elu sügavamat olemust. Objektiivne vaatlus osutus puudulikuks. Elu sügavamaid tõdesid, mis olid hingelised tõed, loodeti tabada vaistlikult, tundelise süvenemise, intuitsiooni abil. Lüürika, tundeluule, oli uusromantilise voolu pärisalaks. Suurel määral prantsuse sümbolistide Verlaine'i, Rimbaud', Mallarmé jt. jälgedes tõusis vahepeal kiduma hakanud luule läinud sajandi lõppveerandil kõigil haritud mail enneolematule tasemele. See oli peenimate ja salajasimate hingeliigu-

tuste, alateadlikkude igatsuste, puhtaimate ideaaliotsingute äärmiselt varjundirikas ja haritud luule, mida esialgu olid suutelised mõistma vaid vähesed valitud.

Maurice Maeterlinck'ile kuulub selles voolus silmapaistvamaid kohti juba selle tõttu, et ta esimesena ja mõjukamalt kui keegi kandis uue kunsti meelelaadi laiemaisse ringidesse. Pühendudes pärast oma esimest värsikogu „Les Serres chaudes" („Triiphooned", 1889) draamakirjandusele, võitis ta peaaegu ootamatult teatri uuele kirjandusvoolule (kuigi ta ise oma esimesi draamasid julges nimetada vaid marionett-mängudeks). Kohe pärast ta esimest draamat „La princesse Maleine" (1889) tervitati teda uue Shakespeare'ina, kes oli võimeline uuendama teatrikunsti niihästi sisuliselt kui lavastuslikult. Tema „Sinilinnu" esietendus 1908. a. Moskva kunstiteatris kujunes rahvusvaheliseks sündmuseks, mille määratu menu tõendas kõige ilmekamalt, et uus, kõigest välisest tõelusest eemaldunud ja ainult sisetõdede, meeleolude ja ebamaiste igatsuskujutelmade kujutusele pühendatud kunst oli haaranud ka laiad teatripubliku massid.

Kõigel välisel, tegelasil, tegevusel, isegi sõnadel oli ses draamas vaid sümboolne tähendus. Need tegurid pidid esindama elu sügavamaid jõude, hingelisi seisundeid, milles peitus tõeline elu. Igapäeva hingedraamadeks nimetas kirjanik neid ise, sest nende ülesanne oli kujutada tavalisi hingeelulisi jõude ja nende saatust. Isegi tegevus, see draamakunsti põhielement, tundus Maeterlinck'ile varsti liigsena,

sest see ähvardas tähelepanu kiskuda liiga välisele ega vastanud tema arvates igapäeva lihtsale tõelusele, kus sageli puuduvad suured sündmused ja konfliktid, kuid hingeline aktiivsus võib olla seda pinevam ja sügavam. Hingelise puhtuse ideaal, enesest loobuva armastuse piiritu andestusjõud, ääretu usaldus ja kõikemõistev rahu, need on põhiteemad, mis ta teoseis korduvad vaheldusrikkais varjundeis ja enamasti inimhinge paheliste jõudude kehaliste kirgede, vägivallavaistude, kadeduste ja mõistmatuste taustal, ilma et see kontrastimine areneks järsuks konfliktiks, sest et üks pool loobub oma hingesuuruse tõttu võitlusest.

Seda, mis tegevusest puudu jääb, asendab aga seda pinevamalt tundelise maali tihedus. Dialoogid on lihtsad, kuid kannavad kogu ulatuses kõige ürgsemalt haaravaid meeleliigutusi. Spontaansete situatsioonide, liigutuste ja sõnade leiutamises, mis mõne lühikese tõmbega avaldavad ühe kuju hingelise olemuse, peituvadki Maeterlinck'i kunsti suurimad mõjuvahendid. Nendega liitub igas draamas äärmiselt tundepinev salapärasuse õhkkond, mida ta loob lavapildi ja sageli kõrvalosaliste koori kaudu, kes aimavad saabuvaid õnnetusi. Lavastajaile võimaldas see kõige avarama tegevusvabaduse oma kujutlusvõime rakendamiseks. Kirjaniku ja lavastaja koostööst võisidki sündida niiviisi etendused, mis haarasid vaatajat harukordse jõuga, lubamata üldse ärgata kriitilisel arul, mis oleks küsinud: kas on see tõsi? Kuid ka sellele küsimusele oleks Maeterlinck'il vastus juba ette valmis olnud: väliselt fantaasiamäng,

kuid sisemiselt tõsi, sest et sügavaimalt inimlik ja seepärast, et inimesed elavad sellele kaasa.

Peale eespoolmainitud draama nimetagem ses ühenduses järgnevaid: „Les aveugles" („Pimedad", 1890, eestik. tõlge 1913); „Pelléas et Mélisande" (1892, eestik. tõlge 1919), „Alladine et Palmonides", „Intérieur" („Sisemus"), „La Mort de Tintagilles" („Tintagilles'i surm"), 1894; „La soeur Béatrice" („Õde Beatrice", 1901, eestik. tõlge 1918). Tegevuse seisukohalt on nimetatud neid pigemini lüürilisiks lavapiltideks kui draamadeks sõna päristähenduses. Ühine on neile kõigile Maeterlinck'i varasemale loomingule omane müstiline õuduseõhkkond, elu salapärasuse tugev allakriipsutus, suur aukartus nähtamatute jõudude ees ja panteistlik samastumisigatsus loodusekõiksusega, mis juhatab tagasi hollandi müstikule Ruysbroeck'ile, saksa romantikule Novalis'ele, inglise filosoofile Carlyle'ile jt.

Maeterlinck'i hilisemas loomingus see müstiline põhitoon taganeb hoopis ratsionaalsema elukäsituse mõjul. Kui ta oma esimeses kõlblisfilosoofilises traktaadis „Le trésor des humbles" („Alandlikkude aare", 1896) jääb peatuma veendumuse juurde, et inimene on võimetu mõistma oma saatuse salapärasust ja mõjutama neid tumedaid jõude, mis valitsevad ta elu, siis paar aastat hiljem, oma teises kuulsas traktaadis „La Sagesse et la Destinée" (1898) toetub ta juba antiikaja stoikute, nagu Marcus Aureliuse ja Antoninus Piuse kõlblale ratsionalismile, mis õpetab tumedale saatusele vastu astuma julge ja selgenägeliku leplikkusega, hoides endas kõigele

vaatamata alal usalduse elu ülendavaisse ja rikastavaisse väärtusisse. Ses teoses, nagu lugeja alamal võib näha, ei puudu isegi lootus võimalusele, et teaduslik tunnetus ise ükskord avastaks kõik elu saladused.

See maailmavaateline kirgastus kajastub ilmekalt Maeterlinck'i ajaliselt järgmises draamas „Monna Vanna“ (1902), mida üldiselt peetakse üheks ta parimaks teoseks. On tähelepandav, et tegevus omandab selles uuesti suurema tähenduse ja areneb ajaloolise tõeluse raamides. Selle teose peamine omapärasus peitub aga kirjaniku uues traagika käsitus̄es, mida on nimetatud õnnelikuks traagikaks. Kangelaste kõlbeline suurus või tarkus, nagu Maeterlinck seda ise nimetab, liitub siin kõige tulisemate, kuid ühtlasi ülevaimate kirgedega. Vaenuliste jõudude ja kirgede kokkupõrkest sündiv konflikt kaotab aga kangelaste kirka hinge tõttu oma tavalise traagilise tähenduse. Ka osutub väline kõlblus nende kangelaste sisemise kõlbluse ees tühiseks. Võitja Princivalle nõue, et Monna Vanna, keda ta lapsest peale tuliselt armastanud, toodaks mantli all alasti tema telki, on välise moraali seisukohalt värdjalik ja kõlvatu, kuid sisemise kõlbluse ees õigustab seda Princivalle armastuse siirus ja pühadus. Monna Vanna nõustub täitma seda nõuet halastuse pärast inimeste vastu ja on sellega kõrgem Guido'st, kes teotseb ja tunneb vaid au ja väärikuse seisukohalt.

Kuulsaim kõigist Maeterlinck'i draamadest „L'oiseau bleu“ („Sinilind“, 1909, eestik. tõlge

1918) eemaldub tõelusest uuesti võluriiki, muinasjutu ja imede maailma, kuid mitte enam selleks, et väriseda elu sünge vägivalla ees, vaid et ihaleda puhtaimaid eluväärtusi endid, ilukirkust ja lapselikku elurõõmu (sinilind sümboliseeribki õnne, mida kõik igatsevad), et äratada kõigis inimesis lohutavaid ja rõõmsaid tundeid, sest see kõlbeline tagamõte ei puudu peaaegu kunagi Maeterlinck'i teoseil.

Maeterlinck'i on nimetatudki enne kõike filosoofiks, kõlbeliseks mõtlejaks, kes nägi oma ülesannet eluõpetuse jagamises. Kui ta loomingu esimeses järgus puhtkunstiline ja moraalne huvi olid teataval määral tasakaalustatud, siis pühendus ta hiljemini lõplikult filosoofilisile mõtisklusile. Nimetasime juba eespool ta kaht kuulsaimat traktaati. „Tarkuses ja saatuses" avaldunud uus suund ratsionalistlikuma elutunnetuse poole juhtis teda varsti veel konkreetsemale eluvaatlusele. 1901. a. avaldas ta oma sügavate loodusevaatluste tulemusena niihästi kunstiliselt kui looduslooлise tähelepanuteravuse poolest silmapaistva teose „La vie des abeilles" („Mesilaste elu", 1901, eesti k. 1933), millele hiljem järgnesid „La vie des termites" („Termiitide elu", 1926, eesti k. 1931) ja „La vie des fourmis" („Sipelgate elu", 1930). Looduslikkude vaistude saladuse selgitamine köitis kirjanikku-filosoofi neis vaatlusis kõige enam, tõotas ju see kõige otsesemat juurdepääsu elu üldisile põhiseadusile, mille peatses avastamises filosoof siitpeale on peaaegu veendunud. Sama huvi juhib teda kujutama taimeelu liikumatut ja vaikivat salapärasust teoses „L'Intelligence des fleurs" („Lillede

mõistus“, 1907). Rööbiti pühendab ta aga rea teoseid inimhinge ja inimelu üldisile tingimusile, kiindudes eriti juhuse, surma, lõpmatuse, mineviku edasielamise ja tuleviku etteaimamise küsimusisse: „Le temple enseveli“ („Maetud tempel“, 1902), „Le double jardin“ („Kahekordne aed“, 1904), „La mort“ („Surm“, 1913), „Les débris de la guerre“ („Sõja rusud“, 1916), „L’hôte inconnu“ („Tundmatu võõras“, 1917), „Les sentiers de la montagne“ („Mäeteerajad“, 1919), „Le grand secret“ („Suur saladus“, 1921), „La vie de l’espace“ („Ruumi elu“, 1928), „La grande féerie“ („Suur võlu“, 1929), „La grande loi“ („Suur seadus“) ja „Avant le grand silence“ („Enne suurt vaikust“, 1934).

Viimaseis teoseis ta keskea tööde kirkus, mida võiks nimetada ka ta loomingulise kõrgperioodi kirkuseks, on teataval määral tuhmunud. Mõnesugune skepsis seguneb seni inimloomuse hüvelisisse jõududesse piiritult uskunud mõttesse. Surm on küll endiselt talle hääbumine loodusekõiksusse, õnnestav ühekssaamine maailma olemusega, mis selle asemel, et elu katkestada, kroonib teda igavese rahuga, kuid inimeste järjest laienev materiaalse hüvangu jaht, toores isekus ja veider upsakus näivad talle varjutavat isegi nii puhast voorust, nagu on Marcus Aureliuse sangarlik optimism, mida ta oma viimases teoses nimetab illusiooniks, eelistades sellele Hadrianuse alandlikumat heldimust oma „väikesest hingest“. Kuid see ei takista kirjanikku valgustamast oma endise ülendava mõttega elu kõrget pühadust ja osutamast teed puhastava ja lepitava lõp-

matuse-teadvuse juurde, milles ta algusest peale on näinud kõrgeimat eluväärtust.

Maeterlinck sai Nobeli kirjanduse-auhinna 1911. a.

Järgnevas tõlkes lugeja võib tutvuda mõtetega, kuhu on koondatud olulisim Maeterlinck'i eluõpetusest, mis on kõigepealt õpetus õnne saavutamisest, hoolimata kõigist eluraskusist ja võib-olla isegi nende kiuste. Ajal, kus optimismi põhjusi otsitakse enamasti pühendumises välisele tõelusele, näitab Maeterlinck selle pärisallikat inimese enda siseelus, ta karakterijõus ja kõigepealt ta armastusvõimes, mis haaraks mõistvalt kogu elukõiksust ja ammutaks endale jõudu iseenda sisemisest rikkusest, mida ta kohus on alatiselt täiendada. Mingi selgunud rahu ja peaaegu lapselikult rõõmus õhkkond, mis on esile manatud suure kunstilise osavusega, ümbritseb peaaegu kõiki ta kujutusi, mõjudes juba ainult sellega tõelise lohutusena ja optimismi allikana, nagu iga hea kirjandusteos, ka siis, kui see kõneleks süngeist asjust.

Tõlkija

1.

Ses raamatus on palju kõnet tarkusest, saatusest, õiglusest, õnnest ja armastusest. Näib, nagu oleks mingit irooniat ses püüdes esile manada õnne, mis on nii vähenähtav keset väga tõelisi õnnetusi, õiglust, mis on võib-olla ideaalne, ebaõigluste rüpes, mis paraku on liigagi materiaalsed, ja armastust, mis on kaunis vaevaliselt tabatav väga ilmse vaenu ja ükskõiksuse seas. Näib, nagu poleks sugugi sünnis minna jõudeajal otsima inimsüdame sügavusse peidetud kurdudest mõningaid usalduse või eluselguse tegureid, mõningaid võimalusi naeratamiseks, vallandumiseks ja armastuseks, mõningaid põhjusi tänuks ja imetluseks, kui suuremal osal sellest inimkonnast, kelle nimel lubataks endal tõsta häält, puudub mitte ainult võimalus peatuda neil siserõõmudel ja sügavail, kuid

nii vaevaliselt saavutatud lohutusil, mida rahuldatud mõtleja jutlustab, vaid isegi julgus ja aeg maitseda lõpuni elu viletsusi ja turmasid.

Nii on süüdistatudki moraliste, teiste seas Epiktetest, et nad on tegelnud alati vaid targa hingeeluga. Ses etteheites on tõtt, nagu on tõtt peaaegu kõigis etteheiteis, mida võidakse teha. Lõpuks, kui oleks julgust kuulata vaid oma südametunnistuse kõige lihtsamat, kõige lähemat, kõige sundivamat häält, siis oleks ainsaks kaheldamatuks kohuseks lohutada enda ümber, võimalikult laias ringis, võimalikult palju kannatusi. Tuleks hakata haigeravijaks, vaeste külastajaks, mureliste lohutajaks, eeskujutehaste asutajaks, arstiks, põlluharijaks, ja nii edasi, või vähemalt pühenduda nagu laboratooriumiteadlane vaid püüdele kiskuda looduse käest tema kõige vajalisemaid materiaalseid saladusi. Kuid maailm, kus ühel teataval hetkel oleks vaid üksteist abistavaid inimesi, ei teeks siiski enam kaua seda heldustööd, kui keegi ei usurpeeriks endale vajalikku jõudeaega, et tegelda muuga. Just tänu neile mõningaile inimesile, kes näivad kasutuina, leidub alati teatav hulk vaieldamatult kasulikke inimesi. Parim osa hüvest, mida meie ümber sel tunnil luuakse, on sündinud algul mõne vaimus

neist, kes jätsid võib-olla hooletusse enam kui ühe otsese ja möödapääsematult vajaliku kohustuse, selleks et mõtiskella, et süüvida enesesse, et kõnelda. Kas tähendab see, et nad tegid parimat, mida võis teha? Kes julgeks vastata sellele küsimusele? Alandlikult ausa hinge silmis, mida peab püüdma olla, on parima tegemiseks alati lihtsaim ja lähim kohustus, kuid seepärast pole veel vähem kahetsetav, kui kõik piirduksid alati lähima kohustusega. Kõigil aegadel on elanud inimesi, kes võisid siiralt uskuda, et nad täitsid kõik käesoleva tunni kohustused, mõeldes juba kohustusile, mida pidi tooma järgnev tund. Enamik mõtlejaid kinnitab meelsasti, et need inimesed ei eksinud. On hea, kui mõtleja midagi kinnitab, kuigi tarkus ise, olgu öeldud möödumisi, asetseb mõnikord vastaspoolel sellest, mida kinnitab kõige targem. Aga mis loeb see? Teda poleks märgatud ilma selle kinnituseta; ja tark on täitnud oma kohuse.

II.

Tänapäev on õnne puudus üks inimkonna haigusi, nagu haigus on õnnetuseks inimesele. Ja nii nagu on arst haiguse jaoks, oleks tarvis arste ka inimlikule viletsusele. Kuid et haigusseisund on õnnetuseks väga üldine, kas järgneb siis sellest, et ei tohi kunagi tegelda tervisega ja et see, kes õpetab näiteks anatoomiat, mis loodusteadusist vastab kõige lähemalt moraalile, peaks arvestama üksnes väärkujundeid, millega mõni enam või vähem üldine jõukaotus on koormanud inimese keha? On tarvis, et ta lähtuks tervest ja õieti arenenud kehast, nagu on tarvis, et moralist, kes püüab vaadata üle nüüdishetke, lähtuks õnnelikust hingest, või millel peale küllaldase teadvuse on vähemalt seda, mis on vajalik, et olla õnnelik.

Elame suure ebaõigluse rüpes, kuid ma mõtlen, et ei tähenda ei ükskõiksust ega jul-

must, kui kõnelda mõnikord nii, nagu ei oleks enam seda ebaõiglust, sest teisiti me ei pääseks kunagi tema sõõrist.

On siiski tarvilik, et mõned võtaksid endile vabaduse mõelda, kõnelda ja teotseda nii, nagu oleksid kõik õnnelikud, sest millise õnne, millise õigluse, millise armastuse, millise ilu leiaksid vastasel korral kõik teised sel päeval, mil saatus avaks neile tõotatud maa rahvapargid? Tõsi küll, võib öelda, et parem on asuda algul kohe „hädalisima" kallale. Kuid „hädalisima" kallale asumine pole alati kõige targem valik. Sageli on tasuvam asuda kohe „kõrgeima" kallale. Kui naabruses asetsev meri või jõgi on lõhkunud tammi, mis kaitseb maad, ja vesi ründab hollandi talumehe elamut, siis oleks temale kõige hädalisem päästa oma elajad, tööriistad ja majakraam, kuid kõige targem on minna tammi harjale võitlema lainete vastu ja kutsuda sinna kaasa kõik, kes elavad kõigutatud muldvalli kaitse all.

Inimkond on seni olnud nagu haige, kes pöörleb ja pöörleb oma asemel, et leida puhkust; sellegipärast on ainsad tõesti lohutavad sõnad, mida ta kuulnud, öeldud talle nende poolt, kes kõnelesid talle nii, nagu ta poleks kunagi olnud haige. See tuleb sellest, et inim-

kond on loodud olema õnnelik, nagu inimene on loodud olema terve, ja kui talle kõneldakse ta viletsusest, siis tundub ka kõige üldisema ja kõige alalisema viletsuse rüpes ikka, nagu öeldaks talle vaid juhuslikke ja ajutisi sõnu. Alati on sünnis pöörduda ta poole nii, nagu seisaks ta aina mingi suure õnne või mingi suure tõe künnisel. Vaistlikult seisabki ta seal, kuigi ta seda homset päeva ei peaks kunagi saavutama. On hea uskuda, et jätkub pisut suuremast mõttepingutusest, julgusest, pisut suuremast armastusest, uudishimust ja eluinnust, et avada meile rõõmu ja tõe väravaid. See pole täiesti ebatõenäone. Võib loota, et ühel hommikul on kõik õnnelikud ja targad; ja kui see hommik ei tulegi, siis pole ikkagi kuritegu teda oodanud olla.

Igal juhul on kasulik kõnelda õnnetuile õnnest, et õpetada neid teda tundma. Nad kujutlevad nii meelsasti, et õnn on midagi erakordset ja peaaegu saavutamatut. Aga kui kõik need, kes võivad pidada end õnnelikeks, avaldaksid üsna lihtsalt oma rahulolu põhjused, siis oleks ilmne, et vahe kurbuse ja rõõmu vahel pole kunagi muud kui vahe pisut naeratlevama, pisut valgustatuma leplikkuse ja vaenulise ning sünge orjastamise vahel, kitsa ja kangekaelse

elukäsituse ja harmoonilise ja avara elukäsituse vahel. Nad hüüataksid siis: „Ons see tõesti vaid see? Kuid meiegi südames on ju selle õnne algeid." Just nimelt, nad on teil. Jättes vahest kõrvale suured füüsilised õnnetused, kuuluvad nad kõigile. Kuid ärge kõnelge sellest õnnest põlgusega. Pole olemas teist. Õnelikem inimene on see, kes tunneb kõige paremini oma õnne; ja kõige paremini tunnetab teda see, kes teab sügavaimalt, et õnne eraldab kurbusest vaid kõrge, väsimatu, inimlik ja vapper idee.

Sellest ideest ongi tervendav kõnelda nii sageli kui võimalik; mitte et peale sundida enda õnnekäsitust, vaid et lasta nende südames, kes meid kuulevad, sigida vähehaaval soovil leida seda endalegi. See idee on igal meist erinev. Teie oma ei sobi mulle sugugi; võite teda korrata kuitahes kõnekalt, ta ei ulatuks mu elu peidetud organiteni. Ma pean saavutama enda oma iseendas, omal jõul. Kuid kõneldes vaid enda omast, te aitate enesele teadmata saavutada mul minu oma. Võib juhtuda, et see, mis teid kurvastab, kosutab mind, et see, mis teid lohutab, masendab võib-olla mind, vähe loeb; see, mis on ilus teie lohutavas nägemuses, leiab teed minu masendusse, ja mida teie kur-

bus sisaldab suurt, läheb üle mu rõõmu, kui mu rõõm väärib teie kurbust. Kõigepealt on aga tarvis luua meie hinge välispinnale teatav kõrgendik, et selle kaudu vastu võtta seda ideed, nagu vanade usundite preestrid puhastasid ja rookisid okkaist ja kibuvitsarägast mäeharja, et seal vastu võtta taeva tuld. Pole võimatu, et homme saadetakse meile planeet Marsilt, ühes lõpliku tõega maailma tekkimise ja otstarbe kohta, eksimatu õnneformel. Kuid seegi muudaks ja parandaks meie hingeelu vaid sel määral, millisel elasime juba ammu paranemise ootuses ja igatsemises. Igaüks meist kasutaks ja naudiks selle omaette muutumatu formeli heategusid vaid selle ebaiseka, puhastatud, tähelepaneliku ja juba valgustatud ala ulatuses, mida see formel leiaks meie hinges. Kogu moraal, kogu õigluse ja õnne teadus peaks olema vaid ootus, nii avar, nii kogemusrikas, nii vastuvõtlik ettevalmistus kui võimalik. Muidugi on meile ihaldatavaim see päev, mil astuksime lõpuks kindlasse teadmisse, teaduslikku, totaalsesse, vääramatusse tõesse; kuid seni on meil antud tungida veel tähtsamasse tõesse, meie hinge ja iseloomu tõesse; ja mõned targad on tõendanud, et see elu on võimalik isegi suurimate materiaalsete eksimuste rüpes.

III.

Kas on asjatu kõnelda hingeelust, õiglusest, õnnest ja kõigest, mis kuulub selle juurde, enne teaduse otsustavat tundi, mis võib kõik ümber paisata? Võib-olla elame vaid ajutises pimeduses ja eks tehta paljusid asju pimeduses teisiti kui päevavalgel?

Siiski, meie kehalise ja hingelise elu põhilised sündmused teostuvad niisama paratamatult, niisama täielikult varjus kui valguseski. Oodates mõistatuse lahendust, peame siiski elama ja elades just nii õnnelikult, nii õilsalt nagu suudame, elaksime kõige võimsamalt, oleksime tõe taotlemises ja otsingus vapraimad, iseseisvaimad ja selgenägelikemad. Ja veel, ükskõik mis juhtuks, enesejuurdlemisele pühendatud aega ei saa lugeda kadunuks. Kuidas meile kord paistakski maailm, millest moo-

dustame ühe osa, alati jääb inimese hinge palju enam muutumatuid ja muudetamatuid tundeid, kirgi, mõistatusi, kui on maaga seotud tähti, või teaduse poolt selgitatud saladusi. Kõige vaidlematuma ja sundivama tõe rüpes inimene kahtlemata ülendub, kuid ta ülendub vaid inimhinge muutumatu juhatuse järgi; ja võib näha, et mida tugevamaks ja lohutavamaks kasvab üldine tõekindlus, seda valdavama ja kaasakiskuvama paiste omandavad kõigi silmis õigluse, moraali, õnne ja armastuse probleemid, — paiste, milles need küsimused on alati esitunud mõtleja pilgule.

Tuleb elada nii, nagu seisaksime alati suure avastuse künnisel, tuleb valmistuda tema vastuvõtuks nii täielikult, nii sisimalt, nii innukalt kui vähegi suudetakse. Ja ükskõik mis kujul ta avalduks, parim viis tema vastuvõtuks ühel päeval on teda juba tänasest peale loota, nii kõrgena, nii kõikehaaravana, nii täiuslikuna, nii ülendavana, nagu meile on antud teda kujutella. Me ei suudaks talle kunagi omistada liiga suurt ulatust, ilu ja majesteetlust. On kindel, et ta on ilmudes parem kui meie parimad lootused, sest kui ta viimaseist erineb, kui ta läheb isegi vastuoluni nendega, siis vaid selle tõttu, et toob meile tõe, toob meile midagi suu-

remat, kõrgemat, inimloomusele vastavamat kui see, mida ootasime. Kui inimene peaks kaotama kõik, mida ta imetles, jääb talle kõigest võrratumaks ikkagi kõiksuse sisetõde. Kui oletadagi, et päeval, mil see tõde avastub, paisatakse laiali meie lootuste kõige malbem tuhk, meile jääks ikkagi meie ettevalmistus võrratu jaoks, ja võrratu astuks meie hinge enam või vähem rikkaliku voolusena, olenedes selle sängi laiusest ja sügavusest, mida meie ootus oli kaevanud.

IV.

Kas on tarvilik pidada end maailmakõiksusest paremaks? Me võime arutella kuitahes palju, meie aru jääb alati üsna nõrgaks loodusekiireks, lõpmata väikeseks osaks sellest kõiksusest, mille üle ta võtab endale õiguse otsustada, ja kas on tarvilik, et kiir peaks oma ülesande täitmiseks soovima muuta lampi, kust ta lähtub?

Meie olemuse tipp, mille kõrgusest tahame õigustada või hukka mõista elu kõiksust, on ilmsesti vaid kerge ebatasasus, mida ainult meie silm märkab elu ääretul sfääril. On arukas mõelda ja teotseda nii, nagu oleks kõik, mis inimkonnaga juhtub, möödapääsematu. Pole mitte ammu, et nimetada vaid ühte neist probleemest, mida meie planeedi vaist on kutsutud lahendama, pole ammu, kui kavatseti

vist küsida euroopa mõtlejailt, kas peaks arvama õnneks või õnnetuseks, kui üks tarmukas, kangekaelne ja võimas rass, mis aga meile, aarialasile, tundub liiga pimesi omaks võetud eelarvamuste tõttu hingelt või südamelt madalamana, lühidalt, kui juudi rass kaoks või saavutaks ülevõimu. Olen veendunud, et tark võiks vastata, ilma et ta vastuses oleks taunitavat loidust või ükskõiksust: „See, mis sünnib, ongi õnn." Sageli tundub sündiv meile ekslikuna; kuid mida muud kasulikumat on teinud seni kogu inimese mõistus kui leida kõrgemat õigustust looduse eksimusile? Kõik, mis meid alal hoiab, kõik, mis meid toetab niihästi kehalises kui hingelises elus, tuleb vaid selle tundmatu jõu aeglasest ja järk-järgulisest õigustusest, mis algul paistis meile halastamatuna. Kui mõni täiesti meie ideaalile vastav rass kaoks, siis tähendab see, et meie ideaal polnud täiesti vastav tõelisele ideaalile, mis, nagu juba ütlesin, on kõiksuse sisetõde.

Oleme võinud juba järeldada oma kogemusist, oleme juba tõeluses näinud kinnituvat võrratuid unelmaid, võrratuid igatsusi, suuri ideid ja suuri armu, ilu ja õigluse tundeid. Kui meie kujutluses leidub veel suuremaid ja lohutavamaid, mis ei taluks aga tõeluse, see tähen-

dab, elu nimetu ja salapärase võimu proovi, siis tähendab see, et on tarvis, et nad oleksid teissugused, mitte aga, et nad oleksid vähem kaunid, vähem suured ja vähem lohutavad. Seni kui tõelus pole avaldunud, on vahest hüveline hoielda ideaali, mida kujutleme kaunimaks kui on tõelus; kuid pärast, kui viimane on lõpuks avastunud, peab see ideaalne leek, mida toitsime oma parimate igatsustega, aitama veel vaid kuulekalt valgustada neid vähem hapraid ja vähem meelitavaid kaunidusi sellest valdavast tõelusemassist, mis lämmatab endised igatsused.

Ma ei usu, et selles kõiges oleks orjalikku alandlikkust, uinutavat fatalismi, passiivset optimismi. On võimalik, et tark kaotab mõnelgi juhul osa sellest kangekaelsest, piiratud ja pimedast innust, mis on mõnedel lubanud teostada niiöelda üleinimlikke asju, vaid seepärast, et neil puudus inimliku mõistuse täisküllus. Kuid seepärast pole veel vähem kindel, et ühelgi ausal hingel pole lubatud otsima minna jõudu, heapüüdlikkust, illusioone või pimestusi regioonist, mis asetseks madalamal ta parimate tundide mõtteist. Inimene täidab oma sisekohustused tõepoolest alles siis, kui ta täidab neid alati oma hinge, oma tõe kõrgeimal tase-

mel. Ja kui praktilises ja igapäevases elus mõnikord on lubatudki olukordadega sobitada, kui seal pole kohane minna alati iseenda viimase piirini, nagu läks näiteks Saint-Just *), kes võrratu innuga üldinimlikku õiglust, rahu ja õnne igatsedes saatis tapalavale tuhandeid ohvreid; mõtteelus on kohustus minna igal juhul oma mõtte viimsete järeldusteni. Lisaks, teadmine, et teotsema peab ainult tõde oodates, takistab teotsemast vaid neid, kes poleks teadmatuseski teotsenud rohkem. Ülenev mõte julgustab seda, mida ta algul kohutab. Neile, kes vaatavad kõrgusest ja imetlevad juba ette seda jõudu, mis lõhub nende töö, tundub loomulikuna teha kõike, mida nad suudavad, et parandada seda, mida pole keelatud nimetada maiseks mõistuseks, õigluseks, iluks, planeedi vaistuks. Nad teavad, et parandada tähendab siin õieti vaid avastada, mõista, austada. Neil on enne kõike usaldust „kõiksuse ideesse". Nad on veendunud, et iga pingutus parema poole lähendab neid elu saladuslikule ühtele, kuid samal ajal õpivad nad isegi oma suuremeelseimate püüete nurjumisest ja selle suure maa-

---

*) Prantsuse 1789. a. revolutsioonikangelane.

Tõlkija.

ilma vastupanust ammutama uut toitu oma imetlusele, oma innule, oma lootusele.

Kui ronite õhtu eel kõrgele mäele, siis näete, kuis vähehaaval vähenevad ja lõpuks kaovad oru üleujutavasse varju puud, majad, kirikutorn, karjamaad, rohuaiad, tee ja isegi jõgi. Kuid need väikesed valgusepunktid, mis paistavad ka kõige pimedamate ööde sügavuses inimeste poolt asustatud kohtadest, ei nõrgene sedamööda kuis te tõusete. Vastupidi, iga sammuga, mida astute kõrguse poole, avastate suurema hulga tulesid oma jalgade ees uinunud külades. Nii habras kui valgus ongi, on ta võib-olla ainus asi, mis ei kaota määratuse ees peaaegu midagi oma väärtusest. Samuti on meie hingeliste valgustega, kui vaatleme elu pisut kõrgemalt. On hea, et eluvaatlus õpetab meid suhtuma ükskõikselt kõigisse me madalamaisse kirgedesse, kuid ta ei pea nõrgendama või masendama meie alandlikematki püüet tõe, õigluse ja armastuse poole.

Kust tuleb see seadus, mida ma niiviisi sõnastasin? Ma ise ei tea sellest midagi. Ta näib mulle inimlikuna ja tarvilikuna, see on kõik; ega oskaks ma anda teisi põhjendusi peale tundeliste põhjenduste. Kuid tundelised põhjendused on mõnikord kõige vähem põlas-

tatavad. Ja kui ma saavutaksin mäeharja, kust see seadus ei paistaks mulle enam kasulikuna, siis kuulaksin salajast vaistu, mis käsib mul mitte peatuda, tõusta veel, kuni silmaksin uuesti kogu ta kasulikkust.

V.

Pärast seda üldist sissejuhatust kõnelgem lähemalt mõjust, mida tarkus võib avaldada saatusele. Ja kuna juhus on käepärast, siis on võib-olla hea kohe alguses tähendada, et asjatu oleks otsida sellest raamatust ranget meetodit. Ta koosneb vaid eraldi mõtisklusist, mis koonduvad enam või vähem korrapäraselt kahe või kolme küsimuse ümber. Ta ei kavatse kedagi veenda ega mõtle midagi tõestada. Õieti pole ju raamatuil elus sugugi seda tähtsust, mida enamik inimesi, kes neid kirjutavad või loevad, tahaksid neile omistada. Piisab, kui kuulata neid samas vaimus nagu üks mu sõpru, kes on suur tark, kuulas korra jutustust keiser Antoninus Vaga viimseist eluhetkist. Antoninus Vaga, keda võiks veel suurema õigusega kui Marcus Aureliust pidada parimaks ja täiuslikemaks inimeseks, keda maa kunagi

kandnud, sest oma kasupoja kogu tarkuse, kogu sügavuse, kogu headuse ja kõigi voorustega ühendas ta midagi mehisemat, tarmukamat, praktilisemat, midagi, mis oli lihtsamalt õnnelik ning spontaansem ja lähendas teda rohkem igapäeva tõele, see Antoninus Vaga ootas oma asemel lamades surma, silmad tahtmatuist pisaraist loorunud ja jäsemed niiskunud agoonia kahvatust higist. Sel hetkel astus ta tuppa ta lossivalve ülem, et küsida temalt tavakohaselt märgusõna. „Aequanimitas (hinge võrdsus)," vastas ta, pöörates pea igavese pimeduse poole. „Kaunis on armastada ja imestella seda sõna," ütles mu sõber. „Veelgi kaunim," lisas ta, „on aga osata, ilma et keegi seda märkaks, ilma et sa isegi teaksid seda märgata, ohverdada aeg, mida meile juhus tema imetlemiseks kingib, esimesele neist väikesist, kasulikest ja lihtsalt elulisist tegudest, mida sama juhus kingib lakkamatult meie südame heapüüdlikkusele."

VI.

„Kahtlemata tahtis nende saatus, et kõikjal, kuhu nad astusid, oleksid inimesed või sündmused neid rõhunud," ütleb keegi autor, kõneldes oma raamatu kangelasist. Nii on kõigiga, kes pole õppinud oma välist saatust eraldama oma hingelisest saatusest. Nad sarnanevad selle pimeda väikese ojaga, mida vaatlesin korra hommikul ühelt künkalt. Lakkamatult kobades, vääneldes, komistades ja kõikudes ühe tumeda oru põhjas, otsis ta oma teed suure järve poole, mis uinus koidutunni rahulikus valguses teispool metsa. Siin sundis üks basaldiküihm teda neljaks pikaks kõrvalepõikeks; seal ühe vana puu juured; veelgi kaugemal pani ühe jäädavalt kadunud takistuse mälestus pöörduma teda asjatult keedes tagasi oma allika poole, eemaldades teda määramatuks ajaks ta sihist ja õnnest. Kuid teises

sihis ja peaaegu perpendikulaarselt hullunud, õnnetu, tarbetu ojaga oli mingi kõrgem võim kui looduse vaistlikud jõud tõmmanud läbi maa, läbi ümberpaisatud kivide, läbi alistuva metsa midagi pika kanali taolist, mis oli enesekindel, haljendav, muretu, rahulik, sammudes kõhkluseta oma vaiksel ja selgel sammul teise silmapiirile peidetud allika juurest sama helendava ja vaikse järve poole. Ja mu jalgade ees oli niiviisi võrdpilt kahest suurest saatusest, mis on inimesele antud.

VII.

Nende kõrval, keda inimesed ja sündmused rõhuvad, on tõepoolest teisi olendeid, kelles elab mingi sisemine jõud, millele alistuvad mitte ainult inimesed, vaid isegi neid ümbritsevad sündmused. Nad on teadlikud sellest jõust; ja see jõud polegi muud kui enesetunnetus, mis on osanud laiuda üle inimestele tavalise teadvuse piiride.

Kodus, varjul juhuse tujude eest, õnnelikud ja tugevad saame olla vaid oma teadvuse ringmüüri taga. Muide, neid tõdesid on korratud liiga sageli, ja me peatume siin vaid selleks, et määratella oma lähtekohta. Inimene kasvab hingeliselt vaid sel määral, millisel ta täiendab oma teadvust, ja ta teadvus täieneb sel määral, millisel ta ise kasvab. Siin esineb imesteldavaid vastasmõjusid; ja nii nagu ar-

mastus on küllastumatu armastusest, on iga teadvus küllastumatu laiumisest, hingelisest ülenemisest, ja iga hingeline ülenemine on küllastumatu teadvusest.

VIII.

Kuid enesetunnetus, nii nagu teda harilikult mõistetakse, piirdub liiga sageli meie vigade ja vooruste tundmisega. Ta võib aga laiuda saladusile, mis annavad lõpmata palju enam tuge. Tunda iseend ei tähenda mitte ainult tunda end puhkeseisukorras või tunda end enam või vähem olevikus ja minevikus. Inimesis, kellest kõnelen, peitub see jõud vaid seepärast, et nad tunnevad end ka tulevikus. Olla endast teadlik tähendab suurimaile inimesile olla teataval määral teadlik oma tähest või oma saatusest. Nad tunnevad üht osa oma tulevikust, sest nad on juba ise osa sellest tulevikust. Neil on usaldust endasse, sest nad teavad juba täna, milleks sündmused nende hinges muutuvad. Sündmus on iseendast vaid puhas vesi, mida saatus meile kallab, ja tal endal pole harilikult ei maitset, värvi ega lõhna. Ta muu-

tub kauniks või kurvaks, magusaks või mõruks, surmavaks või elustavaks teda vastuvõtva hinge väärtuse kohaselt. Meid ümbritsevaile inimesile juhtub alalõpmata tuhandeid ja tuhandeid seiklusi, mis näivad tulvil sangarlikkuse idudest, kuid niipea kui seiklus on haihtunud, ei tõuse silmapiirile midagi sangarlikku. Jeesus Kristus kohtab aga oma teel üht lastetrobikonda, üht abielurikkujat naist või samariitlannat ja inimkond tõuseb kolm korda Jumala kõrgusse.

IX.

Peaks võima öelda, et inimestega juhtub vaid seda, mida nad soovivad, et nendega juhtuks. Tõsi küll, võime avaldada ainult nõrka mõju teatavale hulgale väliseile sündmusile; kuid meil on täielik mõjuvõim kõige kohta, mis neist sündmusist saab meis endis, see tähendab, vaimsele osale, mis on iga sündmuse helendav ja surematu osa. On tuhandeid olendeid, kelles see vaimne osa, mis tahaks sündida igast armastusest, igast õnnetusest või igast kohangust, pole saanud elada ühtki hetke, ja need mööduvad maailmas nagu riismed jõevoolus. Seevastu on mõningaid teisi, kelles see surematu osa neelab kõik; ja need on nagu saared meres, sest nad on leidnud kindla paiga, kust käsutavad sisemist saatust; ja tõeline saatus ongi sisemine saatus. Inimeste enamikul tumestab või valgustab nende elu see, mis nendega

juhtub; kuid nende inimeste siseelu, kellest kõnelen, valgustab üksi kõike, mis nendega juhtub. Kui armastate, siis ei kujunda mitte see armastus teie saatust, vaid seda teeb teadvus teist endast, mille leidsite selle armastuse sügavuses. Kui teile murti truudust, siis ei loe mitte truudusemurdmine, vaid andestus, mida ta laskis sündida teie hinges, ja selle andestuse enam või vähem üldine, enam või vähem kõrge, enam või vähem läbituntud iseloom, mis pöörab teie elu rahulisema ja selgema saatusepalge poole, kus näete end paremini kui siis, kui teile oleks jäädud ustavaks. Kui aga truudusemurd ei suurendanud teie hingesiirust, ei ülendanud teie usaldust ja teie armastuse ulatust, siis murti teile küll asjatult truudust ja te võite endale öelda, et pole midagi juhtunud.

X.

Ärgem unustagem, et meiega ei juhtu midagi, mis poleks loomult sama kui me ise. Iga juhtum esitub meie vaimule meie tavaliste mõtete kujul ja kunagi pole sangarlik juhus esitunud sellele, kes poleks juba suure hulga aastaid olnud vaikne ja tundmatu sangar. Ronige mäele või laskuge külla, minge maailma lõppu või jalutage ümber oma maja, te kohtate juhuse teedel alati vaid iseend. Kui Juudas astuks täna õhtul välja, siis läheks ta Juuda poole ja leiaks juhuse kedagi ära anda; kui aga Sokrates avaks oma värava, siis leiaks ta lävel magama jäänud Sokratese ja juhuse olla tark. Meie juhtumused ekslevad meie ümber, nagu peret heitvad mesilased ekslevad mesipuu ümber. Nad ootavad, et ema-idee väljuks lõpuks meie hingest; ja kui ta on väljunud, kogunevad nad ta ümber. Valetage ja valed

jooksevad teie ümber kokku; armastage ja teie juhtumustekobar väriseb armastusest. Näib, nagu ootaksid nad kõik vaid sisemist märguannet, ja kui meie hing õhtuks muutub targemaks, siis muutub targemaks ka õnnetus, mille ta ise hommikul juurde hüüdis.

XI.

Suuri sisemisi sündmusi ei juhtu kunagi nendega, kes pole midagi teinud, et neid juurde kutsuda; ja ometi peitub igas vähimaski elujuhtumis suure sündmuse seemet. Kuid need sündmused on õigluse orjad ja iga inimene saab vaid selle osa saagist, mida ta väärib. Me kujuneme täpselt selle järgi, mida avastame õnnedes ja õnnetusis, mis langevad meile osaks; ja kõige ootamatumad saatusetujud harjuvad võtma meie endi mõtete kuju. Saatuse rõivad, relvad ja ehted asetsevad meie siseelus. Kui Sokrates ja Thersites kaotaksid oma ainsa poja samal päeval, ei sarnaneks Sokratese õnnetus Thersitese omaga. Isegi surmal, mida peetakse muutumatuks, on heade inimeste majas teissugused harjumused, teissugused liigutused, teissugused pisarad kui halbade ini-

meste pool. Võiks öelda, et õnnetus või õnn puhastub enne kui koputada targa uksele; ja et ta viletsasse hinge astudes painutab pea kummargile.

XII.

Sel määral kuis muutume tarkadeks, pääseme mõningate oma vaistlikkude saatuste käest. Igas inimeses elab teatav tarkuseigatsus, mis võiks enamiku elu juhuslikkusi muuta teadvuseks. See aga, mis on muudetud teadvuseks, ei kuulu enam vaenulisile võimudele. Kannatus, mida teie hing on muutnud õrnuseks, helduseks või kannatlikeks naeratusiks, ei ilmu enam uuesti ilma vaimsete eheteta; ja mõni eksimus, mõni puudus, millele olete vaadanud otse näkku, ei saa teid enam kahjustada ega saa kahjustada enam ka teisi.

Vaistu ja saatuse vahel valitsevad katkematud suhted, nad toetavad teineteist ja luusivad käsikäes ümber tähelepanematu inimese. Kuid iga inimene, kes oskab vähendada endas vaistu pimedat jõudu, vähendab ka enda ümber saatuse jõudu. Näib, nagu looks ta mingi

varjupaiga, mis on kättesaamatu ta tarkusemäära ulatuses, ja neil, kes astuvad juhuslikult ta teadvuse valgustatud alale, pole midagi karta juhuselt, kuni nad viibivad sellel alal. Asetage Sokrates ja Jeesus Kristus Atriidide keskele, ja Oresteia jääks olemata seni, kuni nad peatuvad Agamemnoni palees; ja kui nad oleksid istunud Iokaste elamu lävel, Oidipus poleks mõelnud oma silmade väljatorkamisele. On õnnetusi, mida saatus ei julge teostada hinge juuresolekul, kes on võitnud teda enam kui üks kord, ja nii katkestab tark inimesist möödudes tuhandeid kurbmänge.

XIII.

Et targa juuresolek halvab saatuse, on nii tõsi, et ei leidu vististi ühtki draamat, kus esineks tõeline tark, ja kui ta ilmub, peatuvad sündmused iseenesest enne pisaraid ja verd. Draamasid mitte ainult ei esine kunagi tarkade vahel, vaid neid esineb väga harva ka targa läheduses. Võimatu on kujutella, et mõni traagiline sündmus võiks areneda inimeste vahel, kes on teinud tõsise ringkäigu oma teadvuses, ja suurte tragöödiate kangelased ei eritle kunagi küllalt sügavalt oma hinge. Seepärast saabki traagiline poeet näidata meile vaid enam või vähem aheldatud ilu, sest niipea kui ta kangelased tõusevad nii kõrgele, nagu tõelised sangarid peavad tõusma, lasevad nad oma relvad langeda ja draama osutub veel vaid puhkuseks valguskiirtes. Ainus targa draama esineb

„Phaidonis”, „Prometheuses”, Kristuse kannatusloos, Orpheuse mõrvas või Antigone eneseohverduses. Kuid jättes kõrvale need draamad, mis on ainsad tarkuse draamad, paneme tähele, et traagilised poeedid lubavad väga harva ilmuda targal hetkekski lavale. Nad kardavad kõrget hinge seepärast, et teda kardavad sündmused, ja et targa juuresolekul toimetatud mõrval pole sama ilme kui mõrval, mis on toimunud nende juuresolekul, kelle hing end veel ei tunne. Kui Oidipus oleks tundnud mõningaid neist põhitõdedest, mida võib omandada iga mõtleja, kui tal oleks olnud endas see alati avatud varjend, mille näiteks Marcus Aurelius oli osanud endas ehitada, mis oleks teinud siis saatus, mida oleks ta püüdnud oma võrkudesse, kui mitte seda puhast valgust, mida kiirgab suur hing, muutudes õnnetuses vaid kaunimaks?

Kus asub „Oidipuses” tark? Ons see Teiresias? Ta tunneb tulevikku, kuid ta ei tea, et headus ja andestus valitsevad tulevikku. Ta teab püha tõde, kuid ei tea inimlikku tõde. Ta ei tunne tarkust, mis süleleb õnnetust, et anda talle edasi oma jõudu. Need, kes teavad, ei tea midagi, kui neis puudub armastuse jõud,

sest tõeline tark pole mitte see, kes näeb, vaid see, kes kõige kaugemale nähes armastab sügavaimalt. Näha ilma armastuseta tähendab vaadata pimedusse.

XIV.

Väidetakse, et kõik suured tragöödiad pakuvad vaid vaatemängu inimese võitlusest saatuse vastu. Ma arvan vastupidi, et pole ainustki tragöödiat, kus saatus valitseks tõeliselt. Asjata sirvin neid, ma ei leia ühtki, kus kangelane võitleks ainuüksi puhta ja palja saatuse vastu. Õieti ei ründa ta mitte saatust, vaid tarkust. Tõeline saatus esineb vaid teatavais väliseis õnnetusis, nagu haigused, õnnetusjuhtumid, armastatud inimeste ootamatu surm jne., kuid pole olemas s i s e m i s t s a a t u s t. Tarkuse tahtel on võim parandada kõike, mis ei taba surmavalt meie keha. Sageli õnnestub tal poetuda isegi välise saatuse kitsale alale. On tõsi, et tuleb koguda endale varuks raske ja kannatlik sisevara selleks, et see tahe leiaks pühaliku hetke saabudes teotsemiseks vajalikku jõudu.

XV.

Saatuse raidkuju heidab määratu varju orgu, mida ta näib üle ujutavat pimedusega; kuid sel varjul on väga selged piirjooned nende pilgu jaoks, kes vaatavad teda mäenõlvadelt. Tõsi küll, me sünnime ses varjus, kuid paljudel inimesil on lubatud sealt väljuda, ja kui meie nõrkus ja meie põdurus hoiavad meid surmani pimestatud alal, siis tähendab juba seegi midagi, kui eemaldutakse sealt mõnikord igatsuste ja mõtete kaudu. On võimalik, et saatus valitseb mõne üle meist eriti karmilt, olgu pärilikkuse, vaistude või mõne muu praegu veel uurimatu sügavama ja tundmatuma seaduse tõttu, kuid isegi siis, kui ta meid koormab teenimata ja hämmastavate õnnetustega, isegi siis, kui ta sunnib meid tegema, mida me kunagi poleks teinud, kui ta poleks vägivaldselt sidunud meie käsi, isegi siis, kui õnnetus juba juh-

tunud, tegu tehtud, oleneb täiesti meist endist, et ta ei avaldaks enam mingit mõju meie hinge toimele. Andes hoobi heapüüdlikule südamele ta ei saa takistada, et talutud õnnetus või äratuntud eksimus ei avaks ses südames valguseallikat. Ta ei saa takistada, et hing ei muudaks iga oma kogemust mõtteiks, tundeiks, vägistamatuiks varadeks. Olgu ta võim väljaspool milline tahes, ta peatub alati, kui leiab lävel ühe neist siseelu vaikseist valvureist. Ja kui talle siis lubatakse astuda salajasse kodusse, võib ta sinna ilmuda vaid heategeva külalisena, et elustada tuimunud õhkkonda, uuendada rahu, suurendada valgust, laiendada hingeselgust, valgustada silmapiiri.

XVI.

Küsigem veel kord, mis oleks saatus teinud, kui ta oleks eksinud hingega ja oleks asetanud Epikurosele, Marcus Aureliusele ja Antoninus Vagale need püünised, mida ta asetas Oidipusele? Nõustuksin isegi oletama, et ta oleks võinud tõugata näiteks Antoninust tapma oma isa ja häbistama, samas teadmatuses, milles oli Oidipus, oma ema aset. Mida oleks ta aga kõigutanud õilsa valitseja hinges? Kas see poleks lõppenud kõik samuti, nagu lahenevad tarkade puhul kõik draamad, see tähendab, suure kannatusega, tõsi küll, kuid ühtlasi suure valgusega, mis on sündinud sellest valust endast ja võidab ta varju? Antoninus oleks nutnud, nagu nutavad kõik inimesed; kuid kõige ohtramadki pisarad ei kustuta ühtki kiirt selle südames, kel pole laenatud kiiri. Targale on antud valust meeleheiteni pikk tee-

kond, mida tarkus pole käinud kunagi lõpuni. Hingelises kõrguses, kuhu Antoninus oli jõudnud, nagu ta elu näitab, valgustavad üha suurenevad mõtted ja ülenevad tunded kõiki pisaraid. Ta oleks võtnud õnnetuse oma hinge kõige ruumikamasse ja puhtamasse ossa, õnnetus aga võtab nagu vesi omaks kõik selle anuma vormid, kuhu ta suletakse. Antoninus oleks alistunud, ütleme meie. Jah, kuid siin tuleb veel kord silmas pidada, et see sõna peidab liiga sageli seda, mis sünnib õilsas südames. Esimesel ettesattuval hingel on kerge kujutella, et ka tema alistub. Paraku! see, mis meid lohutab, puhastab ja tõstab, pole siiski mitte alistumine, vaid mõtted või voorused, mille nimel alistutakse, ja siin just tasubki tarkus oma ustavaile nende teenete kohaselt.

Leidub ideid, milleni ei küüni ükski katastroof. Piisab harilikult juba sellest, kui mõte tõuseb üle igapäevse edevuse, ükskõiksuse või isekuse, et teda toitev inimene poleks enam nii kergesti haavatav. Seepärast ongi, olgu õnnes või õnnetuses, kõige õnnelikum inimene alati see, kelles suurim idee elab suurima innuga. Kui saatus oleks tahtnud, oleks Antoninus Vaga teinud võib-olla verepattu ja saanud isatapjaks, kuid ta siseelu, kaugel sellest, et kustuda nagu

Oidipuse elu, oleks kindlustunud just nende õnnetuste kaudu, ja saatus oleks põgenenud, jättes keisripalee ümbrusse maha oma lõhutud võrgud ja relvad, sest samuti kui konsulite või diktaatorite võit võis otsustuda vaid Roomas, otsustub saatusegi tõeline võit ainult hinges.

XVII.

Kus asub saatus „Hamletis”, „Kuningas Learis”, „Macbethis”? Kas ei seisa ta troon just vana kuninga meelesegaduse keskuses, noore printsi kujutlusvõime madalamail astmeil ja Cawdori thane'i haiglaste ihade harjal? Ärgem kõnelgem viimasest, ega Cordelia isast, kelle liiga ilmset teadvusetust ei eitaks keegi, vaid Hamletist, sellest mõtlejast, — ons ta tark? Kas näeb ta Elsenori roimi küllalt kõrgelt? Ta näeb neid mõistuse tippudelt, kuid kas ei tõuse tarkuse helendavas mäeahelikus teatavad tunnete tipud, headuse, usalduse, leebuse ja armastuse tipud kõrgemale mõistuse omist? Mis oleks juhtunud, kui ta oleks vaadelnud Elsenori eksimusi neist kõrgusist, kust neid oleks vaadelnud näiteks Marcus Aurelius ja Fénelon? Ja enne kõike, kas ei juhtu mitte sageli, et roim, tundes endal mõne võimsama

hinge rõhuvat pilku, peatab oma käigu pimeduse poole, samuti kui mesilased peatavad oma töö, kui päikesekiir tungib mesipuusse?

Igatahes, see tõeline saatus, millele Claudius ja Gertrude loovutusid, — sest saatusele loovutatakse vaid siis, kui tehakse halba — see tõeline saatus, mis on sisemine saatus, oleks jätkanud süüdlaste hinges oma teekonda, kuid kas oleks ta võinud sealt väljuda, kas oleks julgenud ta üle astuda ilmsest ja süüdistavast tõkkest, mida ühe sellise targa paljas juuresolek oleks asetanud alalisse valvesse lossi väravate ette? Kui vähem tarkade saatus võtab tahtmatult osa targa saatusest, keda ta kohtab, siis puudutavad madalamad saatused harva targa saatust. Saatuslikkuse alal, nagu maa pealgi, jõed ei voola tagasi oma allika poole. Kuid, et tagasi tulla algmõtte juurde, kas võiksite kujutella, et Elsenoris seisaks Hamleti asemel mõni võimas ja valitsev hing, nagu Jeesuse oma, ja et kurbmäng areneks sellegipärast oma teed kuni lõpplahenduse nelja surnuni? Kas tundub see teile võimalikuna? Kas ei sarnane osavaimgi roim sügava tarkuse juuresolekul pisut nende näitemängudega, mida õhtuti pakutakse üsna väikesile lastele ja mille vaesuse ja pettuse avastaks ainus päikesekiir? Kas

kujutleksite Jeesus Kristust, või lihtsalt mõnd tarka, keda olete võib-olla kohanud, Elsenori vabatahtliku pimeduse keskel? Mis juhib Hamletit, kui mitte pime mõte, mis talle ütleb, et ainsaks kohuseks on kättemaks? Kas aga tõesti on vaja üleinimlikku pingutust nägemiseks, et kättemaks ei saa kunagi olla kohus? Ma kardan, Hamlet mõtleb palju, kuid ta pole tark. Ta ei näi aimavatki, kus asub saatuse raudrüü nõrk koht. Selleks, et saatust võita, ei jätku alati relvastumisest kõrgete mõtetega, sest saatus oskab kõrgeile mõtteile vastu asetada veelgi kõrgemaid mõtteid; kuid milline saatus on kunagi vastu pidanud mahedaile, lihtsaile, headele ja õiglasile mõtteile? Ainus vahend saatuse orjastamiseks on teha vastupidist kurjale, mida ta tahab lasta meil teha. Pole olemas möödapääsematut draamat. Elsenori katastroofid on võimalikud vaid seepärast, et kõik hinged keelduvad end nägemast; elav hing sunnib aga kõiki teisigi avama silmi. Kus oli määratud, et Laertes, Ophelia, Gertrude, Hamlet ja Claudius pidid surema, kui mitte Hamleti viletsas pimestuses? Kuid mis oli selles pimestuses möödapääsematut? Ärgem laskem saatusel vahele segada sinna, kus mõte võib veel relvatustada mõrvarlikke jõude. Talle

jääb selletagi kaunis silmapaistev osa. Ma näen saatuse võimu müüris, mis langeb mulle pähe, tormis, mis lõhub laeva, ja taudis, mis tabab neid, keda armastan. Kuid ta ei astu kunagi selle inimese hinge, kes teda ei kutsu. Hamlet on õnnetu seepärast, et ta kõnnib ebainimlikus pimeduses, ja tema õnnetuse määrab ta teadmatus. Miski pole maailmas niikaua kuulekas kui saatuslikkus kõigile neile, kes julgevad teda käsutada. Isegi Horatio oleks võinud teda käsutada viimse hetkeni, kuid tal polnud küllalt energiat, et väljuda oma isanda varjust. Oleks jätkunud, kui üks hing oleks julgenud hüüda Elsenoris tõtt, selleks et Elsenori sündmused poleks mitte täielikult varisenud viha- ja õudusepisaraisse. Kuid kuri juhus on tarkuse sõrmede vahel nõtke nagu äsjalõigatud ritv, muutub aga teadvusetuse käes roimarlikult rangeks raudlatiks. Olgu öeldud veel kord, kõik olenes siin mitte saatusest, vaid kõige targema tarkusest, sest Hamlet oli kõige targem, ja seepärast ta saigi oma palja juuresoleku tõttu Elsenori draama keskuseks — Hamleti tarkus aga olenes vaid temast endast.

XVIII.

Kui te ei usalda kujuteldud tragöödiaid, tungige siis mõttes mõnesse tõestisündinud ajaloo suurde draamasse; saate näha, et saatuse ja inimese vahel valitsevad seal samad vahekorrad, samad harjumused, samad kärsitused, samad alistumised ja samad mässud. Te saate näha, et sealgi tegevaim osa sellest, mida armastame nimetada „saatuseks", on inimeste poolt loodud jõud. Ta on, tõsi küll, määratu, kuid harva vastustamatu. Ta ei ilmu teataval hetkel mitte kuristikust, mis oleks uurimatu, kättesaamatu ja mõõtmatu. Ta on vormitud meie vendade energiast, ihadest, mõtteist, kannatusist ja kirgedest, ja me peaksime tundma neid kirgi, sest nad sarnanevad meie omadega. Isegi kõige iseäralikumail hetkil, kõige salapärasemais ja ettenähtamatumais õnnetusis ei tarvitse meil peaaegu kunagi võidelda nähta-

matu või täiesti tundmatu vaenlase vastu. Ärgem laiendagem tarbetult möödapääsematuse ala. Tõeliselt tugevail inimesil pole teadmata, et nad ei tunne mitte kõiki jõude, mis vastustavad nende kavatsusi, kuid nad võitlevad tuntute vastu niisama südilt, nagu polekski teisi, ja jäävad sageli võitjaks. Kindlustaksime oluliselt oma julgeolekut, oma rahu ja oma õnne päeval, kus meie teadmatus ja loidus lakkaksid nimetamast saatuslikuks kõike, mida me energia ja meie aru oleks pidanud nimetama loomulikuks ja inimlikuks.

XIX.

Vaadake üht tuntud saatuseohvrit: Louis XVI-ndat. Näib, et kunagi pole saatus soovinud suurema halastamatusega ausa, hea, tagasihoidliku, vooruslike vaese sureliku õnnetust. Kuid vaadeldes ajalugu lähemalt, võime küsida, kust on saadud selle saatuslikkuse mürk, kui mitte ohvri nõrkusist, kõhklusist, väikesist kavaldusist, ebajärjekindlusist, eneseармastusest ja pimestusest? Kui on tõsi, et mingi ettemäärang valitseb igas elus kõiki seiku, siis võib see ettemäärang asetseda vaid meie iseloomus; kas pole aga iseloom see omadus, mis peaks muutuma kõige hõlpsamalt ühes heapüüdlikus inimeses? Ja kas ta ei muutugi, tõepoolest, alaliselt inimeste enamiku juures? Kas teil kolmekümneaastaselt on sama iseloom, mis teil oli kahekümneselt? Ta on muutunud paremaks või halvemaks, ole-

nedes sellest, kas nägite vale ja vaenu, ebaustavuse ja tigeduse, või aga tõe, armastuse ja headuse võitu. Ja te arvasite nägevat viha või armastuse, tõe või vale võitu selle enam või vähem kõrge käsituse kohaselt, mille endale vähehaaval kujundasite elu õnne ja eesmärgi kohta. See, mille poole meie salajane igatsus püüab, tundubki meile loomulikult võimsamana. Kui pöörate silmad pahe poole, on pahe kõikjal võidukas; kui aga olete harjutanud oma pilku peatuma lihtsusel, siirusel ja tõel, siis näete iga asja põhjas vaid selle võimsat ja vaikset võitu, mida te armastate.

XX.

Ärgem sellegipärast otsustagem Louis XVI-nda üle sellelt vaatekohalt, kus asume. Asetugem ta kohale, tema ebakindluste, ta hämmastuste, ta raskuste, ta pimestuste keskele. On liiga hõlpus ette näha, mis ta oleks pidanud tegema, pärast seda kui teame, mis tehti. Ka meid meie segaduste, kõhkluste, kohusetundmatuste keskel hinnates tuleks otsida kõigepealt meie viimaste sammude jälgi selle väikese kõrgendiku liivalt, kust me püüdsime avastada tulevikku. Kas teame paremini kui Louis XVI, mida tuleks käesoleval hetkel teha? Mis tuleks hüljata ja mida tuleks kaitseda? Kas hõljuksime temast targemalt inimaru õiguste ja olukordade õiguste vahel? Kas pole südametunnistuslikul kõhklusel sageli kõik kohuse omadused? Õnnetu kuninga näide võib meile siiski õpetada üht tähtsat asja: et suures ja õilsas

kahtluses tuleb alati minna julgelt, otse ja lõpmata palju kaugemale sellest, mis meile tundub arukana, teostatavana ja õiglasena. Nii selge, kaugelenägev ja iseseisev kui meie käsitus kohusest, õiglusest ja tõest meile tundukski, ta pole seda kunagi sel määral, millisel ta osutub selleks üsna loomulikult mõned aastad või mõned sajandid hiljemini. Tähendab, on tark minna vähemalt nii otseselt ja varmalt kui võimalik kõige selle viimse piirini, mida näeme ja loodame. Kui Louis XVI oleks teinud seda, mida meie oleksime teinud tema kohal, nüüd, kus teame, mis oleks pidanud tegema, see tähendab, kui ta oleks jätnud otsekoheselt kõik kuninglikud eelarvamused ja võtnud siiralt vastu uue tõe ja kõrgema õigluse, mis asetati ta silmade ette, me imetleksime praegu ta geniaalsust. On siiski tõenäone, et Louis XVI, kes polnud ei jõhkard ega ogar, võis kas või ühe hetke näha oma olukorda sama pilguga, millega oleks teda näinud erapooletu filosoof. Igatahes pole see ajalooliselt ega psühholoogiliselt võimatu. Oma tõsiseil kahtlustundidel teame üsna sageli, kus asetseb kohuse kinnispunkt, ta muutumatu tipp, kuid meile tundub, et otsesest ülesandest kuni selle liiga üksildase ja liiga särava tipuni on nii pikk vahemaa, et seda poleks ettevaatlik

otsekohe läbi käia. Ja ometi, kas ei tõenda meile kogu inimkonna ajalugu, kõik meie oma elu kogemused, et õigus on asunud alati sel kõrgeimal tipul, et lõpuks tuleb ikkagi suurte pingutustega sellele tõusta, pärast seda kui on kaotatud hinnalist aega paljudele vahepealseile kõrgendikkudele? Mis on tark, sangar, suurmees muud kui see, kes on läinud üksi, enne teisi sellele tühjale tipule, mida kõik nägid enam või vähem selgelt juba alt?

XXI.

Ei sa muidugi nõuda, et Louis XVI oleks pidanud olema seda liiki inimene, s. t. geenius, kuigi on peaaegu kohus olla geniaalne, kui hoitakse enda käes loendamatute vendade saatust. Ei maksa ka arvata, et parimad meie seast oleksid vältinud tema vigu ja järelikult ka tema õnnetusi. Ei; kuid kindel on see, et ükski neist õnnetusist polnud üleinimliku päritoluga, ei olnud üleinimlikult või liiga salapärasel viisil möödapääsematu. Nad ei laskunud teisest maailmast; neid ei saatnud mingi koletislik, mõistetamatu ja tujukas Jumal. Nad olid sündinud vääritimõistetud õigluse ideest, õigluseideest, mis äratati äkitselt ellu, kuigi ta inimese mõistuses polnud kunagi maganud. Ja mis oleks maailmas julgustavamat, meile lähemat ja sügavamalt inimlikku kui õigluseidee? Louis XVI südamerahu seisukohalt on kahetsetav, et see

idee äratati just tema valitsuse all: see on aga peaaegu kõik, mida ta võis saatusele ette heita; ja enamikul etteheiteil, mida me tavaliselt saatusele teeme, on sama kaal.

Muu kohta on aga väga õigustatult lubatud oletada, et üksainus energiline, täisõiglane, ebaisekalt tark ja üllalt selgenägelik tegu oleks võinud muuta sündmuste käiku. Kui Varennes'i põgenemine, mis oli siiski kuritegelikult kahekeelne ja jõuetu akt, oleks korraldatud pisut vähem lapsikult, pisut vähem mõttetult, nagu teda oleks võinud korraldada iga elutõelusega harjunud inimene, siis on kindel, et Louis XVI ei oleks surnud tapalaval. Oli see mõni jumal või ta pime heatahtlus Marie Antoinette'i vastu, mis tõukas teda usaldama selle õnnetu reisu ettevalmistuse rumalale, edevale ja osavusetule Fersenile? Kas oli see mõni suurist saladusist tulvil jõud või ta meelekergus, muretus, vastutustundetus, see isesugune apaatne ja samal ajal provotseeriv alistumine oma saatusele, mis on hädaohtude puhul sageli omane hooletuile ja nõrkadele, mis sundis teda igal peatusel õiendama oma pead tõllaaknale, et olla kolm või neli korda ära tuntud? Ja otsustaval hetkel, sel süngel ja hingeldaval Varennes'i ööl, mis on neid ajaloolisi öid, mil saatus oleks pi-

danud silmapiiril valitsema kõigutamatu mäena, kas ei näe me seda saatuslikkust kõikuvat sel ööl igal sammul, nagu esimesi samme astuvat last, kes ei tea, kas see valge kivi või too rohupuhmas sunnib teda järgmisel hetkel langema teerajalt paremale või vasakule? Tõlla traagilisel peatusel mustavas öös, kui kuuldus noore Drouet' kohutav hüüe: „R a h v a n i m e l ! . . ." oleks piisanud ühest kuninga käsust tõllast, piitsahoobist, järsust pingutusest, ja teie ega mina poleks tõenäoliselt sündinud, sest maailma ajalugu oleks võtnud teise pöörde. Ja siis külavanema ees, kes on aupaklik, hämmeldunud, kõhklev ja ootab vaid sõna, et avada kõiki uksi, ja edasi kõrtsis, ja küla tubli vürtspoodniku härra Sauce'i kaupluses, ja lõpuks Goguelat' ja Choiseul'i saabumisel oma husaritega, kes toovad julgeoleku, ja nii kahekümnel korral, kas ei olenenud siin kõik ühest jaa'st või ei'st, ühest sammust, ühest käeliigutusest, ühest pilgust? Asetage kümme inimest, keda tunnete küllalt lähedalt, Prantsuse kuninga olukorda ja te näeksite päris kindlasti ette nende kümne öö tulemusi. Ah! saatusele oli see tõesti häbiväärne öö, mis paljastas ta jõuetuse! Kas on kunagi avaldunud paremini selle suure salapärase jõu olenevus, tuttav ja ühtlasi hämmastav viletsus,

mis meie liiga loobumuslikel tundidel näib koormavat meie elu? Kas on teda kunagi nähtud paljastatumana oma laenatud, uhkeist ja petlikest riidehilpudest, jooksmas lausa pisarais sada korda järjestikku edasi-tagasi surma ja elu, elu ja surma vahet, ja viskuvat lõpuks kohkunud naisena ühe õnnetu mehe käte vahele, kes oli pisut vähem olematu, pisut vähem ebakindel kui tema, et anuda hommikuni mingit otsust, mingit olemasoluvormi, mida ta ei leia mujalt kui inimese mõistusest ja tahtest?

XXII.

Ometi pole see veel kogu tõde. On hüveline vaadelda asju sellelt seisukohalt, vähendada niiviisi saatuslikkuse osa, kohelda teda kui kõhklevat ja eksinud naist, keda peaks julgustama ja juhtima. Oodates oma ohtlikku tundi, annab see meile usaldust, ettevõtlikkust, julgust, milleta me ei teeks midagi kasulikku: kuid see ei tähenda, et muud pole olemas, et peaks alati arvestama vaid oma tahet ja oma mõistust. Mõistus ja tahe peavad nagu võidukad sõdurid harjuma elama kõige selle kulul, millega nad on sõjajalal. Neil tuleb harjuda toituma sellest tundmatust, mis võimutseb nende üle. Nende inimeste liiga kitsast õnnest ja argipäevseist tegudest, kes pole teadlikud oma kutsumustest, pääsetakse välja vaid astudes tahtekindlal sammul mööda tuntud teerada, lakkamata samal ajal mõtlemast tundmatule

alale, mida see teerada läbib. Harjugem teotsema nii, nagu alluks meile kõik, kuid säilitades samal ajal oma hinges mõtet, mis on täidetud ülla alistumisega neile suurtele jõududele, mida meil tuleb kohata. On tarvilik, et käsi usuks, et oleme kõik ette näinud; kuid samal ajal on tarvilik, et üks salajane, puudutamatu ja rikkumatu mõte meis ei unustaks kunagi, et kõik, mis on suur, on peaaegu alati ettenähtamatu. Ainult ettenähtamatus ja tundmatus teostavad seda, mida me poleks kunagi julgenud katsetada; kuid nad tulevad meile appi vaid siis, kui leiavad meie südamepõhjas neile pühendatud altari. Vaadake ainult, millist osa oskavad tahtevõimsaimad mehed, nagu Napoleon, pühendada oma erakordseis tegudes saatusele. Need, kel pole suuremeelseid lootusi, vangistavad juhuse nagu väeti lapse; teised avavad talle täielikult need piiritud lagendikud, mida inimene pole võimeline veel läbi käima, kuid nad ei kaota teda seal silmist.

XXIII.

Ajaloo vapustavad tunnid on nagu tormid merel. Tulete tasandikkude lõpust, jooksete rannale, vaatate kaljude kõrgusest, ootate nagu midagi, vaatlete määratuid laineid mingi lapsikult kirgliku uudishimuga. Siis saabub uus laine, mis on kolm korda kõrgem ja vihasem kui teised. Ta läheneb nagu läbipaistvate lihastega hiiglane. Ta veereb rutates silmapiiri lõpust ja kannab, nagu näib, mingit kiireloomulist ja otsustavat avastust. Ta kaevab enda järel nii sügava vao, et paljastab kahtlemata mõne ookeani saladuse; ja ometi on kõik samuti kui tuuletuil ja pilvituil päevil, mil kõige loiumate väikeste lainete vahel läbipaistvad ja ometi lähinähtamatud vood veerevad teistele läbipaistvaile ja läbinähtamatuile voogudele. Pinnale ei ilmu ühtki elusolendit, ühtki rohukõrt, ühtki kivikest.

Kui miski võiks heidutada tarka, kes pole tark seni, kui mõni ootamatu põhjus ei valgusta ta hämmastust ega ülenda ta uudishimu, siis leiduks sessamas Prantsuse revolutsioonis mitmeid lõpmata palju tumedamaid, masendavamaid ja seletamatumaid saatusi kui Louis XVI oma. Mõtlen zhirondiinidele, mõtlen enne kõike võrratule Vergniaud'le. Isegi praegu, kus teame kõik, mida tulevik ta eest varjas, ja kus ligikaudu taipame, kuhu tahtis jõuda tolle erandliku sajandi vaistlik idee, oleks meil tõenäoselt võimatu teotseda targemini, teotseda üllamalt kui tema. Igal inimesel, kes oleks heidetud sellise ääretu draama hõõgsütele, oleks igal juhul raske ühendada veel suurema vaimuga veel suuremat iseloomu. See kaunis, ühegi häbiplekita kujutluspilt, see kartuseta, tagamõteteta, eksimusteta, nõrkusteta kaunis olend, mille loome endile mõnikord oma südame sügavusse kõigist oma puhtaimaist jõududest, kogu oma tarkusest ja kogu oma armastusest, tahaks istuda tema lähedusse konvendi juba tühjadele pinkidele, „kus näis hõljuvat surma vari", et mõelda, kõnelda, teotseda, nagu tegi seda tema. Ta silmas seda, mis oli igavest ja eksimatut teispool traagilist hetke, ta suutis ustavaks jääda inimlusele ja andestusvaimule neil hirmsail päe-

vil, kus inimlus ja andestus näisid selle õiglusideaali pahimate vaenlastena, millele ta oli kõik ohverdanud; ja „oma suures ja üllas kahtluses läks ta vapralt, otseselt ja lõpmata palju kaugemale sellest, mis tundus arukas, teostatav ja õige”. Surm, vägivaldne ja oodatud, astus talle vastu, enne kui ta oli käinud poole oma teekonnast selleks, et meile õpetada, et väga sageli neis inimese ja saatuse vahelisis imelisis kahevõitlusis pole tähtis päästa mitte meie keha, vaid meie kauneimate tunnete ja meie parimate mõtete elu.

Mis loevad aga mu parimad mõtted, kui mind ennast enam pole? ütlevad mõned; mis jääb aga minust järele, kui mu elu säilitamiseks peab mu südames ja vaimus hukkuma kõik, mida armastan? vastavad neile teised. Ja eks taandu sellele valikule peaaegu alati kogu inimlik kõlblus, kogu voorus, kogu kangelaslikkus?

XXIV.

Kuid mis on lõpuks see tarkus, millest me niiviisi räägime? Ärgem katsugem teda määratella liiga täpselt, sest see tähendaks teda vangistada. Kõik, kes seda on katsunud, sunnivad mõtlema inimesele, kes kustutaks valguse selleks, et uurida valguse iseloomu. Ta ei leiaks midagi peale mustunud tahi ja tuha. „Sõna „mõistlik" *)," tähendab Joubert, „lapsele öeldud sõna „mõistlik" on see, mida ta alati mõistab ja mida talle keegi ei seleta." Võtkem ta vastu, nagu teda võtab laps, et ta kasvaks üheaegselt meiega. Öelgem tarkusest sama, mida võrratu Ruysbroeck'i saladuslik vastane õde Hadewijck ütles armastusest: „Ta kauneimaks kujuks on ta sügavaim salapärasus." Pole tar-

---

*) Prantsuse keeles sõna „sage" (tark) tähendab niihästi „mõistlik" kui ka „tark". Tõlkija.

vis, et tarkusel oleks kuju; ta ilu peaks olema niisama muutlik kui on leekide ilu. Ta pole liikumatu jumalatar, kes istuks igavesti oma troonil. Ta on Minerva, kes meid saadab, kes tõuseb ja laskub, nutab ja mängib ühes meiega. Olete tõeliselt tark vaid siis, kui teie tarkus muudab lakkamatult kuju teie lapseeast teie surmani. Mida kaunimaks ja sügavamaks muutub tähendus, mille annate sõnale tarkus, seda targemaks muutute; ja iga astmega, millele jõuame tarkuse poole tõustes, suureneb hinge silmade ees see ala, mida tarkus ei jõuaks kunagi läbi käia.

XXV.

Olla tark tähendab olla endast teadlik; kuid saavutades küllalt avara teadvuse oma olemusest, märkame, et tarkus on midagi veelgi sügavamat kui teadvus. Teadvuse avardamist tuleb soovida vaid järjest kõrgema teadvusetuse pärast, mida ta avastab; ja just selle uue teadvusetuse kõrgusis asuvadki puhtaima tarkuse allikad. Kõigil inimesil on sama teadvusetuse pärand; kuid osa sellest alast asetseb siinpool ja teine sealpool normaalset teadvust. Enamik inimesi ei lähe üle esimese ala piiride; kuid need, kes armastavad tarkust, ei rahune seni, kuni nad pole avastanud uusi teid, mis viiksid teisele. Kui armastan ja kui olen saavutanud oma armastusest täiuslikema teadvuse, mida inimene on võimeline saavutama, siis valgustub see armastus hoopis teist liiki teadvusetusega kui on see teadvusetus, mis tumestab tavalisi armastusi.

Viimane ümbritseb meis vaid looma; esimene ümbritseb meis jumalust. Kuid ta ümbritseb meis jumalust alles siis tajutavalt, kui oleme kaotanud tunde esimese kohta. Meie ei välju kunagi teadvusetusest, kuid me võime alaliselt parandada selle teadvusetuse väärtust, mis meid hõlmab.

XXVI.

Tark olla ei tähenda ainult oma mõistuse kummardamist ja see ei tähenda ka ainult harjutada seda mõistust vaevata võitma madalamat vaistu. Need oleksid väga viljatud võidud, kui nad ei õpetaks mõistusele suursugusemat alistumist ühele teist liiki vaistule, mida nimetaksime hinge vaistuks. Neid igapäevseid võite tuleb taotella vaid seepärast, et nad lubavad ühel teisel üha jumalikumal vaistul avalduda üha vabamalt. Nende siht pole neis endis. Nad on vaid selleks, et puhastada meie hingesaatuse teed, mis on alati puhastuse ja valguse tee.

XXVII.

Mõistus avab tarkusele ukse, kuid elavaimgi tarkus ei asetse mõistuses. Mõistus suleb ukse halvule saatusile, kuid hüvelisile saatusile avab silmapiiril teise ukse alles meie tarkus. Mõistus kaitseb end, keelab, tagandab, kõrvaldab, hävitab; tarkus aga ründab, korraldab, edutab, lisab, suurendab ja loob. Tarkus on tõepoolest pigemini teatav hingetarve kui meie mõistuse saadus. Ta elab ülalpool mõistust; ka on tõelisele tarkusele omane teha tuhandeid asju, mida mõistus ei kiida heaks või mida ta tunnustab alles pikema aja pärast. Nii ütleski tarkus ühel päeval mõistusele, et kurja tuleb tasuda heaga ja et tuleb armastada oma vaenlasi. Mõistus, kes tõusis sel päeval oma valdkonna kõrgeimale tipule, nõustus sellega lõpuks. Kuid tarkus pole veel rahuldatud ja tahab minna päris üksi veel palju kaugemale edasi.

XXVIII.

Kui tarkus kuulaks vaid mõistust ja kui piisaks tema võidust vaistu nõuannete üle, siis sarnaneks ta alati vaid endaga. Siis oleks vaid üks tarkus ja inimene võiks teda igast küljest läbi vaadata, sest mõistus on juba mitmel korral teinud ringkäiku ümber oma alade.

Ent kui tarkuses leidubki mitmeid kinnispunkte, siis pole ometi miski nii erinev kui õhkkond, mis ümbritseb teda Sokratese ja Jeesus Kristuse, Aristeidese ja Marcus Aureliuse, Fénélon'i ja Jean-Paul'i juures. Miski ei muudaks nii täielikult oma kuju kui sündmus, mis langeks samal päeval nende tarkuse elavasse vette; sellal kui ta nende mõistuse seisuvette langedes jääks täpselt iseenese sarnaseks. Kujutelge, et Jeesus Kristus ja Sokrates kohtaksid abielurikkujat naist; nende mõistus kõneleks peaaegu sama, kuid nende tarkus leiaks, ülal-

pool nende sõnu ja mõtteid, liigutusi, mis kuuluksid kahte eri maailma. Tarkuse olemus ise nõuab neid erinevusi. Kõik targad asuvad teele samast punktist, mis on nende mõistuse lävi. Kuid nad hakkavad üksteisest eemalduma sellest hetkest, kust peale mõistuse võidud enam ei kõhkle; see tähendab, alates hetkest, kus nad tungivad vabalt kõrgema teadvusetuse piirkonda.

XXIX.

On suur vahe, kui öelda: „See on arukas" ja: „See on tark". Mis on arukas, pole paratamatult tark, ja see, mis on väga tark, pole liiga külma mõistuse silmis peaaegu kunagi arukas. Aru sünnitab näiteks õigluse, tarkus aga headuse, mis, nagu tähendab vana Plutarchos, „laiub palju kaugemale kui õiglus". Ja kas sangarlus oleneb arust või tarkusest? Võiks öelda, et tarkus on vaid meie hingeelu puhul rakendatud lõpmatusetunne. Arule on, tõsi küll, samuti omane lõpmatusetunne, kuid temas pesitseb see tunne vaid hingetu tunnetusena. Ta on peaaegu kohustatud seda tunnet elus mitte mingil määral arvestama, sellal kui tarkus on vaid sel määral tark, millisel lõpmatus saavutab tegeva ülekaalu kõigis ta ettevõtteis.

Arus pole armastust; tarkuses on teda aga palju, ja kõrgeim tarkus ei erine enam mille-

gagi sellest, mis armastuses on puhtaimat. Armastus on aga lõpmatuse jumalikem vorm; ja samal ajal, kahtlemata seepärast, et ta on jumalikem, on ta ka sügavaimalt inimlik. Kas ei võiks öelda, et tarkus on jumaliku aru võit inimliku aru üle?

XXX.

Ei saa olla küllalt arukas; kuid ainult tarkusel on õigus pöörduda aru poole. Tark pole see, kelle aru pole õppinud alistuma armastuse esimesele märguandele. Mis oleks teinud Jeesus Kristus, mis oleksid teinud sangarid, kui nende aru poleks alistunud? Kas ei astu sangarlik tegu alati üle mõistuse piiri? ja ometi, kes julgeks öelda, et sangar pole targem kui need, kes ei liigu paigast seepärast, et kuulavad vaid oma aru? Tuleks aina korrata: mitte aru, vaid armastus peab olema see anum, milles aretatakse tõelist tarkust. On tõsi, et aru kasvab tarkuse juurte läheduses; kuid tarkus pole siiski aru õis. Sest siin, tarvitades üht teist metafoori, pole tegemist mitte loogilise tarkusega, mis on aru lapselaps, vaid ühe teise tarkusega, mida võiksime nimetada armastuse eelistatuimaks õeks.

Aru ja armastus võitlevad algul ägedalt ülenevas hinges, tarkus aga sünnib alles rahust, mida armastus ja aru omavahel lõpuks sõlmivad. Ja see rahu on seda sügavam, mida rohkem õigusi aru on loovutanud armastusele.

XXXI.

Tarkus on armastuse valgus ja valgus toitub armastusest. Mida sügavam on armastus, seda targemaks ta muutub; ja mida enam tarkus üleneb, seda enam läheneb ta armastusele. Armastage ja te muutute targaks; saage targaks ja te peate armastama. Tõeliselt saame armastada vaid siis, kui muutume paremaks; paremaks muutuda tähendab aga targemaks saada. Pole maailmas inimest, kes ei parandaks midagi oma hinges sealt peale kui armastab teist inimest, isegi siis, kui on tegemist vaid argipäevase armastusega; ja need, kes ei lakka armastamast, armastavad püsivalt vaid seepärast, et nad ei lakka muutumast paremaks. Armastus toidab tarkust ja tarkus toidab armastust, see on valgusring, mille keskel armastajad sülelevad tarku. Tarkus ja armastus ei saa teineteisest lahkuda; ja Swedenborgi paradiisis on elukaaslaseks vaid „targa tarkuse armastus".

XXXII.

„Meie aru," ütleb Fénelon, „sisaldub vaid meie selgeis mõtteis." Kuid meie tarkus, võiksime lisada, tähendab, see, mis on parimat meie hinges ja iseloomus, asetseb enne kõike neis mõtteis, mis pole veel täiesti selged. Kui laseksime end elus juhtida vaid oma selgeist mõtteist, siis muutuksime varsti inimeseks, kes väärib vähe armastust ja lugupidamist. Lõpuks on kõige vähem selged just need põhjused, mille abil veename end, et on sünnis olla hea, õiglane, helde ja tunda ning mõelda igal juhul õilsaimaid mõtteid ja tunda õilsaimaid tundeid, milleni küünime. Õnneks on nii, et mida enam meil on selgeid mõtteid, seda enam õpime austama neid mõtteid, mis pole veel selged. Tuleb püüda omandada võimalikult suur hulk selgeid ideid, et äratada oma hinges võimalikult suuremat hulka veel tumedaks jäänud ideid. Selged ideed näivad mõnikord juhtivat meie välist

elu, kuid on vaieldamatu, et teised asetsevad meie siseelu eesotsas, nähtav elu alistub aga lõpuks ikka sellele, mis on nähtamatu. Meie selgete ideede hulgast, väärtusest ja võimest oleneb lõpuks meie tumedate ideede hulk, väärtus ja võime; ja on väga võimalik, et enamik lõplikke tõdesid, mida otsime sellise innuga, ootab kannatlikult oma tundi meie tumedate ideede massi hulgas. On oluline lühendada nende ootust. Mõni selge kaunis idee, mille endas äratame, ei jäta kunagi äratamata omakorda mõnd tumedat kaunist ideed, ja kui tume idee on muutunud vananedes selgeks, — sest kas pole täiuslik selgus ideede väsimuse tunnus? — kisub ta omakorda unest mõne teise tumeda idee, mis on veel kaunim ja kõrgem kui ta oli ise varjus olles, ja võib-olla niiviisi järjekindlalt ja meelt heitmata mööda uinunud rivisid kohates asetab veel mõni neist ühel päeval juhuslikult oma väikese, peaaegu nähtamatu käe mõne suure tõe õlale.

XXXIII.

Selged ideed, tumedad ideed, süda, mõistus, tahe, aru, hing — need kõik tähistavad vaimset rikkust. Hing on võib-olla vaid meie mõistuse kauneim soov, ja Jumal omakorda on võib-olla vaid meie hinge kauneim soov. Selles kõiges on niipalju tumedust, et võib paremal juhul katsuda vaid jaotada seda pimedust jämedate joonte abil, mis on sageli veelgi tumedamad kui pinnad, mida nad lõikavad. Tunda iseend on võib-olla ainus vastuvõetav ideaal, mis meile jääb, kuid millisel määral see tunnetus, mis esialgu näib olenevat ainult meie arust, oleneb temast tõeliselt? Kas ei peaks kõige parem, kõige õiglasem, kõige tõelisem, ühe sõnaga, kõige kõlblam inimene olema see, kes annaks endale täpseimalt aru oma asendist maailmas? Kes võiks aga uskuda täie usaldusega, et ta on sellest teadlik; ja kas ei siruta kõige positiivsemgi kõlblus kõik oma juured mingisse müsti-

lisse teadvusetusse? Meie mõistuse kõige kaunim soov tungib vaid läbi meie mõistuse; ja me eksime arvates, et põllusaak, mida veetakse mööda maanteed, on lõigatud maanteelt. Kõige selgem aru astub isegi siis, kui ta uurib oma ala, igal sammul üle selle ala piiride.

Ometi hakkame kaunistama oma soove vaid mõistuse kaudu. Kõik muu ei olene mitte täiesti meist, kuid see muu pääseb liikuma alles siis, kui mõistus on andnud talle tõuke. Meie aru, mis on meie mõistuse vanim tütar, peab istuma meie kõlbla elu lävele, pärast seda kui on avanud maa-alused uksed, mille taga uinuvad vangidena meie olemuse elavad ja vaistlikud jõud. Ta ootab, lamp käes; ja ta paljas juuresolek muudab selle läve ligipääsematuks kõigele, mis pole kokkukõlas valguse olemusega. Kaugemal, neil aladel, kuhu ta kiired ei tungi, jätkub tume elu. Kuid see ei heiduta aru, vastupidi, ta rõõmustub sellest. Ta teab, et Jumala silmis, keda ta igatseb, ei saa miski, mis pole astunud läbi helendava uksekaare, — ükski unelm, ükski mõte, isegi ükski tegu, — midagi lisada ega midagi ära võtta sellest ideaalolendist, keda ta kujundab. Ta leegi ülesanne on olla nii selge, nii ulatuslik kui võimalik ega lahkuda oma kohalt. Ta ei kõhkle, kuni on tegemist

vaid alamate vaistude ja pimedusega. Kuid juhtub, et ärkavate vangide seast läheneb sissekäigule veelgi säravamaid jõude kui ta ise. Nad levitavad kehatumat, haihtuvamat, mõistmatumat valgust kui on selle leegi selge ja kindel valgus, mida kaitseb tema käsi. Need läbikäiku palujad on armastuse, seletamatu hüve ja teised veelgi salapärasemad, veelgi lõpmatumad jõud. Mis teha? Kui aru istus lävele, enne kui ta oli saavutanud endale sinna istumiseks õiguse, sest et tal puudus veel julgus teada, et ta polnud üksi maailmas, siis ta hämmeldub, tal on hirm, ta suleb uksed; ja kui ta kunagi otsustaks neid uuesti avada, leiaks ta tumedate trepiastmete jalal vaid peotäie kerget tuhka. Kui ta aga jääks tugevaks ja kõigutamatuks, sest et kõigest, mida ta ei jõudnud veel õppida, õppis ta vähemalt seda, et ükski valgus pole ohtlik, et aru elus võib riskida isegi aru endaga selleks, et pääseda veel suuremasse selgusse, — siis toimuks lävel lambilt lambile kustumatuid mõjuvahetusi. Tundmatu õli tilku seguneb inimliku tarkuse õliga; ja kui valged külalised mööduvad, tõuseb meie aru igaveseks uuendatud lambi leek laiendatud väravehitise sammaste vahel endisest võimsamana ja puhtamana veel kõrgemale.

XXXIV.

Jätkem siinkohal isoleeritud tarkus, et tulla tagasi selle juurde, kes astub haua poole inimsaatuste suure karja keskel. Kas oleks lubatud väita, et targa saatus ei puutu kunagi kokku kurja või hullumeelse hinge omaga? Vastupidi, kõik elud ristlevad lakkamatult; ja väga paljude sündmuste koes põimuvad kuldlõngad kanepilõngadega. On aeglasemaid ja vähem kohutava välisilmega õnnetusi kui Oidipuse või Elsenori printsi omad. Need ei langeta oma silmi õigluse, armastuse või tõe pilgu ees. Inimesed, kes kõnelevad tarkuse paremusist, pole kunagi targemad kui siis, kui nad otsekoheselt, ilma kibestuseta ja uhkuseta tunnistavad, et tarkus ei anna oma ustavaile midagi, mida rumalad või tigedad ei võiks põlata. Juhtub kaunis sageli, et targa lähenemine ei muuda kuigi palju inimeste vaateviisi, kas seepärast,

et ta tuleb liiga hilja, või et ta möödub liiga kiiresti ja et tõeline kontakt jäi olemata, või et tal tuli võidelda liiga suure hulga olendite poolt liiga suure hulga päevade kestel kokkukuhjatud jõudude vastu. Ta ei tee väliseid imetegusid, ta päästab vaid seda, mis elu tavaliste seaduste järgi on veel päästetav, ja on võimalik, et suur ja mõistmatu keeris viib teda ennastki kaasa. Kuid isegi siis, kui ta hukkub, võib ta endale öelda, et hukkub, ilma et oleks olnud, nagu juhtub peaaegu alati, õige mitmeid nädalaid, võib-olla isegi õige mitmeid aastaid enne katastroofi, oma hinge hukkumise jõuetu ja lootusetu pealtvaataja. Ja veel, pidagem silmas, et tõelise elu seisukohalt, mis sisaldab need kaks elu, mida eespool selgitatud, ei tähenda ühe inimese päästmine mitte paratamatult tema päästmist surmast või väliseist hävinguist; kuid see tähendab kindlasti tema muutmist õnnelikumaks, muutes teda pisut paremaks. Päästa kõlblalt, see on kõik, ja nagu üldse kõik, mis toimub meie elu tippudel, see näib olevat üsna tühine. Kas pattukahetsev röövel ei päästetud, mitte ainult kristlikus mõttes, vaid ka selle sõna kõige täiuslikumas tähenduses? Ometi pidi ta veel samal tunnil surema, kuid ta suri igavesti õnnelikuna, sest et oli

armastatud oma viimsel hetkel; ja et keegi lõpmata tark inimene oli osanud talle näidata, et ta hing polnud tarbetu, et ka tema oli olnud hea ega olnud sammunud ses maailmas tähelepandamatult . . .

XXXV.

Sel määral kuis laskume mööda elu astmeid, laskume suurema hulga kurbuste ja suureneva võimetuse saladusse. Siis näeme, et paljud hinged kurduvad meie ümber vaid seepärast, et peavad endid ülearusteks, et kujutlevad, nagu poleks neid kunagi keegi vaadanud, ja et neis pole midagi, mis võiks äratada teistes armastust. Kuid kas ei saabu targale lõpuks tund, kus ta näeb kõiki jõude, kõiki tõdesid ja kõiki voorusi kõigi nõrkuste, kõigi pahede ja kõigi pattude põhjas? Selge ja õnnistatud tund, kus kurjus on veel vaid oma juhi kaotanud headus, kus äraand on veel vaid ustavus, mis ei leia enam õnne teed, kus viha on veel vaid armastus, mis avab ängistusega oma haua värava. Alles siis muutub pattukahetseva röövli lugu enesestmõistetavalt kõigi nende looks, kes on puutunud kokku õige inimesega; ja kõige

alandatumaski olendis, keda mõni pilk, mõni sõna, mõni vaikus niiviisi päästis, unustaks öö tulekul tõeline õnn, mida saatus ei suuda enam tabada, nagu Sokratesegi hinges, et enne päikeseloojangut tuli tühjendada surmakarikas.

XXXVI.

Pealegi inimese siseelu pole võib-olla see, mida harilikult mõeldakse. On niisama palju siseelu liike nagu on väliseidki. Neile vaikseile aladele tungivad kõige väiksemad niisama hästi kui suured; ja sinna ei astuta mitte alati mõistuse väravate kaudu. Juhtub üsna sageli, et paljuteadja koputab asjatult ta ustele ja et see, kes ei tea midagi, vastab talle seestpoolt.

Kahtlemata on kõige kindlam, kõige kaunim ja vastupidavam siseelu see, mida teadvus ehitab aeglaselt iseendas meie hinge helgeimaist elementidest. Tark on see, kes õpib toitma seda elu kõigega, mida juhus talle iga päev toob. Tark on see, kelles mõni pettumus või äraand laskub hinge vaid selleks, et tarkust veel enam puhastada. Tark on see, kelles kurjus ise on sunnitud toitma armastuse tuleriita. Tark on see, kes oma kannatusis on harjunud nägema

vaid valgust, mida need laotavad tema südames, ja kes ei vaata kunagi varju, mida need heidavad neile, kes teda on sünnitanud.

Veelgi targem on see, kelles rõõmud ja valud ei suurenda mitte ainult teadvust, vaid lasevad samal ajal näha, et teadvusest endast leidub veel midagi kõrgemat. Siis jõuabki ta siseelu tippudele, kust valitseb lõpuks leeke, mis teda valgustavad.

Kuid see on väikese hulga osa ja õnnelikuna võib elada ka vähem lõõskavais orgudes, kus heitlevad nende leekide tuhmunud juured. Leidub tumedamaid elusid, kes leiavad endile samuti varjendi. Leidub vaistlikke siseelusid. On algatusvõimeta ja mõistusega hingi, kes ei leia kunagi teerada, mis laskub neisse endisse, kes ei saa kunagi näha, mis neil on tallel ses peidukohas, kes teotsevad aga sellegipärast samuti nagu need, kes on kaalunud kõik selle varad. On inimesi, kes teadmata, et nad on kõrgema teadvuse ainsad kinnistähed, soovivad vaid head, ilma et teaksid, miks nad seda soovivad.

Nii ongi, et iga siseelu algab vähem sellest hetkest, kus mõistus hakkab arenema, kui hetkest, kus hing muutub heaks. On küllalt imelik, et kurjuses elades pole võimalik saavutada

siseelu. Ühelgi inimesel, kel pole mõnel määral hingesuurust, ei saa olla siseelu. Ta võib end küll tunda, võib-olla saab ta isegi teada, miks ta pole hea, kuid tal pole ei seda jõudu ega seda varjendit ega seda nähtamatute rahulduste vara, mis on igal inimesel, kes võib kartuseta astuda oma südamesse. Siseelu on saadud vaid teatavast hingeõnnest, hing on aga õnnelik vaid siis, kui ta saab armastada endas midagi puhast. Ta võib oma valikus eksida: kuid isegi siis, kui ta eksib, on ta õnnelikum kui hing, kel puudub isegi valikuvõimalus.

XXXVII.

Ka tähendab juba kedagi päästa, kui panna teda pisut vähem armastama kurja kui ta armastas seni, sest see tähendab teda aidata ette võtta selle varjendi ehitamist, mille vastu saatus murrab hiljemini oma relvad.

See varjend on iseteadvuse või armastuse monument; vähe loeb see „või", sest armastus on teadvus, mis end veel kobamisi otsib, kuna tõeline teadvus on armastus, mis on end lõpuks leidnud valguses. Hing aga läidab oma rõõmu sisima tule selle varjendi sügavaimas nurgas.

Hingerõõm, mis kõrvaldab halva saatuse jäetud kurbuse samuti kui materiaalne tuli kõrvaldab maa peal valitsevate haiguste järelduse, see rõõm ei sarnane teiste rõõmudega. Ta ei tule ei välisest õnnest ega enesearmastuse rahuldusest. Sest enesearmastuse rõõmu all, mis väheneb sel määral kuis hing paraneb, asub puhta armastuse rõõm, mis kasvab sedamööda kuis hing üleneb. Ei, see rõõm ei sünni

uhkusest; ja hing ei tunne end õnnelikuna mitte sellest, et võib naeratada oma ilule.

Enesest mõnel määral teadlikuks saanud hingel on õigus teada, et ta on kaunis; kuid kõik, mida ta lisab liiga tahtlikult oma ilu teadvusele, seda röövib ta võib-olla armastuse ebateadvuselt. Ja avastuva teadvuse esimesi kohuseid on õpetada meile selle teadvusetuse austust, mis ei taha veel paljastuda.

See rõõm aga, millest kõnelen, ei võta armastuselt seda, mida ta lisab teadvusele. Vastupidi, just temas ega kuski mujal, toitub teadvus armastusest, samal ajal kui armastus täieneb teadvuse kaudu. Ülenevale vaimule on antud õnnetundeid, mida ei tunne kunagi õnnelik keha; hüvenevale hingele aga on antud rõõme, mida mitte alati ei tunneks ülenev vaim. On küll tõsi, et ülenev vaim ja hüvenev hing tavatsevad töötada koos, et kindlustada inimese sisemist koda. Kuid juhtub, et nad töötavad ka lahus ja et miski ei liida neid kaht ringmüüri, mida nad ehitavad. Kui oleks nii ja kui inimene, keda ma maailmas kõige rohkem armastan, tuleks minult pärima, kumba valida ja kumb neist on sügavam, kättesaamatum varjupaik, siis soovitaksin tal majutada oma saatus hüveneva hinge varjendisse.

XXXVIII.

Kas tark ei kannata kunagi? Kas ükski äike ei tumesta ta kodu taevast? Kas ei aseta talle keegi püüniseid? Kas ta naine ja ta sõbrad ei reeda teda kunagi? Kas see, mida ta pidas üllaks, ei muutu näruseks? Kas ta isa, ema, ta pojad ja vennad ei sure samuti kui teiste omad? Kas siis kõik teed, mille kaudu valu meisse astub, on kaitstud inglite poolt? Ja kas Jeesus Kristus ei nutnud Laatsaruse haua ees? Ja kas Marcus Aurelius ei kannatanud oma poja Commodiuse, kelles hakkas juba ilmnema koletis, ja oma naise Faustina vahel, keda ta armastas ja kes ei armastanud teda? Ja kas Paulus Emilius, kes oli niisama tark kui Timoleon, ei oianud saatuse käe all, kui ta vanem poeg suri viis päeva enne ta võitu Roomas ja teine poeg kolm päeva pärast seda? Kas see ongi too varjupaik, mida tarkus

pakub õnnele? Kas peame kustutama, mida oleme öelnud, ja kirjutama tarkuse nende illusioonide hulka, mille kaudu inimhing katsub aru silmis õigustada igatsusi, mida kogemused kuulutavad peaaegu alati arutuiks?

XXXIX.

Tõeliselt kannatab ka tark. Ta kannatab ja kannatus on üks tarkuse elemente. Ta kannatab võib-olla enam kui mõni teine inimene, sest et ta on täielikum inimene. Ta kannatab rohkem, sest et mida vähem ollakse üksi, seda enam kannatatakse, ja et mida rohkem inimene on tark, seda vähem talle tundub, et ta on üksi. Ta kannatab oma liha, oma südame, oma vaimuga, sest et on liha, südame ja vaimu osi, mida ükski maailma tarkus ei saa vabastada saatuse võimu alt. Ka pole tarvis vältida mitte kannatust, vaid lootusetust ja ahelaid, mida ta toob sellele, kes võtab teda vastu isandana ja mitte saadikuna, kes tuleb kellegi tähtsama isiku poolt, keda mõni teekõverik varjab meie vaate eest. Kindlasti tark ärkab nagu ta naabergi võpatusega hoopide peale, millega tülikas saadik vapustab ta elamu seinu. Ta peab

laskuma, ta peab temaga kõnelema. Kuid kõneldes temaga vaatab ta korduvalt üle hommikuse õnnetuse õla, et seletada silmapiiri tolmus suurt ideed, mille eel see õnnetusesaadik võibolla käib. Õieti on ju nii, et kui mõelda keset õnne kurjale, millega saatus meid võib üllatada, tundub ta meile õige väikesena. Olen nõus, et õnnetuse saabudes vahekorrad muutuvad, kuid seepärast pole vähem kindel, et kui ta tahaks kustutada meis julguse alalist kollet, peaks tal õnnestuma lõplikult tallata meie südame põhjas põrmu kõik, mida armastame, kõik, mida imetleme, kõik, mida jumaldame. Missugune võõras võim suudaks aga maha kiskuda mõnd tunnet või ideed, kui me ei tõuka neid ise troonilt? Kas leidub, välja arvatud kehalised kannatused, mõnd valu, mis küüniks meieni teisiti kui meie mõtete kaudu? Ja kes annab siis meie mõtteile relvad, mille abil nad meid ründavad või kaitsevad? Kannatame vähe oma kannatuse enda pärast, kannatame määratult viisi pärast, millega teda vastu võtame. „Ta oli õnnetu oma süü tõttu," ütleb Anatole France, kõneldes ühest nende seast, kes ei vaata kunagi üle toore saadiku õla; „ta oli õnnetu oma süü tõttu, sest kõik tõelised vilet-

sused on sisemised ja nende põhjuseks oleme ise. Eksime uskudes, et nad tulevad väljastpoolt. Me kujundame neid oma sisemusest, oma substantsist."

XL.

Ühe sündmuse tegev jõud asetseb vaid viisis, millega vaatleme seda sündmust. Korjake kokku kümme inimest, kes kaotavad Paulus Emiliuse kombel oma kauneimal elutunnil oma kaks poega: teie saate kümme valu, mis ei sarnane põrmugi üksteisega. Õnnetus astub meisse, kuid ta teeb seal vaid seda, mida tal kästakse teha. Ta külvab, laastab, korjab lõikust selle käsu kohaselt, mille leidis kirjutatuna meie lävel. Kui mu naabril, kes on keskpärane inimene, hukkuvad ta kaks poega just samal hetkel, kus nende isa eluõnn teostas oma soovid, siis langeks kõik pimedusse, ei purskuks ühtki sädet, ja õnnetus, tundes isegi peaaegu igavust, jätab enda järele vaid pisut värvitut tuhka. Mul pole tarvet oma naabrit jälle näha. Tean ette neid väikesi asjakesi, mida valu talle andis, sest valu annab meile vaid tagasi seda, mida meie hing talle õnnelikel päevil laenas.

XLI.

Kuid sama õnnetus on tabanud Paulus Emiliust. Kohkunud Rooma ootab, kajades veel vastu triumfikäigust. Mis tuleb nüüd? Kas jumalad mõnitavad tarka ja kuidas vastab tark jumalaile? Mis tegi see sangar valuga, või mis tegi valu selle sangariga? Just sääraseil hetkil näib inimkond saavutavat teadvuse, et saatus proovib liigne kord ta käsivarre jõudu; et miski on tema jaoks muutunud, kui see käsivars ei suuda seda kõigutada, mida ta ründas. Ja vaadake, millise ärevusega otsib ta neil puhkudel oma juhtide silmist käsusõna võitmatu vastu.

Paulus Emilius aga läheneb keset rooma rahvast, keda ta kokku kutsus. Ta on sügavtõsine ja kõneleb nii: „Ma pole kunagi midagi kartnud, mis tuleb inimesist, kuid see, mis mind jumalikkude asjade seas on alati kohu-

tanud, on saatuse äärmine püsimatus ja ta hoopide tühjendamatu mitmekesisus; enne kõike selle sõja kestel, kus ta soodustas nagu pärituul kõiki mu ettevõtteid. Tõepoolest, ma ootasin aina, millal ta paiskaks ümber mu õnne ja tõstaks tormi. Jah, ma sõitsin ühe päevaga üle Joonia mere, Brindisist Kerkyrasse ja Kerkyrast jõudsin viie päevaga Delphisse, kus ohverdasin Apollole. Veel viis päeva ja me jõudsime, sõjavägi ja mina, Makedooniasse, kus ma sooritasin sõjaväega kombekohase puhastustalituse. Samal hetkel alustasin sõjategevust ja viieteistkümne päeva pärast olin lõpetanud selle sõja kuulsusrikkaima võiduga. — See kiire edu äratas minus õigustatud kahtlust saatuse vastu. Tarvitsemata karta midagi vaenlaste poolt ja ootamata ühtegi kõrvalist ohtu, kartsin, et jumalatari püsimatus avaldub tagasisõidu puhul, mil tõin kaasa nii õnnelikult võiduka sõjaväe, määratu saagi ja vangivõetud kuningaid. Jõudnud ilma ühegi juhtumuseta teie juurde ja nähes linna rõõmukeerises keset pidustusi ja ohverdusi, ei kahelnud ma mitte vähem elusaatuses; sest teadsin, et ta ei anna ühtki soosingut ilma lisandita ja et ta kadedus saadab alati meie suurt menu. Täis seda valulist ärevust ja värisedes saatuse pärast, mida

tulevik varus Roomale, vabanes mu hing sellest hirmust alles sel hetkel, kui nägin hukkuvat oma maja ses kohutavas hävingus, kus löök tuli löögi peale, pidin matma omade kätega kaks nii kauni lootusega poega, ainsad, keda oleksin jätnud oma pärijaiks. Nüüd olen siis varjul suurte ohtude eest ja usun kindlalt, et te edu peab vastu, tublina ja kestvana. Saatusele on mu menu eest küllaldaselt tasutud kurjaga, mida ta mulle kuhjas. Ta on andnud niihästi võitjas kui triumfikäigus veetud vangis rabava näite inimlikust haprusest; siiski selle vahega, et võidetud Perseusel on ta lapsed endiselt järel ja et võitja Paulus Emilius on kaotanud enda omad."

XLII.

Näete, kuidas roomlane võttis vastu suurima valu, mis võis tabada inimest hetkel, kus ta on valu vastu tundlikem, see tähendab, ta suurima õnne hetkel. Kas leidub teisi viise? Jah, sest on niisama palju viise tema vastuvõtuks kui on ses maailmas heldeid ideid ja tundeid, ja iga selline tunne, iga selline idee hoiab käes võlukeppi, mis muudab lävel kannatuse rõivad ja näo. Hiiob oleks meile öelnud: „Issand on andnud, Issand on võtnud, Issanda nimi olgu kiidetud," ja Marcus Aurelius võibolla: „Kui mul pole enam lubatud armastada neid, keda armastasin üle kõige, siis kahtlemata selleks, et õpiksin armastama neid, keda ma veel ei armastanud."

XLIII.

Ja ärgem arvakem, et nad lohutuvad niiviisi tühjade sõnadega ja et kõik need kõned peidavad halvasti haava, mis on seda valusam, et nad tahavad teda peita. Kõigepealt, parem on lohutada end tühjade sõnadega kui end üldse mitte lohutada. Ja siis, kui peakski möönma, et see kõik on vaid illusioon, siis on samal ajal õiglane möönda, et illusioon on ainus hüve, mida hing võiks omada, ja missuguse teise illusiooni nimel julgeksime võtta endale õiguse põlata illusioone?

Muidugi, kui need suured targad, kellest äsja kõnelesin, astuvad õhtu tulekul oma tühja majja ja näevad oma kolde ümber istmeid, kuhu nende lapsed ei tule enam istuma, tunnevad nad osaliselt sama kannatust, mida tunnevad täielikult need, kellele see kannatus ei too ühtki üllast mõtet. Sest oleks ülekohus mõne

kauni mõtte, mõne kauni tunde vastu, omistada neile voorus, mis neil puudub. On väliseid pisaraid, mida nad ei saa kuivatada, ja pühalikke tunde, kus tarkus ei lohuta. Kuid, öelgem seda veel viimast korda, oluline pole vältida mitte kannatust, sest et ta jääb alati möödapääsematuks. Oluline on teha valikut selles, mida kannatus meile toob. Vahest arvatakse, et see valik, mida silm ei saa näha, on tõeliselt midagi üsna tühist, mis ei suuda kustutada valu, mille põhjus on püsivalt silmade ees? Kas ei koosne aga selliseist pisiasjust kõik meie hingelised rõõmud, mis on kaugelt sügavamad kui kõik meie füüsilised ja mõistuslikud rõõmud? Kui tõlgiksime tunde, mis tõukab kangelast heategudele, sõnadesse, siis näib ta tõepoolest tühisena. Noorema Cato idee kohusest oli ka tühine, kui teda võrrelda kogu impeeriumi määratu segaduse ja verise surmaga, mille ta kaasa tõi, ja ometi, kas pole ta suurem kui need segadused, ja kas ei ületa ta isegi surma, mille ta põhjustas? Kas pole veel tänapäevgi õigus Catol; ja missugune teine elu on olnud sisimalt ja ülevamalt õnnelik kui Cato oma?

Kõik, mis ülendab meie olemasolu; kõik, mida eneses austame, meie vooruse tegurid ja need tundelised piirid, mida iga inimene sunnib

peale oma pahedele ja isegi oma roimadele, need kõik tunduvad tõepoolest tühiseina, kui meie mõistus pärib nende kohta aru. Ometi asetsevad just seal iga inimese eluseadused. — Ja kes võiks elada alistumata mitmele neist arule alistamata tõdedest? Kõik, kuni kõige viletsamateni alistuvad neist mõnele, ja mida suurem on nende hulk, millele inimene on kuulekas, seda vähem on ta vilets. Tapja ütleb teile: Tõsi küll, ma tapan, kuid ma ei varasta; ja see, kes reedab, ei reeda oma venda. Nii varjub igaüks viimsesse kõlblasse väärtusse, mis talle jäänud. Kõige langenuma inimese hinges on alati midagi pühapaiga, midagi varjendi taolist, kus ta leiab pisut puhast vett ja kust ta käib ammutamas elu jätkamiseks vajalikku jõudu. Siin nagu mujalgi pole mitte aru see, kes lohutab. Ta peab peatuma varga või äraandja viimse varjupaiga künnisel, nagu ta peatub Antigone ohvri, Hiiobi alandlikkuse ja Marcus Aureliuse armastuse künnisel. Ta peatub, ta ei saa enam aru, ta ei tunnista õigeks, ja ometi tunneb ta, et kui ta tõstaks mässu, siis astuks ta valguse vastu, millele ta on vaid nähtavaks varjuks, sest ta on nende asjade keskel nagu päikesepaistel seisev inimene. Ta näeb oma varju, mis sirutub ta jalgade ette, ta võib seda pikendada või lühen-

dada ja muuta selle äärjooni sellekohaselt, kuis kummardub või tõuseb, kuid see vari on ainus asi, mida ta valitseb, mis on ta oma ja mida ta võib käsutada ses pimestavas valguses, mis teda ümbritseb. Samuti teotseb meie aru kõrgemas valguses; ja vari, mida ta heidab, ei avalda mingit mõju sellele liikumatule ilusärale. Nii kaugel kui asetseksidki teineteisest Marcus Aurelius ja äraandja, nad ammutavad samast allikast seda müstilist vett, mis laseb elada nende hingel; ja see allikas ei asu nende arus.

On küllalt imelik, et kogu meie hingeelu asetseb mujal kui meie arus; sest inimene, kes elaks vaid selle aru kohaselt, oleks viletsaim kõigist olendeist. Pole ühtki voorust, ühtki heategu, ühtki üllast mõtet, mille juured ei asuks peaaegu kõik kõrval sellest, mida saab mõista ja seletada. Ja ometi, kas ei nõuaks inimese uhkus, et kõik voorused, kogu siseelu, kogu rõõm asetseksid ses ainsas asjas, mida ta omab tõeliselt, ses ainsas asjas, mida ta võib usaldada: see tähendab, ta arus? Kuid ta võib otsida kuitahes hoolikalt, kõige tühisem sündmus näitab varsti, et varjupaika ei tule kunagi otsida arust, sest on ülimal määral tõsi, et oleme midagi muud kui lihtsalt arukad olendid.

XLIV.

Kui aga meie aru ei vali seda, mida kannatus meile toob, kes valib siis? Meie eelnev elu, mis on kujundanud meie hinge. Tarkuse vilju ei lõigata ühe päevaga. Mind ei lohutaks ükski Paulus Emiliuse mõte, kui ma poleks elanud temataoliselt, isegi mitte siis, kui ühineksid kõik maailma targad, et mulle seda lakkamatult korrata. Meie pisaraid pühkima tulnud inglid võtavad täpselt selle kuju ja näo, mida me ütlesime, mida me mõtlesime ja enne kõike, mida me tegime enne õnnetuse tundi. Kui Thomas Carlyle, kes oli tark, kuid haiglane tark, kaotas pärast neljakümne-aastast kooselu oma naise Jeannie Welsh'i, inimese, keda ta armastas sügavaimalt, siis võttis ta valu otse uskumatu täpsusega samuti nende armastuse varasema elu kuju. Seepärast too valu oligi oma etteheidete, õrnuste ja kahetsuste suuruses nii üllalt

kõrge, avar, piirav ja lohutav üheaegselt, nagu mõni palvetus või mõtisklev vaatlus tumestunud mere kaldal. Neil puhkudel vajutatakse kas südamliku või pahatahtliku ustavusega meie südame kannatusse just kui sünteetiline jäljendpilt kõigist meie möödunud päevist. Kui mu elus on vaid helduseta ja valguseta mälestusi, siis on ka mu pisarad helduseta ja valguseta, kui saabub hetk, mis saabub alati, kus mälestused muutuvad pisaraiks. Meie pisarail pole omaette värvust seepärast, et nad saaksid peegeldada meie hinge minevikku; ja see, mida nad peegeldavad, on meile kas karistuseks või tasuks. Ainult üks asi ei muutu kunagi kannatuseks, see on hüve, mida oleme teinud. See, mis meid armastatud olendi kaotuse puhul paneb nutma lohutamatuid pisaraid, on nende hetkede mälestus, kus me teda ei armastanud küllaldaselt. Kui oleksime inimesele, keda pole enam, alati naeratanud, siis jääks meile tundmata kõik see, mis kannatuses on kidurdavat, me nutaksime vaid selliseid pisaraid, kus säilib osake meenuvate kallistuste ja heategude lembusest. Sest mälestused tõelisest armastusest, sellest heateost, milles sisalduvad kõik teised, kisuvad meie silmist niisama õnnestavaid pisaraid kui kõige kaunimad tunnid, kust need mälestused on

pärit. Miski pole õiglasem kui kannatus, ja kogu meie elu ootab oma tunni saabumist, nagu valukojas vorm ootab sula pronksi, et tasuda meile meie teenete eest.

XLV.

Siin, saatusetrooni kindlaima samba juures näeme uuesti, kuivõrd saatuse jõud kahaneb kõigis neis, kes muutuvad paremaks kui on saatus ise. Saatus on jäänud barbaarseks ega seisa kõigi inimeste kõrgusel. Ta võtab kõik oma relvad tavalisest elust; ja ta relvad on aegunud. Ta ründab meid praegugi väljastpoolt, nagu tegi seda Oidipuse ajal. Ta laseb otse enda ette nagu pime vibukütt; kui aga ta nooled peaksid oma sihi saavutamiseks tõusma pisut kõrgemale, siis langevad nad jõuetult alla.

Kannatused, kahetsused, pisarad, valud ja kõik muu; need nii sarnased sõnad tähistavad olemuselt hoopis erinevaid asju. Kui läheksime nende sõnade hingeni, siis näeksime, et nimetame niiviisi vaid oma vigade jälgi, ja seal, kus meie vead olid üllad, — sest on olemas üllaid vigu, nagu on olemas väikesi voorusi, — on meie

õnnetus lähemal tõelisele õnnele kui nende õnn, kes on õnnelikud, ilma et oleksid avardanud oma siseteadvust. Kas arvate, et Carlyle oleks vahetanud oma õnnetuse, mis puhkes õrna hiigelõiena ta hinges, selle silmapiiritu ja valguseta abieluõnne vastu, mida nautis ta õnnelikem naaber Chelsea's? Ja kas pole Ernest Renani valu oma õe Henriette'i kaotuse puhul hingele kosutavam kui kannatuse puudus tuhandeis teistes, kes ei osanud armastada oma õde? Kas peab haletsema seda, kes nutab teatavail õhtuil ääretu mere kaldal, või teist, kes naeratab põhjuseta kogu eluaeg mõnes väikeses kambris? „Õnn, õnnetus"; kui me saaksime hetkeks väljuda iseendast ja maitseda sangari õnnetust, kui paljud meist tuleksid veel ilma kahetsuseta tagasi oma kitsa õnne juurde?

Nii on siis tõsi, et õnn või õnnetus, isegi siis, kui ta tuleb väljastpoolt, elab vaid meis endis? Kõik, mis meid ümbritseb, muutub ingliks või deemoniks meie südameloomu kohaselt. Jeanne d'Arc kuuleb pühakuid ja Macbeth nõidu; see on aga alati sama hääl. Saatus, mille üle armastame nii väga kurta, pole võib-olla see, mida vast nüüdsama arvasime. Tal pole teisi relvi peale nende, mida me ise talle ulatame. Ta pole ei õiglane ega ülekohtune; ta

ei lausu kunagi kohtuotsuseid. See, mida peame jumaluseks, on vaid ümberrõivastatud saadik. Ta ainult teatab meile teatavail eluhetkil, et on saabunud tund, kus meil tuleb endal kohut mõista enda üle.

XLVI.

On tõsi, et teise järgu inimesed ei mõista enda üle kohut. Ja seepärast, et nad ise keelduvad, mõistabki nende üle juhus. Nad on alistatud peaaegu muutumatule saatusele; sest saatus võib muutuda vaid selle otsuse kohaselt, mille inimene ise on andnud enda kohta. Selle asemel et ümber kujundada kohatud sündmust, muutuvad nad esimesel kokkupuutel ümbritsevaga hingeliselt ise. Nad võtavad otsekohe isegi selle õnnetuse kuju, mille üle nad kurdavad, ja võtavad vaid kõige vaesema ja kulunuma kuju. Kõigel, mis nendega juhtub, on saatuse lõhn. Ühele on saatuseks elukutse, mida ta valitseb, teisele sõprus, mis teda võõrustab, kolmandale armuke, keda ta kohtab. Nende suhtes on juhus ja saatus võrdsed terminid; juhus on aga harva soodne saatus. Kõike, mida meis ei täida meie hinge teovõim, vallutab otse-

kohe mõni vaenuline jõud. Iga tühjus südames või mõistuses saab saatuslikkude mõjude panipaigaks. Shakespeare'i Ophelia ja Goethe Margarethe on alistatud saatusele, sest nad on nii haprad, et nende läheduses ei saa teha ühtki liigutust, mis ei muutuks saatuse enda liigutuseks. Kui aga Margarethel või Ophelial oleks olnud osakegi jõust, mis hingestab Sophoklese Antigonet, kas poleks nad siis muutnud mitte ainult oma saatuse, vaid ka Hamleti ja Fausti oma? Ja kui Veneetsia Moor oleks selle asemel, et naida Desdemonat, võtnud naiseks Corneille' Pauline'i, kas arvate, et samasuguseis olukordades Desdemona saatus oleks julgenud hetkekski luusida Pauline'i valgustatud armastuse ümber? Kas oli nende keha või hing seks peidukohaks, kus varjas end nende sünge Saatus? Ja kui mõnikord ongi tõsi, et keha on võimetu suurendama oma jõudu, kas ei saa siis hing suurendada seda alati? Pidagem silmas seda: inimeste enamikule saaks kujutella vaid üht tõelist saatust, mis ütleks: „Sellest päevast peale sinu hing ei saa enam kinnituda ega avarduda." Kuid kas leidub saatust, kel oleks õigus meiega niiviisi kõnelda?

XLVII.

Ometi on voorus üsna sageli karistatud ja hingejõud ise kiirendab vahel ta õnnetust. Mida enam armastame, seda rohkem paljastame oma hingepinda ülevaile kannatusile; kuid tark püüabki suurendada seda kaunist hingeala.

Jah, tunnistagem, et saatus ei jää mitte alati oma pimeduse põhja; teatavail tundidel vajab ta puhtamaid ohvreid, keda ta haarab, sirutades valgusse oma suuri jäisi käsi. Laususin äsja Antigone traagilise nime ja kahtlemata ütleks mõnigi: „Näete, kus on saatuseohver, hoolimata ta hingejõust, keda te otsisite asjata . . ." Seda ei saa eitada; Antigone langeb külma jumaluse jahisaagiks, sest ta hingel on kolm korda rohkem jõudu kui mõne teise naise hingel. Ta hukkub, sest et saatus asetab ta sellisesse olukorda, kus ta on sunnitud valima surma ja kohuse vahel, mida ta peab oma pühamaks õe-

kohuseks. Ta näeb end järsku suletuna surma ja armastuse vahele, mis on puhtaim ja ebaisekaim armastus, sest et tegemist on armastusega kadunu vastu, keda ta ei näe enam kunagi ses maailmas. Kuidas võis aga saatus suruda teda niiviisi sellesse hukatuslikku kitsikusse, mille moodustavad ta järel surm ja kohus? Ainult seepärast, et ta hing, mis oli kõrgem kui teised, nägi seda kohuse ülepääsematut tara, mida Ismene, ta õde, ei näe, isegi mitte siis, kui talle seda näidatakse. Samal hetkel, kui nad seisavad mõlemad lossi lävel, kostavad nende ümber samad hääled. Antigone kuuleb vaid seda, mis kostab ülevalt; ja seepärast ta sureb; Ismene ei aimagi, et on olemas mõnd teist peale selle, mis kostab alt; ja seepärast ta ei sure. Asetage Antigone hinge osake sellest jõuetusest, mis asub Ophelia või Margarethe hinges, ja saatus oleks pidanud tarbetuks märku anda surmale sel hetkel, kus Oidipuse tütar ilmus Kreoni palee väravaile. Nii sai siis saatus ta isandaks vaid seepärast, et ta hing oli tugev.

On tõsi, ja see on lohutuseks õiglasele, sangarile ja targale, et saatus saab nende üle võimu vaid hüve kaudu, mida ta sunnib neid tegema. Teised inimesed on nagu linnad saja lahtise väravaga, mille kaudu saatus astub sisse; õig-

lane on aga suletud linn, millel on vaid üks valgusevärav; ja saatus saab avada teda alles siis, kui tal õnnestub armastust sundida koputama sellele väravale. Teistel inimestel laseb ta teha kõik, mis ta tahab; ja kui saatus tunneb end vabana, siis soovib ta ainult kurja; kui ta aga kavatseb valitseda õiglase üle, siis peab ta mõtlema ka heategudele. Siis ei ründa ta enam pimeduse abil. Õiglast kaitseb pimeduse vastu ta valgus; ja teda suudab võita ainult veel tugevam valgus. Saatus peab muutuma siis veel kaunimaks kui ta ohver. Ta asetab tavalised inimesed nende oma kannatuse ja teiste õnnetuse vahele; kuid sangarit ja tarka saab ta haarata vaid isikliku kannatuse ja teiste õnne vahel. Ta tungib esimeste kallale kõige abil, mis on inetu, viimaseid saab ta aga rünnata vaid selle abil, mis on kauneimat maailmas. Ühtede vastu on tal tuhandeid relvi, isegi maanteekivid moonduvad nende puhul relvadeks; teiste ründamiseks on tal aga ainult üks vastustamatu mõõk, ja see on ohvrimeelsuse ja kohusetunde tuline mõõk. Antigone lugu tühjendab kogu teadmetevara saatuse võimust targale. Jeesus, kes sureb meie eest, Curtius, kes heidab end kuristikku, Sokrates, kes keeldub vaikimast, halastajaõde, kes kustub haige peatsis, ja täht-

susetu teekäija, kes hukkub, et päästa hukkuvat teekäijat, on pidanud valima ja kannavad samas kohas Antigone kuulsusrikast haava. Muidugi, ka valguses peitub kauneid ohte, ja neile, kes kardavad end ohverdada, on hädaohtlik olla tark; kuid need, kes kardavad end ohverdada, ei vääri võib-olla täiesti targa nime.

XLVIII.

Kui lausume sõna „saatus", siis pole kedagi, kes ei kujutleks midagi tumedat, hirmsat ja surmavat. Inimeste sügavaimal juurduvais mõtteis on ta vaid tee, mis viib surmale. Enamasti pole ta isegi muud kui nimi, mis antakse veel saabumata surmale. Ta on tulevikus ettenähtav surm ja surma vari elule. „Keegi ei pääse oma saatuse käest," ütleme näiteks, mõeldes püünisele, mis ootab rändurit teekäänul. Kohtab aga rändur õnne, siis ei kõnele me enam saatusest, või me ei kõnele temast enam kui samast jumalusest. Ja ometi, kas ei või juhtuda, et see, kes kõnnib läbi elu, kohtaks õnnetusest suuremat ja surmast tähtsamat õnne? Kas ei või juhtuda, et ta kohtaks õnne, mida meie ei näe, sest kas pole õnn juba oma loomult vähem ilmne kui õnnetus ja kas ei muutu ta vähem nähtavaks sel määral, kuis üleneb? Kuid

me ei arvesta seda üldse. Mõne viletsa õnnetuse peale jookseb kokku kogu küla, kogu linn; kui meie silma juhtub aga rabama mõni suudlus, mõni ilukiir, või kui mõni armastuskiir tuleb valgustama meie südant, siis ei pööra sellele keegi tähelepanu. Ja ometi võib üks suudlus rõõmule olla niisama tähtis kui mõni haavamine on tähtis valule. Me pole õiglased; me ei ühenda saatust peaaegu kunagi õnnega; kui me ei liida teda surmaga, siis vaid seepärast, et ühendame teda veel suurema õnnetusega kui on surm.

XLIX.

Kui kõnelen teile Oidipuse, Jeanne d'Arc'i ja Agamemnoni saatusest, siis te ei saaks teada nende kolme inimese elu, näeksite vaid viimseid teeradu, mis juhtisid neid lõpule. Te ütleksite, et nende saatus polnud õnnelik, sest et nende surm polnud õnnelik. Kuid te unustate, et surm ei tundu kunagi õnnena nende silmis, kes ise veel ei sure. Ja ometi hindame elu alati sääraselt. Meile tundub, et surm neelab kõik; ja kui kolmkümmend õnneaastat lõpeb juhusliku surmaga, siis näib meile, et need kolmkümmend aastat hukkusid ühe valulise tunni pimedusse.

L.

Oleks ekslik ühendada niiviisi saatust surma või õnnetusega. Millal jätame ometi selle mõtte, et surm on tähtsam kui elu ja õnnetus suurem kui õnn? Miks vaadata mõne inimese saatuse üle otsustades vaid pisarate poole ega kunagi naeratuste poole? Kes on öelnud meile, et peame elu hindama surma najal ja mitte surma elu najal? Haletseme Sokratese, Duncani, Antigone, Jeanne d'Arc'i ja nii paljude teiste õiglaste saatust, sest nende lõpp oli ootamatu või karm, ja me ütleme endale, et tarkus või voorus ei suuda kõigutada õnnetust. Kuid esiteks, te pole ei tark ega õiglane, kui otsite tarkuses ja õigluses muud kui tarkust ja õiglust ennast. Ja teiseks, mis õigusega kuhjate niiviisi kogu olemasolu surma hetkesse? Miks ütlete mulle, et Antigone ja Sokratese tarkus või voorus tegi nad õnnetuks, sest et nende

lõpp oli õnnetu? Kas valdab siis surm elus rohkem ruumi kui sünd? Ja ometi ei arvesta teie targa saatust vaagides ta sündi. Õnnelikuks või õnnetuks teeb meid vaid see, mis me teeme sünni ja surma vahel: mitte surmas, vaid temale eelnevais päevis ja aastais asetseb inimese õnn või õnnetus ja ta tõeline saatus.

Arutleme peaaegu nii, nagu oleks tark, kelle hirmsast surmast kõneleb meile ajalugu, veetnud kogu oma elu selle valulise lõpu ettenägemisega, mida ta tarkus talle valmistas. Tõeliselt heidutab aga surma mõte tarka palju vähem kui pahelist inimest. Sokratesel pole põhjust karta nagu Macbeth'il, et kõik lõpeb kord halvasti. Ja kui kõik lõpebki halvasti, siis vastu kõiki ta ootusi, ega ole ta kulutanud oma elu ette suremisega nagu Cawdori thane. Kuid meie mõtete sügavuses tundub meile liiga sageli, et mõne tunni verd jooksev haav kustutab kogu eluaja valitsenud rahu.

LI.

Ma ei ütle, et saatus oleks õiglane, et ta hüvitaks häid ja nuhtleks tigedaid. Kelle hing võiks nimetada end veel heaks, kui tasu oleks ette kindel? Kuid saatuse üle otsustades muutume saatusest endastki veel palju ebaõiglasemaks. Näeme vaid targa õnnetust, sest me kõik teame, mis on õnnetus; kuid me ei näe ta õnne, sest et peame olema täpselt niisama tark kui on tark ja niisama õiglane kui on õiglane, kelle saatust vaeme, et mõista nende õnne.

Kui mõni madala hingega inimene katsuks mõõta mõne suure targa õnne, siis põgeneks see õnn nagu vesi läbi ta sõrmede; kuid mõne teise targa käes muutuks ta niisama kindlaks ja niisama säravaks kui kuld. Meile kuulub vaid see õnn, mida võime mõista. Juhtub sageli, et targa õnnetus sarnaneb mõne teise inimese õnnetusega, kuid ta õnnel pole midagi ühist

sellega, mida nimetaks õnneks inimene, kes pole tark. Õnnes on palju enam tundmatuid alasid kui õnnetuses. Õnnetusel on alati sama hääl, kuid sel määral, kuis õnn muutub sügavamaks, kõneleb ta üha tasasema häälega.

Kui asetaksime ühele vaekausile õnnetuse, siis paigutaks igaüks teisele oma kujutluse õnnest. Metsmees paneks sinna alkoholi, püssirohtu ja strausisulgesid; tsiviliseeritud inimene pisut kulda ja mõningaid joobumuspäevi; tark aga asetaks sinna tuhat asja, mida me ei näe, võib-olla kogu oma hinge ja isegi õnnetuse, mille ta oli endas puhastanud.

LII.

Miski pole õiglasem kui õnn, miski, mis võtaks ustavamalt meie hinge kuju, miski, mis täidaks täpsemalt kohad, mida tarkus talle avab. Kuid pole ka midagi, mis oleks nii vaikiv kui õnn. Kannatuse ingel kõneleb kõiki keeli ja tunneb kõiki sõnu, õnne ingel avab aga suu vaid siis, kui ta võib kõnelda õnnest, mida mõistaks isegi metslane. Õnnetus on juba sajandite eest lapseeast välja kasvanud, kuid õnne kohta võiks öelda, et ta magab veel praegugi mähkmeis.

Mõned inimesed on õppinud õnnelikud olema, kus on aga need, kes oma rõõmus laenaksid oma häält tummale Inglile, kes valgustab nende hinge? Kust tuleb see ebaõiglane vaikus? Kas ei tähenda õnnest kõnelemine juba pisut tema õpetamist? Kui lausuda iga päev ta nime, eks tähenda see tema hüüdmist? Ja eks

ole õnnelikkude kauneimaid kohuseid õpetada teistele olema õnnelikud? On kindel, et inimene võib õppida õnnelikkust; ja miski ei lase end õpetada hõlpsamalt kui õnn. Elades inimeste keskel, kes õnnistavad oma elu, hakkasite varsti õnnistama ka enda elu. Naeratus on niisama nakkav kui pisarad; ja ajajärgud, mida nimetatakse õnnelikeks, on sageli vaid need, kus mõned inimesed oskaksid nimetada end õnnelikeks. Harilikult ei puudu meil mitte õnn, vaid õnne teadvus. Pole mingit mõtet olla nii õnnelik kui võimalik, kui ei teata, et ollakse õnnelik, ja kõige väiksema õnne teadvus loeb meie rõõmule kaugelt enam kui kõige suurem õnn, mida meie hing ei vaata tähelepaneliku pilguga. Liiga paljud kujutlevad, et õnn on midagi muud kui see, mis meil käes; ja seepärast peavadki kõik need, kellel ta käes, näitama teistele, et nad omavad vaid seda, mis peitub kõigi inimeste südames.

Olla õnnelik tähendab ka ülejõudmist ärevast õnneootusest. Oleks tarvilik, et aeg-ajalt mõni inimene, kellele saatus on kinkinud särava, kadestatava ja üleinimliku õnnekülluse, tuleks ja ütleks lihtsalt: ma olen saanud kõik, mida teie ihad iga päev hüüavad, mulle kuuluvad rikkus, tervis, noorus, kuulsus, võim ja armas-

tus. Nüüd võin nimetada end õnnelikuks; mitte nende kinkide pärast, mida saatus on suvatsenud mulle anda, vaid seepärast, et need kingid on õpetanud mind vaatama õnnest kõrgemale. Kui ma oma imelisil reisudel, oma võitudes, oma jõus ja armastuses olen leidnud otsitud rahu ja õnneõndsust, siis seepärast, et nad õpetasid mulle, et tõeline õndsus ja rahu ei asu mitte neis. Enne kõiki neid võite asusid nad vaid minus; pärast kõiki neid võite asuvad nad endiselt seal, ja mul pole teadmata, et pisut suurema tarkusega mul oleks võinud olla kõik, mis mulle kuulub, ilma et oleks tarvitsenud olla nii suurt õnne. Tean, et olen täna õnnelikum kui olin eile, sest et tean lõpuks, et ma ei vaja enam õnne selleks, et vabastada oma hinge, tuua rahu oma mõtteisse ja valgustada oma südant.

LIII.

Tark teab seda, ilma et mõni üleinimlik õnn tarvitseks tulla talle seda õpetama. Õiglane teab seda samuti; isegi siis, kui ta on vähem tark kui tark ja kui ta teadvus näib olevat vähem arenenud, sest on tähelepandav, et õiglane või hüveline tegu toob endaga kaasa teatava sõnastamatu teadvuse, mis on sageli tõhusam, andunum, emalikum kui see, mis sünnib sügavast mõttest. Ta toob nimelt kaasa isesuguse erilise õnneteadvuse. Pole parata, kõrgeimad mõtted on peaaegu alati ebakindlad ja muutlikud, sellal kui mõne heategeva teo valgus on püsiv ja kõikumatu. Sügav mõte on mõnigi kord vaid ehteline teadvus, heategu või mõne sangarliku kohuse täitmine on aga tegev teadvus ja õnn. Marcus Aurelius, kes andestab surmava haavamise, Washington, kes loobub troonist hetkel, kus ta kuulsusesära hakkas muu-

tuma eksimuste allikaks ta rahvale; ja vaenuline ning madal olend, kes, nii väheusutav kui see oletus ongi, oleks juhuslikult leiutanud gravitatsiooni suure seaduse, pole mitte samal viisil õnnelikud.

Rahuldatud mõistusest rahuldatud südameni on pikk tee, mida äärestavad ainuüksi külmakartmatud rõõmud. Õnn on kaugelt enam hingeelu kui mõistuseelu taim. Teadvus üldiselt ja eriti õnne teadvus ei peida oma kalleimaid varasid mitte mõistusse. Võiks mõnikord isegi öelda, et mõistuse kõige kõrgemad ja lohutavamad osad ei moondu teadvuseks enne kui pole käinud läbi mõne voorusliku teo. Teadvuseks ei piisa mõne uue tõe avastamisest ideede või tõsiseikade maailmas. Tõde muutub meis elavaks alles sellest hetkest peale, kus ta on muutnud, puhastanud ja pehmendanud midagi meie hinges. See, mis moodustab teadvuse, mis on ta põhilisim tegu, see on teadvus kõlblast parandumisest. On väga terava mõistusega inimesi, kes ei rakenda oma mõistust kunagi kõlblate vigade otsinguks või heategevate tunnete julgustamiseks. See nähtus on sage näiteks naiste juures. Võrdse mõistusejõuga mehe ja naise puhul kasutaks naine kaugelt väiksema osa sellest jõust enda kõlblaks tunnetuseks.

Ometi näib, et mõistus, mis ei suundu siseteadvuse poole, kahlab tühjuses. Iga meie ajuvõime, mis ei voolaks kohe meie südame puhtaimaisse anumaisse, riskib sattuda väärteedele ja hukkuda. Igal juhul jääb ta võõraks õnnele; astub aga seevastu hõlpsasti ühendusse õnnetusega. Inimesel võib olla väga võimas ja väga kõrge mõistus, ilma et ta oleks kunagi lähenenud õnnele. Kuid võimatu on, et lembe, puhas ja hea hing tunneks vaid õnnetusi. Tõsi küll, mõistuse ja teadvuse piirid pole mitte alati nii selgelt eraldatud, nagu näikse siin olevat öeldud; ja kaunis mõte on sageli hüveline tegu. Kuid sellegipärast juhtub, et kaunis mõte, mis pole sündinud heast teost või mis ei sünnita seda, lisab väga vähe meie õnnetundele, samal ajal kui hüveline tegu, isegi siis, kui temast ei sünni ühtki mõtet, elustab alati nagu kosutav vihm meie õnneteadvust.

LIV.

„Ta pidi jumalaga jätma õnnega," hüüatab Renan, kõneldes Marcus Aureliuse loobumisest, „ta pidi jumalaga jätma õnnega, et jõuda selliste äärmusteni! Me ei mõista kunagi kõike, mida kannatas see vaene vaevatud süda, kui palju varjatud kibedust peitus selle kahvatu otsaesise taga, mis oli alati vaikne ja peaaegu naeratlev. On tõsi, et jumalagajätt õnnega on tarkuse algus ja kindlaim viis leida õnne. Pole midagi nii sulnist kui rõõmu tagasitulek, mis järgneb rõõmust loobumisele, pole midagi nii elavat, sügavat, veetlevat kui pettunu lootusehurm."

Nii kirjeldab üks tark teise targa õnne, kuid siiski, kas Renani õnn samuti kui Marcus Aureliuse oma asetsevad ainuüksi rõõmu tagasitulekus, mis järgneb rõõmust loobumisele, ja pettunu lootusehurmas? Kui oleks nii, siis

tasuks rohkem olla vähem tark, et olla vähem pettunud. Kuid mis soovis see tarkus, kes kuulutas end pettunuks? Mida ta otsis, kui mitte tõde, ja missugune on see tõde, mis võis niiviisi hävitada siira südame põhjas isegi tõe armastuse?

Kui tõde õpetab meile, et inimene on halb, loodus õigluseta, õiglus tarbetu ja armastus jõuetu, siis öelge, et ta ei õpeta teile midagi, kui ta samal ajal ei õpeta teile üht suuremat tõde, mis mässib kõik need illusioonikaotused säravamasse valgusse, mis põleb läbi vähem kiiresti kui need tuhat ebamäärast valguseallikat, mida ta vast kustutas teie ümber. Tõel pole piire ja seepärast pole tarkusel kunagi õigust niiviisi esimesel iseteadvuse ristteel üles lüüa vaest väikest pettumuse või loobumuse telki. Sest see tähendab ääretut ja õige habrast iseteadvust, kui kuulutada end rahuldatuks sellega, mida meis miski ei saa rahuldada. Seda laadi rahuldus on vaid rahulolematus, millel pole isegi enam jõudu end püsti ajada; rahulolematu olla tähendab aga põhiliselt mitte enam püüda mõista.

Niikaua kui inimene kujutleb, et ta kohuseks on loobuda õnnest, kas ei loobu ta siis vaid sellest, mis pole veel õnn? Ja edasi, milliseile

õnnedele tuleks öelda see „jumalaga”, kus puudub lihtsus? Muidugi, õige on eemaldada endast iga õnn, mis teeb halba teistele, kuid kas jääb õnn, mis teeb teistele halba, veel kauaks targa silmis õnneks? Ja kui ta tarkus õpib lõpuks tundma teisi rahuldusi, kas mäletab ta siis veel, et ta loobub esimesist?

Ärgem usaldagem kunagi tarkust ja õnne, mille aluseks on põlgus millegi vastu. Põlgus ja loobumus, mis on põlguse põdur poeg, avavad meile vaid raukade ja nõrkade varjupaiga. Meil oleks õigus põlata mõnd rõõmu vaid siis, kui meil oleks juba võimatu teada, et teda põlgame. Kuid niikaua kui põlgus või loobumus võtavad veel sõna või äratavad meie südamepõhjas mõne kibeda mõtte, niikaua võime kindlad olla, et rõõm, mida me enam ei soovi, on meile veel tarvilik.

Hoidugem laskmast oma hinge teatavate vooruste parasiite. Ja loobumus on õige sageli vaid parasiit. Isegi siis, kui ta meie siseelu ei nõrgesta, toob ta sinna rahutuse. Kui mõni võõras loom tungib mesipuusse, peatavad kõik mesilased oma töö; ja samuti jätavad meie hinges, kui põlgus või loobumus on sinna astunud, kõik meie võimed ja voorused oma tööülesanded, et koguneda iseäralise võõra ümber, keda meie

suurelisus neile tõi. Sest niikaua kui inimene teab, et ta loobub, sünnib ta loobumuse õnn ta eneseuhkusest. Niisiis, kui tahetakse kindlasti millestki loobuda, siis on sünnis loobuda kõigist suurelisuse õnnedest, mis on kõige petlikumad ja tühjemad.

LV.

Kui mugav ja lage igast uljusest ja igast energiast on lõpuks see „pettunu lootusehurm"! Ent kuidas nimetada seda, kes loobub õnnest, mis tegi teda õnnelikuks, ja peab paremaks kaotada teda kindlasti täna, kartes, et kaotab teda homme, kui juhus tahab? Kas tarkuse ainus ülesanne on kuulatada niiviisi ebakindlas tulevikus mõne kannatuse samme, mis võib-olla üldse ei tule, ja sulgeda kõrv õnnetiibade kahinale, mis täidab ruumi oma juuresolekuga?

Loobumusest otsigem oma õnne alles siis, kui pole enam võimalik leida teda mujal. Kerge on olla tark, kui rahuldutakse õnnega, mida leitakse õnne puudumisest. Kuid tark pole loodud selleks, et olla õnnetu; on aulisem ja samuti inimlikum jääda õnnelikuks ja samal ajal mitte lakata olemast tark. Tarkuse ülim siht on just selles, et leida elus õnne kinnispunkti; kuid

otsida seda kinnispunkti loobumuses ja jumalagajätus rõõmuga, tähendaks teda üsna rumalalt otsima minna surmast. Hõlpus on pidada end targaks, kui ei liiguta enam paigast. Ons inimene loodud selleks, et mitte kunagi liikuda paigast? Tuleb valida; tarkus on kas meie kirgede ja tunnete, kõigi meie mõtete ja soovide eelistatuim kosilane või surma kurvameelne pruut. Olgu haua jaoks liikumatu tarkus, kuid kodu jaoks, kus kolle veel suitseb, olgu teine tarkus.

LVI.

Targaks ei muutu me mitte loobudes ümbritsevaist õnnedest; alles targaks saades loobume enese teadmata õnnedest, mis on meist alamal. Nii jätab laps kasvades, ilma et seda ise märkaks, mängud, mis teda enam ei huvita. Ja samuti kui laps õpib mängides rohkem kui pealesunnitud tööga, samuti kasvab tarkus palju kiiremini õnnes kui õnnetuses. Õnnetuse õppetunnid valgustavad vaid üht hingeosa; ja inimene, kes on selle tõttu tark, et oli õnnetu, sarnaneb inimesega, kes on armastanud, ilma et teda oleks armastatud. Talle jääb tarkuses igavesti teadmata see, mis teisele jääb teadmata armastuses, millele armastus pole kunagi vastanud.

„Kas leidub õnnes tõesti niipalju õnne kui öeldakse?" küsis ühel päeval kahelt õnnelikult hingelt keegi filosoof, keda pikaajaline ülekohus

oli muutnud pisut liiga kurvaks. Ei, õnn on ühtlasi rohkem ja vähem kadestatav kui arvatakse, sest ta on midagi täiesti muud kui mõtlevad need, kes pole olnud täielikult õnnelikud. Lõbus olla ei tähenda olla õnnelik ja õnnelik olla ei tähenda alati olla lõbus. Ainult väikesed hetkelised õnned naeratavad ja sulevad silmad seks ajaks, kui naeratavad. Kuid jõudes teatavasse kõrgusse, on alaline õnn niisama tõsine kui ülev kurbus. Targad on meile õpetanud, et ei pruugi olla õnnelik selleks, et säilitada õnne igatsust. Kui aga tark pole olnud õnnelik, kuis võib ta teada, et tarkus on ainus, mis ei kurvatse ega väsi õnnes? Mõtlejad, kes on kogenud õnne, on õppinud tarkusest palju sügavamalt armastama kui need, kes olid õnnetud. On suur vahe tarkuse vahel, mis kasvab õnnetuses, ja teise tarkuse vahel, mis areneb õndsuses. Esimene lohutab, kõneldes õnnest, teine kõneleb veel vaid endast. Õnnetu tarkuse lõpus on õnne lootus; õnneliku inimese tarkuse lõpus särab veel ainult tarkus. Kui tarkuse sihiks on leida õnne, siis jõutakse vaid õnnelikkuse kaudu teadmisele, et see siht asetseb vaid tarkuses.

LVII.

Iga vastujuhtuv hing ei saa kanda õnne. Õnne talumiseks on vaja julgust, nagu on tarvis julgust õnnetuse kandmiseks. Võib-olla vajatakse rohkem jõudu selleks, et püsida õnnelikuna, kui selleks, et olla õnnetu; sest südamele, kes pole veel tark, kingib selle ootus, mida tal veel pole, rohkem rõõmu kui kõige igatsetu täielik valdus. Alles püsiva õnne tipult näeme kõige paremini selle südame soove, kes näib toituda võivat vaid hirmust või lootusest ja kel on nii raske toituda sellest, mis tal on, isegi siis, kui tal on kõik.

Sageli võib näha, kuidas tugevad ja kõlblalt ettevaatlikud inimesed langevad oma õnne ohvriks. Leidmata oma õnnes kõike, mida nad otsisid, ei kaitse ega hoia nad teda käes küllaldase energiaga, mida elus tuleb alati avaldada. Ah! kui tark peab olema, et mitte enam ülla-

tuda sellest, et õnn toob ka kurbust, ja et see kurbus ei kallutaks meid arvama, nagu poleks me veel tõelise õnne omanikud! See, mis õnnes on parimat, on kindel teadvus, et ta pole mitte joobnustav, vaid paneb järele mõtlema. Ta osutub kättesaadavamaks ja muutub vähem harukordseks, niipea kui oleme aru saanud, et ainus kink, mille ta jätab hingele, kes oskab temast kasu saada, on teadvuse avardumine, mida ta poleks leidnud kuski mujal. Inimhingele on tähtsam tunda õnne väärtust kui nautida õnne. Et kaua armastada õnne, on tarvis teada paljugi; kuid veel rohkem on tarvis teada tunnetuseks, et rikkumatu õnne rüpes asub iga õndsuse kindel ja püsiv osa ainuüksi selles jõus, mis meie teadvuse sügavaimas põhjas võiks teha meid õnnelikuks isegi õnnetuse rüpes. Võite nimetada end õnnelikuks alles siis, kui õnn on aidanud teil ronida kõrgusile, kust võite kaotada teda silmist, kaotamata samal ajal oma elutahet.

LVIII.

Võib leida sügavaid mõtlejaid, keda täidavad lõpmatuse, igaviku ja kõiksuse kõrged tunded; võib leida mõtlejaid nagu Pascal, Hello, Schopenhauer, kes ei näi õnnelikena. Kuid eksiksime ilmsesti, kui kujutleksime, et mõne üldise masenduse väljendamine eeldab alati suurt isiklikku meeleheidet. Õnnetuse silmapiir, kui teda vaadelda mõttekõrgusest, mis on lakanud olemast vaistlik, egoistlik ja keskpärane, ei erine kuigi palju õnne silmapiirist, mida on vaadeldud samalaadilisest, kuid teissuguse päritoluga mõttekõrgusest. Vähe loeb lõpuks, kas pilved, mis liiguvad seal kaugel lagendiku piiril, on traagilised või muretud; rändurit õnnestab vaid see teadvus, et ta on jõudnud kõrgemale kohale, kust avaneb lõpuks piiritu avarus selleks, et meri tunduks meile salapärane ja imesteldav. Pole tarvilik, et temal liiguksid

alati vaid valged purjed; ja torm nõrgestab meie hingeelu niisama vähe kui kaunis ja vaikne päev. See, mis teda nõrgestab, on alaline kurdumine meie väikeste, helduseta, innuta ja tõsiduseta mõtete kambris, sellal kui meie elamu ümber ookean ehib end taevavalgusega.

Kuid võib-olla on mingi erinevus mõtleja ja targa vahel. Mõtleja võib tippudele jõudes anduda kurvastusele, tark aga püüab seal naeratada usaldavalt ja nii loomulikul ja inimlikul kombel, et ta kõige alandlikum vend võib korjata üles ja mõista seda naeratust, mis langeb nagu lill mäe jalale. Mõtleja avab tee, mis läheb „nähtavast nähtamatu poole", tark aga avab tee, mis viib selle juurest, mida armastatakse, selle juurde, mida hakatakse armastama. Ta juhatab meile teerajad, mis tõusevad selle juurest, mis meid enam ei lohuta, selle juurde, mis lohutab meid veel korra. On tarvilik, et meil oleks inimese, Jumala ja looduse kohta elavaid ja julgeid mõtteid, kuigi sellest ei piisa. Mis tähendus on sügaval mõttel, kui ta ei anna mingit tuge? Kas pole ta poolik, nagu iga mõte, mida mõtleja pole vallutanud veel täielikult ja mis ei suuda immutada meie igapäevast elu? Kergem on masenduda ja jääda oma masendusse kui astuda otsekohe see samm, mida aeg

sunnib meid lõpuks ikkagi astuma üle selle masenduspiiri. Kergem on paista sügavana umbusalduses ja pimeduses kui usalduses ja ses helges valguses, kus inimesed peavad elama. Kas võime kindlad olla, et tegime kõik, mida suutsime, kui arutlesime sel kombel oma vendade nimel elu hädade üle, kui me samal ajal varjasime nende eest, — et mitte vähendada seda hädade suurt pilti, — neid kõigest hoolimata otsustavaid põhjusi, mille pärast me eluga lepime, sest et jätkame elamist? Kas tähendab see oma mõtete lõpuni mõtlemist, kui mõeldakse selleks, et mitte lohutada? Kergem on mulle öelda, miks te mind haletsete, kui õpetada mulle lihtsalt võimsamaid ja sügavamaid põhjusi, mille pärast teie vaist ei heida kõrvale seda elu, mille üle te sedaviisi kaebate.

Kes meist ei leiaks ilma otsimatagi tuhandeid põhjusi, mis käsivad mitte olla õnnelik? Kahtlemata, on kasulik, et tark näitaks meile kõige kõrgemaid põhjusi, sest väga kõrged ebaõnnelikkuse põhjused muutuvad üsna hõlpsasti õnnelikkuse põhjuseks. Ent kõik teised põhjused, kes ei kanna endas neid suuruse ja õnne idusid (hingeelus on tõepoolest terve hulk avastatud alasid, kus suurus ja õnn segunevad), ei vääri, et neid loendataks. Tuleb olla õnnelik, et

teha õnnelikuks; ja tuleb teha teisi õnnelikuks, et jääda ise õnnelikuks. Katsugem algul naeratada, et meie vennad õpiksid naeratama, ja siis, nähes neid naeratavat, naerataksime ka ise juba kaugelt loomulikumalt. „Mul ei kõlba kurvastada iseennast, minul, kes ma pole kunagi kedagi tahtlikult kurvastanud," ütleb Marcus Aurelius ühes oma kauneimas lauses. Kas ei tähenda aga kurvastada iseennast ja õpetada kurvastama teisi, kui mitte püüda olla nii õnnelik kui võiksime olla?

LIX.

Mõni väike mõte, mis liidab rahuldatud pilgu, mõne igapäevase heateo või vaikseima ja tagasihoidlikema õnneminuti millegi kauni, püsiva ja igavesega, on teenelisem ja teda on lõpmata palju raskem kätte võita elu saladuslikkusest kui mõnd suurt ja sünget mõtisklust, mis ühendab valu, armastuse või meeleheite surmaga, saatusega või nende ükskõiksete jõududega, mis ümbritsevad meie olemasolu. Ärgem laskem end petta välisest paistest. Kuristiku äärel hädaldav Hamlet tundub meile sügavamana ja huviköitvamana kui Antoninus Vaga, kes vaatleb rahulikult samu jõude, lepib nendega ja küsitleb neid vaikselt, selle asemel et neid needa ja otsida neist õuduse ainet. Kõik, mida tehakse päeva ajal, tundub vähem ülevana kui vähimgi liigutus, mida piiritellakse öö tulekul, kuid inimene on sündinud selleks, et töötada päeval, ja mitte selleks, et heidelda pimeduses.

LX.

Lisaks on vähimaski lohutavas mõttes jõudu, mida ei leidu kunagi suurimas kaebes ega kauneimalt kurvameelses idees. Suur ja sügav, kuid kurvastav mõte on energia, mis valgustab oma vangla müüre, põletades pimeduses oma tiivad; kuid kõige parem lohutusmõte, milles peitub rõõmus andumus paratamatuile seadusile, on juba tegu, mis otsib tugipunkti, et tõusta lõpuks lendu eluavarusse. Pole halb endale mõnikord tunnistada: lai ja huvitu mõte on suurepärane, kuid tõelus algab alles teoga. See, mis õieti moodustab kogu meie saatuse, on need mõtted, millel keset poolikute, tumedate ja peaaegu veel kujutute mõtete tunglust on olnud jõudu või paindlikkust alistuda paratamatusele, mis laskis neil muutuda tõsiseikadeks, liigutusiks, tundeiks, harjumusiks. See ei tähenda, et tuleks hooletusse jätta teised mõtted. Meie mõtted on

meie tõelise elu ümber nagu sõjavägi, mis piirab linna. On tõenäoline, et enamik sõdureid ei astu pärast linna vallutamist ta ringmüüri taha. Kõrvale jäetaks nimelt abiväed, barbarid, kõik korratud salgad, ühe sõnaga, kõik, kes alistuksid liiga hõlpsalt röövimise, leekide ja vere uimale. Samuti on tõenäone, et kaks kolmandikku vägedest ei võtaks mingit osa otsustavast võitlusest. Kuid õige sageli on tarvis ülearuseid jõude; ja on ilmne, et linn poleks värisenud, poleks kunagi avanud oma väravaid, kui piirav sõjavägi poleks lagendikkude lõpus olnud loendamatu ja hästi distsiplineeritud müüride jalal. Samuti arenevad lood meie vaimses elus. Mõtted, mis ei pääsenud tõelusse, polnud täiesti asjatud; nad tõukasid või toetasid teisi, viimased olid aga ainsad, kes täitsid oma ülesande lõpuni. Ja seepärast olgu meil alati meie segaste ja nukrate ideede tihedate ridade ees varuks rühm lootusrikkamaid, inimlikumaid ja lihtsamaid mõtteid, mis on üha valmis kartmatult tungima ellu.

LXI.

Nii väga kui me sooviksimegi oma puhtas ebamateriaalse õnne igatsuses tõusta üle tõeluse, kuid tuhat säärast kavatsust ei vääri ikkagi üht tegu; mitte seepärast, et kavatsusil ja soovidel poleks mingit väärtust, vaid et vähimgi headuse, julguse ja õigluse liigutus nõuab meilt üle tuhande hea kavatsuse.

Käekatsujad oletavad, et kogu meie elu on graveeritud meie käele, ja meie eluks nimetavad nad teatavat hulka tegusid, mis kirjutavad meie lihasse, olgu enne või pärast nende täitumist, kustumatuid märke. Meie mõtted ja kavatsused ei jäta aga sinna nii-öelda mingit jälge. Kui olen pikki päevi toitnud mõrva, äraandmise, sangarluse või eneseohverduse kavatsusi, siis on võimalik, et mu käsi ei kõnele sellest midagi; kui olen aga juhuslikult ja võib-olla eksikombel mõnel tänavakäänul tapnud kellegi, kes näis

mind ähvardavat; või kui ma samal tänaval minnes peaksin ühel päeval päästma vastsündinud lapse leekidest, mis teda hõlmavad, siis kannaks mu käsi kogu eluaeg mõrva või armastuse vastupuiklematut tähist. Käekatsujad võivad eksida või mitte, vähe loeb, kuid selle vahetegemise aluseks on suur hingeline tõde. Teatav mõte võib jätta mind maailmas kuni surmani samale kohale; teatav tegu sunnib mind aga peaaegu alati tõusma või laskuma mõne astme võrra inimolendite väärtusastmikus. Mõte on eraldatud, ekslev ja mööduv jõud, mis ilmub täna ja on homme võib-olla nähtamatu; tegu eeldab aga alalist ideede ja soovide sõjaväge, mis on osanud pärast pikki pingutusi võita endale tõeluses tugipunkti.

LXII.

Kuid sellega oleme jõudnud õige kaugele üllast Antigonest ja viljatu vooruse igavesest probleemist. On kindel, et saatus, mõistetud selle sõna tavalises tähenduses, s. t. tähistavana ainult teed, mis viib surmale, ei austa põrmugi voorust. Jõudes selle kuristiku äärele, mis on nagu keskbassein, kuhu kõlblusõpetused tulevad endid lõplikult puhastama või hämmenduma, sunnitakse meid valima juhuse õigustamise või hukkamõistu vahel. Enamik kohusetundest kasvavaid eneseohverdusi võib kuuluda Antigone eneseohverduse tüüpi. Kes meist pole näinud enda ümber enam kui üht karistatud eneseohverduse näidet? Üks mu sõpru laskis mul ühel päeval oma asemelt, mille ta pidi jätma vaid teise aseme heaks, mida ei hüljata enam, jälgida nii-öelda sõrmega kõiki käänakuid, mida saatus kasutas, et juhtida teda jooma ühes võõramaises

linnas mürgitatud veelonksu, mis pidi tooma talle surma. Miski polnud ilmsem kui need lugematud lõngad, mida saatus oli põiminud ümber selle elu, ja tühiseimalegi seigale näis omane olevat võrdlematu ettenägelikkus ja salakavalus. Ja ometi oli mu sõber läinud sinna vaid täitma üht neist kohuseist, mida üksnes targad, sangarid ja pühakud eraldavad siseteadvuse silmapiiril. Mida peaks sellele vastama? Vaikigem esialgu ses punktis; me jõuame õige pea siia tagasi. Kui mu sõber oleks elama jäänud, siis oleks ta järgmisel päeval sõitnud teise linna, kuhu teda oleks kutsunud teine kohus, ilma et ta oleks üldse sellele mõelnud, kas ta vastas veel üldse mingi kohuse kutsele. On inimesi, kes järgnevad niiviisi kuulekalt kõigile käskudele, mida sosistab nende süda. Nad ei hooli vähimatki saatuse ebaõiglusest ega vooruse tänamatusest; nad hoolivad vaid inimeste ebaõiglusest ja näivad endile ütlevat, et teised ebaõiglused ei puutu neisse veel.

Kas on tõsi, et ei tohi kunagi kõhelda, ja et täidetakse alles siis kõik oma kohused, kui ise ei aimatagi, et seda tehakse? Kas on vältimatu tõusta kõrgendikule, kust kohus ei paista enam meie õilsaimate tunnete valikuna, vaid kogu meie loomuse vaikiva vajadusena?

LXIII.

On neid, kes ootavad, küsitlevad, hindavad, kaaluvad ja otsustavad lõpuks. Ka neil on õigus. Kas pole ükskõik, kas kohusetäitmine on vaistu või mõistuse asi? Vaistu liigutusil on nagu lastegi liigutusil mingi pisut ebamäärane, naiivne, ootamatu kaunidus, mis liigutab neid rohkem, kuid kas pole kaalutud heapüüdlikkusele omane tõsisem ja kindlam ilu? Väheseile südameile on antud olla naiiv-võrratud; ja oleks ekslik otsida neis kõiki meie kohuste seadusi. Lisaks avastab kaalutud heapüüdlikkus, isegi siis, kui tal pole enam illusioone, suure hulga vähemveetlevaid kohuseid, mida vaist ei näe; ja kas ei määra inimese kõlblat väärtust mitte nende kohuste hulk, mida ta silmab ja mida ta kavatseb täita?

On hea, et enamik inimesi ei küsitle end liiga tähelepanelikult (sest me peaksime küsitlema end õige kaua, et teadvuse vastused hak-

kaksid lõpuks sarnanema vaistu vastustega); on hea, et enamik järgneb seni eneseohverduse vaistule kui kohusele. Nii järgnevad nad kinnisilmi valgusele, mida kannavad nende ees parimad nende nähtamatuist esivanemaist. Kuid ideaal pole lõpuks selles; ja see, kes loobub vähimast asjast oma venna heaks, teades, millest ta loobub ja miks ta seda teeb, asetseb kõlbluse astmestikus kõrgemal kui see, kes annab isegi oma elu, ilma et oleks heitnud ühtki pilku tagasi.

LXIV.

Maailm on täis nõrku ja õilsaid olendeid, kes kujutlevad, et kohuse viimne sõna peitub eneseohverduses. Maailm on täis kauneid hingi, kes, teadmata mis teha, püüavad ohverdada oma elu; ja seda vaadeldakse kui ülimat voorust. Ei, ülim voorus on teadmises, mida teha, ja võimes valima õppida, millele võib anda oma elu. Ainult ajutiselt on kohus igaühele meist see, mida ta arvab olevat oma kohuse. Kõigist meie kohuseist esimene on selgitada oma kohuseideed. Sõna k o h u s sisaldab sageli kaugelt enam eksimusi ja kõlblat hooletust kui tõelisi voorusi. Klytaimnestra pühendab oma elu kättemaksule Agamemnonile Iphigenia surma eest ja Orestes ohverdab enda oma, et Klytaimnestrale kätte maksta Agamemnoni surma eest. Kuid piisab ühe targa möödumisest, kes ütleks: „Andestage oma vaenlastele", et kõik kätte-

maksukohused oleksid kustutatud inimlikust teadvusest. Piisab võib-olla ühe teise targa möödumisest ühel päeval, et enamik eneseohverduse kohuseid pagendataks sealt samuti. Seni kulutavad aga teatavad loobumise, alistumise ja eneseohverduse ideed sügavamalt kui suured pahed ja isegi roimad inimkonna kõige kaunimaid hingelisi jõudusid.

LXV.

Jah, alistumine on hea ja tarvilik elu üldiste vältimatute seikade ees, kuid kõikjal, kus võitlus on võimalik, tähendab alistumine vaid varjatud teadmatust, võimetust või laiskust. Samuti on eneseohverdusega, mis pole liiga sageli muud kui nõrkenud käsivars, millega alistumine vehkleb veel tühjuses. On kaunis osata end lihtsalt ohverdada, kui eneseohverdus astub meie ette ja kui ta toob tõelist õnne teistele inimestele; kuid pole ei tark ega kasulik pühendada oma elu eneseohverduse otsingule ja pidada seda otsingut vaimu kauneimaks võiduks liha üle. (Olgu öeldud möödumisi, et tavaliselt omistatakse liiga suur tähtsus vaimu võidule liha üle; ja need arvatud võidud on enamasti vaid täielikud eluhävingud.) Eneseohverdus võib olla lill, mida voorus nopib möödumisi, teele ei asunud ta aga mitte selleks, et teda noppida.

On tõsine eksitus uskuda, et hinge ilu peitub ta eneseohverdusejanus; ta viljakas ilu pesitseb ta teadvuses, ta elu ülenduses ja võimsuses. On tõsi, et leidub hingi, kes tunnevad end elavat vaid eneseohverduses; kuid on samuti tõsi, et need on hinged, kel pole julgust või jõudu minna teise kõlbla elu otsingule. Üldiselt on palju kergem end ohverdada, see tähendab, loobuda oma hingelisest elust kellegi kasuks, kes tahaks teda võtta, kui teostada oma hingelist saatust ja täita lõpuni ülesannet, milleks loodus meid lõi. Üldiselt on palju kergem surra hingeliselt ja isegi füüsiliselt teiste eest kui õppida elama enda heaks. Liiga paljud uinutavad niiviisi kogu oma algatusvõime, kogu isikliku olemasolu ideesse, et nad on alati valmis end ohverdama. Teadvus, mis ei lähe kaugemale eneseohverduse ideest ja arvab eneses kõik olevat korras, sest et ta otsib lakkamatult juhust kõige selle kinkimiseks, mis tal on, see teadvus on sulgenud silmad ja uinunud mäe jalal. On kaunis end anda ja just enese andmise kaudu saadakse pisut enda isandaks; kuid valmistudes end andma, antakse oma vendadele üsna vähe, kui on anda vaid oma eneseandmise soov. Nii et, enne kui hakata end andma, katsugem omandada; ja ärgem uskugem, et andes olek-

sime vabastatud kohusest juurde muretseda. Oodakem eneseohverduse tundi, töötades muu kallal. Ta saabub lõpuks alati; kuid ärgem kaotagem oma aega tema alalise otsimisega elu numbrilaualt.

LXVI.

On olemas mitmesuguseid eneseohverdusi; ja ma ei kõnele siin tugevate eneseohverdusest, kes oskavad nagu Antigone loobuda iseendast, kui saatus, võttes nende ligimeste ilmse õnne kuju, käsib neil jätta oma õnne ja elu. Kõnelen siin nõrkade eneseohverdusest, mis sulgub lapsiku rahuldusega oma tõhutusse, eneseohverdusest, mis rahuldub nagu pime lapsehoidja meie hällitamisega loobumise ja otstarbetu kannatuse kõhnul kätel. Kuulakem, mis ütleb sel puhul üks tänapäeva suurepärasemaid mõtlejaid John Ruskin: „Jumala tahe on, et me elaksime oma vendade õnne ja elu, mitte aga nende viletsuse ja surma tõttu. Võib juhtuda, et laps peab oma vanemate pärast surema, kuid taeva tahteks on, et ta elaks nende jaoks. Mitte eneseohverduse, vaid oma jõu, oma rõõmu, oma eluvõimsuse tõttu saab ta nende elutarmu uuen-

dajaks ja just kui nooleks hiiglase käes. Samuti on kõigis tõelisis vahekordades. Inimesed aitavad üksteist vastastikku oma rõõmu ja mitte kurbuse kaudu. Nad pole loodud selleks, et tappa end üksteise heaks, vaid et teha end üksteise kaudu tugevamaks. Ja ma mõtlen, et kas ei tuleks paljude väga kaunite asjade seas, mida ekslik kannatus on muutnud väga halvuks, lugeda teatud ebateadlikku ja liiga lembet eneseohverduse vaimu kõige saatuslikumate hulka. Mõned hinged on nii põhjalikult veendunud, et kannatuses kui niisuguses on voorus, et nad võtavad vaeva ja masenduse vastu nii, nagu oleks see neile möödapääsematult määratud, taipamata, et kui nende häving on nende vaenlasile veel saatuslikum kui neile endile, et ta pole seepärast sugugi vähem haletsetav.

LXVII.

Meile öeldakse: „Armasta oma ligimest nagu iseennast”, kui te aga armastate ennast kitsal, lapsikul ja kartlikul viisil, siis armastate oma ligimest samal kombel. Õppige siis armastama end avaralt, tervelt, targalt ja täielikult. See pole nii hõlpus kui arvatakse. Mõne selgenägeliku ja tugeva hinge egoism on heategevam kui pimeda ja nõrga hinge andumus. Enne kui olla teistele, on tarvis olla iseendale; enne kui hakkate andma, peate hankima endale. Olge kindel, et teadvuseosake, mille endale saavutate, maksab lõppsummas tuhat korda rohkem kui kogu teie ebateadvuse kinkimine teistele.

Peaaegu kõik suured asjad on tehtud ses maailmas inimeste poolt, kes ei mõelnud põrmugi eneseohverdusele. Platon ei hülga oma mõtet, et liita oma pisaraid nende inimeste pisaratega, kes nutavad Ateenas; Newton ei lahku

oma arvestuste juurest, et otsima minna haletsuse või kurbuse võimalusi; ja üle kõige Marcus Aurelius (sest siin on tegu kõige sagedama ja ohtlikuma hingelise ohvriga), Marcus Aurelius ei kustuta oma hingevalgust, et teha õnnelikumaks Faustina madalamat hinge. Aga kõik see, mis on õige Platoni, Newtoni või Marcus Aureliuse olemasolus, on samuti õige iga hinge elus. Sest igal hingel on oma eluringis enese vastu samad kohused kui kõige kõrgemate inimeste hingel. Veendugem igaveseks, et meie hinge peakohus on olla nii täielik, nii iseseisev ja suur kui võimalik. Siin pole tegu isekuse või suurelisusega. Tõhusalt heldemeelseks, tõeliselt alandlikuks saadakse vaid siis, kui ollakse saavutanud valgustatud, usaldust äratava ja rahumeelse enesetunde. Sellele sihile võib ohverdada isegi enesohverduse kire; sest eneseohverdus ei tohi olla eneseõilistuse vahend, vaid õilistuse tunnus.

LXVIII.

Osakem anda, kui tarvis, oma õnnetuile vendadele oma rikkust, oma aega, oma elu; see on mõnede erandlikkude tundide erandlik and, kuid tark pole kohustatud hooletusse jätma oma õnne ja kõike, mis ümbritseb ta olemasolu, ainult selleks, et valmistuda enam või vähem sangarlikult veetma paari erandlikku tundi. Kõlbluses tuleb kiinduda enne kõike neisse kohuseisse, mida kohtame iga päev, vennalikesse tegudesse, mis on tühjendamatud. Sellelt seisukohalt on elu tavalise käigu puhul ainus asi, millest võime pakkuda alaliselt uuenevaid osi õnnelikele või õnnetuile hingedele, kes astuvad meie kõrval mööda samu teid, ikka jälle meie hinge jõud ja usaldus ja rahunenud iseseisvustunne. Seepärast on kõige alandlikumgi inimene kohustatud toitma ja suurendama oma hinge, nagu teaks ta, et mõnel päeval peab teda kut-

sutama lohutama või rõõmustama Jumalat. Kui on tegemist hinge ettevalmistusega, siis tuleb teda valmistada alati mõne jumaliku kutsumuse vastu. Ainuüksi sel alal ja selle tingimusega teostub tõeline andumus ja täitub täiuslik eneseohverdus. Ja kui tuleb tund, kas arvate siis, et see, mida annab Sokrates või Marcus Aurelius, kes elas tuhat elu, olles tuhat korda teinud ringkäigu ümber oma teadvuse, ei kaalu mitte tuhandekordselt üles kõike, mida võiks anda see, kes pole astunud ühtki sammu oma teadvuses; ja et kui on olemas Jumal, kes vaeks eneseohverdust vaid me kehavere raskuse järgi, kas hingeverel, mis koosneb ta voorusest, enesetunnetusest, kogu ta kõlblast elust, pole siis mingit väärtust?

LXIX.

Hing ei kasva mitte end ohverdades, vaid kaotab suuremaks kasvades eneseohverduse silmist, nagu mäkke tõusev rändur kaotab silmist oru lilled. Eneseohverdus on sisemise erksuse kaunis tunnus, kuid erksust ei tule harida ta enda pärast. Ärkavaile hingedele tundub kõik eneseohverdusena; väga vähesed asjad kannavad aga ohverduse nime sellel hingel, kes on osanud leida elu, millele andumus, haletsus ja loobumus pole enam vältimatud juured, vaid nähtamatud õied. Tõtt-öelda liiga paljud tunnevad tarvidust hävitada, isegi asjatult, mõnd endale kuuluvat õnne, armastust või lootust, et näha end siis ohvrileekide valguses. Võiks öelda, et nad kannavad lampi, mille käsitsemist nad ei tunne; ja kui öö laskub, igatsevad nad nii väga valgust, et kallavad ta õli võõrale tulele.

Hoidugem teotsemast nagu see legendaarne

tuletornivaht, kes jagas naaberhurtsikute vaestele nende suurte laternate õli, mis pidid valgustama ookeani. Iga hing on oma ümbruses mõne enam või vähem vajalise tuletorni vaht. Kõige alandlikum ema, kes laseb end oma kitsaimaist emakohuseist lõplikult kurvastada, neelata ja kustutada, annab oma õli vaeseile, ja ta lapsed kiduksid eluaeg sellest, et nende ema hing polnud nii selge kui ta oleks võinud olla. Meie südames helkiv immateriaalne jõud peab helkima enne kõike iseenda jaoks. Ainult selle hinna eest helgiks ta ka teistele. Nii väike kui teie lamp ongi, ärge andke kunagi õli, mis teda toidab, vaid leeki, mis teda kroonib.

LXX.

On kindel, et altruism jääb alati õilsate hingede liikumiskeskuseks, nõrgad hinged kaotavad enda aga teistes, sellal kui tugevad leiavad end seal uuesti. Selles ongi suur vahe. Enam kui armastada oma ligimest nagu iseennast väärib armastada temas iseennast. On olemas headus, mis käib teatavate inimeste ees, samal ajal on teine, mis käib teatavate teiste inimeste järel. On olemas kurnav headus ja teine headus, mis toidab. Ärgem unustagem, et hingede läbikäimises pole helded mitte need, kes arvavad alati andvat. Tugev hing võtab lakkamatult, isegi kõige vaesemailt, nõrk hing aga annab alati, isegi kõige rikkamaile; kuid on veel üks andmisviis, mis on vaid julguse kaotanud ahnus, ja kui mõni jumal tuleks pidama arveid, võibolla näeksime siis, et just võttes antakse ja andes võetakse ära. Sageli juhtub, et mõni keskpärane hing hakkab kasvama alles sellest päevast, kus ta kohtas hinge, kes hakkas teda tühjendama.

LXXI.

Miks mitte tunnustada, et meie ülim kohus pole mitte nutta kõigi nendega, kes nutavad, kannatada kõigiga, kes kannatavad, ja ulatada oma südant neile, kes mööduvad, et nad teda vigastaksid või silitaksid? Nutt, kannatused, haavad on meile kosutavad vaid sel määral, millisel nad ei heiduta meie elu. Ärgem unustagem kunagi: missugune me kutsumus ses maailmas olekski, missugune olekski meie püüdluste ja lootuste eesmärk, meie valude ja rõõmude tulemus, me oleme enne kõike ikkagi elu pimedad varahoidjad. See on ainus absoluutselt kindel asi, ainus inimlik kõlbluse kinnispunkt. Meile on antud elu, meie ei tea miks, kuid näib ilmsena, et mitte tema nõrgestamiseks või kaotamiseks. Esindame maa peal isegi üsna erilist eluvormi: mõtteelu, tunnete elu; ja seepärast on kõik, mis on võimeline mõtteindu ja tunde-

indu vähendama, tõenäoselt ebakõlblas. Püüdkem siis elustada, kaunistada, küllastada seda indu; enne kõike suurendagem aga oma usaldust inimese saatuse suurusse ja võimsusse. Tõsi küll, ma võiksin niisama hästi öelda: ta väiksusse, ta nõrkusse ja ta viletsusse. Niisama innustav on olla suurelt vilets kui suurelt õnnelik. Vähe loeb lõppeks, kas see, mis meile tundub imesteldavana, on inimene või maailmakõiksus, kui me ainult leiame põhjust imestella ja kui innustame oma lõpmatuse teadvust. Mõni täht, mille avastame, lisab enam kui ühe kiire inimese mõtteile, kirgedele, julgusele. Kõik kaunis, mida näeme endi ümber, on juba kaunis me südames, kõike, mida leiame jumaldamisväärset ja suurt iseendas, seda leiame samal ajal ka teistes. Kui mu hing hommikul ärgates leidis oma armumõtteis mõne idee, mis lähendab teda pisut Jumalale, kes pole kahtlemata muud, nagu on juba eespool öeldud, kui ta kauneim soov, siis näen värelevat sama ideed vaeses, kes möödub järgmisel hetkel mu aknast, ja ma armastan teda rohkem, sest et tunnen teda paremini.

Ärgem arvakem, et oleks asjatu armastada niiviisi; just tänu neile üksikuile, kes õpivad üha sügavamalt armastama, saab inimene ühel

päeval teada, mida ta peab tegema. Tõeline kõlblus peab sündima teadlikust ja lõpmatust armastusest. Suur hingeheldus on hinge ülendus. Kuid ma ei saa teid ülendada, kui ma pole ülendanud end esimesena; ma ei saa teid imestella, kui ma pole leidnud imesteldavat iseendas. Kui olen teinud mõne õilsa teo, siis on parimaks tasuks, mida see tegu mulle annab, üha loomulikum, üha võitmatum tõekindlus, et teie saate teha niisama palju. Iga mu südant avardav mõte avardab minus armastust ja austust inimese kohta. Sel määral kuis tõusen, tõusete teie ühes minuga. Kui ma aga selleks, et teid armastada, lõikan oma armastuselt tiivad, sest et teie armastusel pole veel tiibu, siis võib orus leida kaks korda rohkem pisaraid ja asjatuid kaebeid, armastus ei astuks aga ühtki sammu mäe poole. Armastagem alati kõrgeimalt punktilt, milleni suudaksime jõuda. Ärgem armastagem halettsuse pärast, kui võime armastada armastuse pärast, ärgem andestagem headusest, kui võime andestada õiglusest; ärgem õppigem lohutama, kui võime õppida austama. Ah! olgem hoolsad, et parandada järelejätmatult selle armastuse väärtomadusi, mida anname inimestele! Üks mäetippudel joodud peeker seda armastust väärib sadat, mida ammutatakse tavalise armu

seisvee anumaist. Ja kas pole ükskõik, kui sellele, keda te ei armasta enam haletsusest või lihtsalt seepärast, et ta nutab, peaks lõpuni jääma teadmata, et armastate teda sel hetkel selleks, et ülendada teda üheaegselt endaga? Teie olete teinud seda, mida pidasite parimaks, isegi kui parim ei oleks kasulik. Kas ei pea ses maailmas teotsema alati nii, nagu vaatleks meid alaliselt Jumal, keda igatseb meie südame kõrgeim igatsus.

LXXII.

Kuid pöördugem tagasi suurte ebaühtlaste seaduste juurde. Pole ammu, kui saatus avaldas ühe hirmsa katastroofi *) kaudu liigne kord seda, mida inimesed nimetavad ta ülekohtuks, ta pimeduseks või ta sõltumatuseks. Ta näis sel korral karistavat meelega ainust välist voorust, mille mõistus on meile jätnud, tahan öelda — ligimesearmastust. On tõenäone, et nende seinte vahel, kuhu saatus sel päeval laskus, oli mõningaid poolikuid õiglasi. Näib olevat siiski kindel, et seal leidus vähemalt üks tõeline ja enesehuvitu õiglane. Selle õiglase peaaegu tõestatud juuresolek asetabki kogu puhtusega kohutava küsimuse, millele ei saa hoiduda mõtlemast. Kui ta poleks seal olnud, siis võiksime öelda, et meie ei tea, millisest ülima õigluse

*) Heategevusbasaari tulikahju Pariisis 4. mail 1897.

summast koosneb teatav ülekohus, mis tundub meile määratuna. Võiksime endile öelda, et see, mida seal nimetati heategevuseks, oli võib-olla ainult mõne alalise ebaõigluse liiga julge õis. Inimene ei julge uskuda, et kõige välise puhul on tal võidelda ja arvestada vaid pimedaid asjaolusid ja jõude: vee, tule, õhu, raskuse ja mõningaid teisi seadusi. Meil on tarvidus vabandada juhust; ja kui me teda otseselt ja vormiliselt süüdistame, eks me tee siis seda, nagu vabandaksime teda minevikus ja olevikus, selle piinliku hämmastustundega, mida tunneme kuuldes, et mõni hea inimene on sooritanud madala ja alatu teo? Meile meeldib luua endale mõtteis ideaalset juhust, kes on õiglasem kui me ise, ja kui ta näitab mõnes teos vaidlematut ülekohut, siis kingime, pärast jahmuse möödumist, talle oma usalduse oma südamepõhjas tagasi, öeldes endamisi, et meie ei tea kõike, mida tema teab, ja et ta on pidanud käima seaduste järgi, milleni meie ei küüni. Maailm tunduks meile liiga sünge, kui juhus poleks kõlblas. Tunnustada, et pole mõnd kõrgemat õiglust või kõlblust, mis valvaks meie kõlbluse üle, tunduks meile iga kõlbluse ja iga õigluse eituse enesena. Meie ei taha enam karistuste ja autasude madalat ja kitsast kõlblust,

mida meile pakuvad positiivsed usundid, kuid me unustame, et kui juhusele oleks omane vähimgi õiglustunne, siis oleks võimatu see kõrge ja enesehuvitu kõlblus, millest unistame. Kui me pole veendunud, et juhus on täiesti ilma õigluseta, siis ei anna neile õigluse teostamine mingit väärtust. Me keeldume pühakute ideaalist ja oleme veendunud, et kohusetäitmine lootuses mingile tasule, olgu selleks kas või ainult kohusetäitmisest kasvav rahuldustunne, peab targa Jumala silmis paistma ligikaudu sama väärtusega kui kurja tegemine seepärast, et see toob meile kasu. Ütleme endale meeleldi, et kui Jumal on niisama kõrge kui kõrgeim idee, mille ta on asetanud parima inimese hinge meie seast, siis peaks ta kõrvale lükkama kõik inimesed, kes on tahtnud talle meeldida, see tähendab, kes pole teinud head nii, nagu poleks teda olemas, ega ole armastanud voorust enam kui Jumalat ennast. Tõeliselt aga võime tähele panna, et iga pisema kui sündmuse ees me väljume vaevalt lapseea lugemiku „Kõlblus tegudes" õpetusist, kus kõik roimad saavad karistatud. Vajaksime, otse selle vastu, „karistatud vooruste lugemikke". Nad oleksid kasulikumad tõelisile hingedele ja toetaksid rohkem headuse uhkust ja energiat. Ärgem kaotagem silmist,

et just juhuse ebakõlblusest endast peab sündima senisest kaunim kõlblus. Siin, nagu kõikjal, leiab inimene oma tõelised jõud seda paremini, mida hüljatumana ta end tunneb. See, mis meid erutab neis suuris ülekohtuis, on teatava kõrge kõlbla seaduse eitus; kuid sellest eitusest sünnib otsekohe veel kõrgem kõlblas seadus. Karistuse ja tasu kõrvaldamisega sünnib tarvidus teha head hea pärast. Ärgem kunagi hämmendugem, kui mõni kõlblas seadus näib kaduvat, alati on mõni veel suurem varuks. Kõik, mida lisame saatuse kõlblusele, seda võtame ära oma puhtaimalt kõlblalt ideaalilt. Selle vastu aga, mida enam oleme veendunud, et saatus pole õiglane, seda enam avardame ja puhastame endi ees veel parema kõlbluse põldu. Ärgem kujutelgem, et vooruse alused varisevad seepärast kokku, et Jumal tundub neile ülekohtusena. Alles oma Jumala ilmses ebaõigluses leiaks inimlik voorus lõpuks kõigutamatud alused.

LXXIII.

Leppigem looduse ükskõiksusega targa suhtes. See ükskõiksus tundub meile võõrana vaid seepärast, et me pole küllalt targad; sest üks tarkuse ülesandeid on anda endale nii täpselt ja nii alandlikult kui võimalik aru inimliku olendi asendist kõiksuses.

Inimolend näib suurena oma eluringis, nagu mesilane näib suurena oma kärjereal; kuid oleks absurdne loota, et põldudel avaneks mõni lill rohkem seepärast, et mesilaspere ema oli sangarlik oma puus. Ärgem arvakem end vähendavat, suurendades maailmakõiksust. Tundugu meile suurena meie ise või kogu maailm, lõpmatusetunne, mis on kõige vooruse veri, ringleb meie hinges ikka samaviisi.

Mis on õieti vooruslik tegu, et oodata ta eest erakordseid tasusid? Mitte gravitatsiooniseadusis, vaid iseendis tuleb leida need tasud.

Ainult need, kes ei tea, mis on hüve, nõuavad hüve eest palka. Üle kõige, ärgem unustagem, et voorusetegu on alati õnnetegu. Ta on alati kauase õnneliku ja rahuldatud siseelu õis. Ta eeldab alati pikki puhkustunde ja -päevi meie hinge kõige rahulisemail mägedel. Ükski hilisem toon ei kaalu üles tema eel käinud vaikset tasu. Õiglane, kes hukkus katastroofis, millest äsja kõnelesin, oli seal vaid seepärast, et ta hing oli leidnud hüves sellise enesekindluse, sellise rahu, mida poleks ükski õnn, ükski kuulsus, ükski armastus suutnud talle anda. Kui leegid astuksid kõrvale, kui veed taganeksid, kui surm kõhkleks mõnikord selliste olendite ees, mis oleksid siis veel sangarid ja õiglased? Kus oleks siis veel selle vooruse õnn, kes on täielikult õnnelik vaid seepärast, et ta on õilis ja puhas, ja kes on õilis ja puhas vaid seepärast, et ta ei oota ühtki tasu? Inimlik rõõm on teha head, lootmata midagi. Üldiselt teatakse, miks tehakse kurja; kuid mida vähem selgelt teatakse, miks tehakse head, seda puhtam on heategu, mida tehakse. Et teada saada, missugune on ühe õiglase väärtus, küsigem talt, miks ta on õiglane: on tõenäone, et see, kel on kõige vähem vastata, on täiuslikemalt õiglane. On võimalik, et sel määral kuis mõistus sirgub, näib

vähenevat nende põhjuste arv, mis tõukavad üht hinge sangarluse poole, kuid samal ajal mõistus hakkab nägema, et tal pole enam muud ideaali kui üha salajasem ja enesehuvitum sangarlus.

Kuidas ka oleks, sel, kes tunneb tarvidust suurendada oma vooruse väärtust sellega, et lisab talle saatuse ja maailma heakskiidu, pole veel voorusetunnet. Tõesti hästi teotsetakse vaid siis, kui teotsetakse hästi vaid iseenda jaoks, ilma ühegi muu ootuseta kui üha paremini teada, mis asi on heategu. „Ilma ühegi teise tunnismeheta kui oma süda," ütleb Saint-Just. Kujutlen, et Jumala silmis on oluline vahe selle inimese hinge vahel, kes on veendunud, et voorusliku teo kiirtel pole piiri, ja teise hinge vahel, kes ütleb, et need kiired pole arvatavasti loodud selleks, et väljuda ta südame piirkonnast. Tõde, mis on liiga auahne, et mitte olla kaheldav, võib anda hetkeks suuremat jõudu, kuid alandlikum ja inimlikum tõde annab alati kannatlikumat ja tõsisemat jõudu. Kas peaks olema sõdur, kes on veendunud, et iga ta hoop määrab võidu, või teine, kes teab seda lihtsat tõde, et ta on osake hulgast, ja võitleb ometi niisama kindla julgusega? Heategev inimene tunneks südametunnistuspiina oma ligimese petmisest, kuid on

liigagi usin soostuma mõttega, et väike enesepettus on ideaalne tegu.

Kuid pöördugem tagasi õiglase meelemasenduste juurde. Usun, et kui voorus oleks kasulik, siis parimad meie seast otsiksid teissugust õnne ja Jumal võtaks neilt nende suure elupõhjuse, kui ta tasuks neile liiga sageli. On tõenäone, et miski pole paratamatult vajaline, et miski pole vältimatu, ja kui hingel poleks enam seda rõõmu, teha head seepärast, et see on hea, siis leiaks ta mõne teise veel puhtama rõõmu; kuid seni on see kauneim, mida ta omab, ja ärgem puutugem sellesse ilma põhjuseta. Ärgem puutugem liiga sageli vooruse õnnetusisse, kartes puutuda samal ajal ta õnne helgeimasse olemusse. Nähes, et nende heategusid tahetakse tasuda, oleksid hinged, kes on tõeliselt maitsenud seda puhast õnne, niisama üllatunud kui oleksid teised nähes, et kavatsetakse nuhelda õnnetust. Ainult need, kes ei ela õigluses, kaebavad alati õigluse üle.

LXXIV.

Hindu tarkusel on õigus, kui ta ütleb: „Tööta nagu töötavad auahned. Austa elu nagu eluhimulised. Ole õnnelik nagu need, kes elavad eluõnne pärast."

Ja selles ongi inimliku tarkuse keskpunkt. Teotseda nii, nagu kannaks iga tegu erakordset ja igavest vilja, ja ometi teada, kui tühine on mõni õiglane tegu kõiksuse ees. Tunda vahekordade ebavõrdsust ja käia siiski nii, nagu oleksid vahekorrad inimlikud. Mitte kaotada silmist suurt eluringi ja liikuda väikeses nii suure usalduse, nii suure tõsiduse, veendumuse ja rahuldusega, nagu sisalduks temas ka suur.

Kas vajame illusioone, et hoielda oma hüveigatsust? Kui oleks nii, siis peaks möönma, et see igatsus pole kokkukõlas inimloomusega. Pole ettenägelik kujutella, et süda usuks kaua asjusse, millesse aru enam ei usu. Kuid aru võib

uskuda asjusse, mis asetsevad südames. Ta harjub lõpuks isegi aina loomulikumalt otsima sealt varju, iga kord kui töö laskub ta alale. Sest aru on südame suhtes nagu selgenägelik, kuid liiga noor tütar, kes vajab sageli oma naeratava ja pimeda ema nõuandeid. Elus saabub hetk, kus kõlblas ilu tundub tarvilikumana kui mõistuslik ilu. Saabub hetk, kus kõik vaimu saavutused peavad suubuma hingesuurusse, olles muidu hädaohus surra viletsalt lagendikule nagu jõgi, kes ei leia merd.

LXXV.

Kuid ärgem tarkuse puhul liialdagem millegagi, isegi mitte tarkuse endaga. Kui välised jõud ei peatugi alati hüvelise inimese ees, siis on sisejõud enamasti talle alistatud; ja peaaegu kõik inimeste õnned ja õnnetused olenevad sisejõududest. Ütlesime teisal, et mööduv tark peatab tuhat kurbmängu. Oma pelga juuresolekuga katkestab ta tõepoolest enamiku eksitusest või pahest sündivaid kurbmänge. Ta katkestab nad endas ja takistab neil sündida enda ümber. Inimesed, kes oleksid teinud tuhandeid halbusi, ei tee neid, sest et kohtasid inimest, kellest kiirgas mingit lihtsat ja elavat tarkust. On ju elus enamik karaktereid vaid järelekäijad, kes astuvad juhuse tujude järgi kas kannatuse või rahu kiiluvette. Jean-Jacques Rousseau ümber näiteks oigab ja reedab kõik, kõik on täis keerukusi ja tagamõtteid; Jean

Pauli ümber on aga kõik ausad, kõik näib õilis ja selge, kõik rahuneb ja kõik armastab. See, mida valitseme endas, seda valitseme samal ajal kõigis neis, kes meile lähenevad. Õiglase ümber kujuneb suur vaikne ring, kuhu tungimiseks pahe ja kurjuse nooled kaotavad vähehaaval harjumuse. Inimest tabavad kõlblad kannatused ei olene enam inimesist. On sõnasõnalt tõsi, et nende salakavalus saab meid nutma panna vaid neis piirkondades, kus me pole veel kaotanud soovi nutma panna oma vaenlasi. Kui kadeduse nooled meid veel veristavad, siis tähendab see, et oleksime võinud lennutada samu nooli, ja kui mõni äraand kisub meist pisaraid, siis tõendab see, et äraandmise võime meis veel elab. Hinge saab haavata vaid nende haavavate relvadega, mida ta ise pole veel heitnud armastuse suurele tuleriidale.

LXXVI.

Mis puutub aga headuse draamadesse, siis etenduvad nad näitelaval, mis jääb targale niisama salapäraseks kui teistele inimestele. Näeme vaid nende lõpplahendust, kuid ei tea, missuguses varjus või valguses ta valmistus. Õige inimene võib lubada endale vaid üht — seda, et ta saatus tabab teda mõnel heategeval või õiglasel teol. Teda saab lüüa vaid armuolukorras, nagu ütlevad kristlased, see tähendab, sisemise õnne olukorras. Ja see tähendab juba kõigi väravate sulgemist halvule sisemisile saatusile ja enamikule väliseist saatusist.

Sedamööda kuis meie kohuse ja õnne idee üleneb, puhastub kõlbla kannatuse valitsusvõim; ja kas polegi saatuse võim sel alal türannilisim? Meie õnn oleneb niisiis lõppeks meie sisemisest vabadusest. See vabadus suureneb, kui teeme head, ta väheneb, kui teeme halba.

Marcus Aurelius ei vabastu mitte metafooriliselt, vaid väga tõeliselt iga kord, kui leiab helduses mõne uue tõe, iga kord kui andestab või mõtleb. Veel vähem metafooriliselt needib end Macbeth iga oma roima puhul ahelaisse. Ja kõik, mis on tõsi kuninglikul näitelaval toimunud suurest roimast ja sangarlikus elus tõestunud suurest voorusest, on samuti tõsi mõne tavalise elu kõige tühisemate eksimuste ja kõigi ta tundmatute vooruste puhul. Meie ümber on alati lapsena väikesi Marcus Aureliusi ja Macbeth'e, kes ei välju oma toast. Niipea kui hülgame hetkeks oma headuseidee, olgu ta kuitahes puudulik, anname end pahatahtlikele väliseile jõududele söödaks. Mõni mu südame vaikusse maetud lihtne pettus iseenda vastu võib teha mu sisevabadusele niisama hukatuslikku kahju kui äraand avalikul platsil. Ja niipea kui mu sisevabadus on saanud viga, läheneb saatus mu välisele vabadusele, nagu kiskja läheneb aeglasel sammul saagile, keda ta on kaua varitsenud.

LXXVII.

Kas on olemas kurbmängu, kus täiuslikult kaunis ja täiuslikult tark inimene kannataks niisama sügavalt kui kuri? Näib olevat õige, et pahe toob ses maailmas karistuse palju kindlamalt kaasa kui voorus leiab oma tasu. On tõsi, et roimal on harjumus nuhelda end suure hädakisaga ise, sellal kui voorus annab endale autasu vaikuses, mis moodustab ta õnne suletud aia. Pahe toob kaasa kõmavaid katastroofe, vooruslik tegu on aga vaid sõnatu ohverdus inimolundi sügavaimaile seadusile. Ja seepärast muidugi näibki meile suure õigluse vaag kalduvat meelsamini varju kui valguse poole. Kui aga on vähe tõenäone, et leiduks tõeliselt „õnne roimas", kas on siis võimalikum „õnnetus vooruses"? Jätkem kõigepealt kõrvale füüsilised kannatused, vähemalt need, mille allikas on peidetud juhuse kõige pimedamaisse

metsadesse. Teadagi, et mõni timukate salk oleks võinud sirutada Spinoza piinapingile ja et miski ei takista kõige piinarikkamail haigusil rünnata Antoninus Vaga samuti kui Reganit ja Gonerili. See pole kannatuse inimlik, vaid loomalik osa. Pangem siiski tähele, et tarkus läkitab teaduse, oma noorima õe, piirama päevast päeva saatuse alal isegi füüsilise kannatuse valdkonda. Kuid kõigele vaatamata, sel alal jääb alati püsima ligipääsematu nurk, kus valitseb ebaõnn. Alati leidub selle kaotamatu ülekohtu ohvreid, ja kui see meid kurvastabki, siis õpetab ta meile vähemalt lisama tõelisele, inimlikumale ja uhkemale tarkusele seda, mida me võõrandame liiga müstiliselt tarkuselt.

Saame tõeliselt õiglasiks vaid sel päeval, kus oleme jäetud otsima vaid iseendas õigluse eeskuju. Pealegi asetab saatuse ebaõiglus inimese tagasi talle looduses määratud kohale. Pole hea, et ta vahiks aina enda ümber nagu laps, kes otsib veel oma ema. Ärgem uskugem, et kõlblas meeleolulangus peaks sündima neist pettumusist. Iga tõde, nii heidutav kui ta näikski, uuendab nende julguse, kes oskavad teda vastu võtta. Heidutav tõde väärib igal juhul, ainuüksi seepärast, et ta on tõde, enam kui kauneim pettus, mis julgustab. Kuid pole

olemas heidutavat tõde, seevastu on aga julgusi, mis pole tõelised. See, mis kõigutab nõrku, kinnitab tugevaid: „Mõtlen meie armastuse päevale," kirjutab üks naine, „kus avara akna kaudu, mis avanes merele, me vaatasime silmapiirile jõudvat suurt hulka valgeid paate, mis tulid kõik sõnakuulelikult kinnituma sadamasse, mis asetses meie all... Ah! kuis näen veel kord seda päeva! ... Kas mäletad, et üksainus paat kandis peaaegu musta purje ja et see jõudis viimsena sadamasse? Kas mäletad ka seda, et oli lahkumistund, et olime rusutud, ja et minekumärgiks võtsime viimse paadi saabumise? Juhuses, mis jättis viimse paadi tumedaks, oleksime võinud põhjust leida kurvameelsuseks. Kuid armastajatena, kes on eluga „nõustunud", me tõdesime seda naeratades ja mõistsime veel kord teineteist."

Jah, nii tuleks teha elus. Alati pole kerge naeratada tumedate paatide tulekule, kuid alati on võimalik elus leida midagi, mis meid valitseks kurvastamata, nagu armastus valitses kurvastamata naist, kes niiviisi kõneles. Sedamööda kuis mõte ja süda avarduvad, kõnelevad nad harvemini ebaõiglusest. On hea endale korrata, et ses maailmas on meie suhtes kõik parema poole, sest et oleme selle maailma vili.

Mõni kõiksuseseadus, mis tundub meile julmana, vastab tõenäoselt rohkem meie loomusele kui parimad seadused, mida võiksime kujutella. Ajad on arvatavasti tulnud, kus inimene peab õppima oma uhkuse ja rõõmude keskpunkti asetama iseendast väljapoole. Sellal kui meie silmad avanevad, tunneme endid mingi üha määramatuma jõu võimuses, kuid samal ajal omandame üha kindlama teadvuse oma osastumisest sellest jõust; ja isegi siis, kui ta meid lööb, võime teda imetella, nagu Telemachos imetles lapsena isa käsivarre jõudu.

Harjugem vähehaaval vaatlema looduse teadvusetust sama uudishimu ja sama rahuldatud ja heldinud üllatusega, mida tunneme mõnikord enda teadvusetuse võitmatuid liigutusi vaadeldes. Mis loeb see, kas juhime oma aru väikest valgushelki sellele, mida nimetame kõiksuse teadvusetuseks, või enda omale? Üks kuulub meile niisama sisimalt kui teine. „Oma jõuteadvuse kõrval," ütleb Guyau, „on inimese kõrgeimaid eesõigusi oma jõuetuse tunnetamises, vähemalt indiviidina. Just sellest ebavõrdsusest meid surmava lõpmatuse ja meie enda väiksuse vahel sünnib meis teatav suurustunne: lömastuksime meelsamini mäe kui väikese kivi all; sõjas eelistame langeda võitluses pigemini tu-

hande kui ühe vastu. Näidates meile nii-öelda meie endi jõuetuse ääretust, võtab meilt mõistus kahetsuse meie lüüasaamise pärast."

Kes teab? Juba nüüd on hetki, kus see, mis meid lööb, näib puudutavat meid lähemalt kui see osa meist endist, mis hävis. Miski ei muuda hõlpsamini eluaset kui enesearmastus, sest mingi vaist hoiatab meid, et miski pole nii vähe meie omandus. Väga võimsat kuningat ümbritsevate õukondlaste enesearmastus otsib endale võrratuma varjupaiga selle kuninga kõikvõimsuses, ja kardetud trooni kõrgusest nende peadele langev alandus murrab seda vähem nende uhkust, mida kõrgemalt ta langeb. Vähendades oma ükskõiksust, ei tunduks meile loodus enam küllalt suurena. Et liikuda täies vabaduses, vajab meie lõpmatustunne kogu looduse lõpmatust, kogu ta ükskõiksust. Ja miski meie hinges eelistaks alati pigemini mõnikord ääretus maailmas nutta kui olla alaliselt õnnelik piiratud maailmas.

Kui saatus oleks muutumatult õiglane targa vastu, siis oleks see kahtlemata täiuslik ja võrratu juba seepärast, et see oleks nii; kuid ta on ükskõikne, ja see on veel parem ja võibolla ülevam. Igal juhul annab see kõiksusele tagasi kogu tähtsuse, mida see röövib meie hinge

tegudelt. Meie ei kaota seejuures midagi, sest et targale ei lähe kaduma ükski ülevus, olgu ta looduses või targa südamepõhjas. Miks muretseda niiviisi lõpmatuse asukoha pärast? Kõik, mis temast võib kuuluda inimesele, kuulub vaid sellele, kes teda imetleb.

LXXVIII.

Kas mäletate Balzac'i romaani „Pierrette' seeriast „Vallalised"? See pole kaugeltki Balzac'i meistriteoseid; ka ei kõnele ma temast mitte kunstiliselt seisukohalt. Seal esineb lembe ja süütu bretooni vaenelaps, keda ta õnnetu täht röövib ühel päeval oma vanaisalt ja vanaemalt, kes teda jumaldavad, et matta teda ühte kaugesse provintsilinna ta onu ja tädi kurba majja. Onu Rogron ja tädi Sylvie olid kauplemisest loobunud poodnikud, ideetud ja karmid burzhuad, rumalalt upsakad ja ihned, rahutud, sünged ja vaistlikult vaenulised vallalised.

Vaevalt pärale jõudnud, algab alandliku ja armastava Pierrette'i martüürium. Sellesse seguneb hirmsaid rahaküsimusi: kokkuhoiu teostamisi, abielude vältimisi, auahnuste rahuldamisi, pärandite enda kätte kiskumisi jne. Naab-

rid, Rogron'ide sõbrad, vaatavad rahuliselt pealt ohvri pikka ja aeglast piinamist, ja nende vaist naeratab loomupäraselt vastu tugevamate menule. Kõik lõpeb Pierrette'i haletsetava surma, Rogron'ide, põlastatava advokaat Vinet' ja kõigi nende võiduga, kes eelmisi aitasid. Miski ei tule enam segama timukate rahu. Juhus ise näib neid õnnistavat ja asjade tõelusest tahtmatult kaasa kistud Balzac lõpetab nagu kahetsedes oma jutustuse selle lausega: „Mööngem omavahel, et seaduslikkus oleks vaid soodustuseks ühiskondlikele kelmusile, kui poleks Jumalat."

Pole tarvilik otsida seesuguseid draamasid romaanidest. Neid esineb iga päev paljudes majades. Ka laenasin ma selle näite Balzac'ilt vaid seepärast, et igapäevne lugu ebaõigluse võidust leidus ta juures juba valmis kujul. Miski pole kõlblam kui säärased näited, ja võibolla eksib enamik moraliste, nõrgestades ta suurt õpetust oma püüdega võimalikult vabandada saatuse ebaõiglusi. Mõned neist jätavad süütuse hüvitamise Jumala hooleks. Teised ütleksid, et selles loos pole kõige haletsetavam mitte ohver. Neil on kahtlemata mitmes suhtes õigus. Tagakiusatud ja õnnetu väike Pierrette tunneb õnnesid, mida ei tunne ta timukad. Ta jääb oma pisarais armastavaks, õrnaks ja lembeks;

ja see teeb õnnelikumaks kui olla oma naeratusis karm, isekas ja vihkav. Kurb on armastada ilma vastuarmastuseta; kuid on veelgi kurvem üldse mitte armastada. Ja kuidas võrrelda Rogroni värdjalikke rahuldusi, väikesi, madalaid ja kitsaid lootusi selle lapse suure lootusega, kes ootab oma hinges ebaõigluse lõppu? Miski ei ütle meile, et kahvatu Pierrette oleks arukam kui teised ta ümber; kuid ebaõiglaselt kannataja loob endale kannatuses silmapiiri, mis laiub, kuni puudutab teatavais punktides kõrgema vaimu rõõmusid, nagu maa silmapiir, isegi kui ei vaadata mäetipult, näib puudutavat taeva jalgu. Meie poolt tehtud ülekohus ei jäta meid alandamata väikeste materiaalsete naudinguteni, ja sel määral kuis neid naudime, kadestame oma ohvri võimet nautida üha elavamalt kõike, mida meie ei saa temalt röövida, kõike, milleni meie ei küüni, kõike, mis ei olene otseselt mateeriast. Ülekohtune tegu avab ohvrile pärani sama ukse, mille timukas suleb oma hinge ees, ja kannatav inimene hingab siis juba puhtamat õhku kui teine, kes paneb kannatama. Tagakiusatute südamepõhjas on sada korda valgem kui tagakiusajate südames. Kas ei olene aga kogu õnne heaolu selle valguse tugevusest, mida me endas kanname? — Kannatusi sünni-

tav inimene kustutab endas rohkem õnne kui suudab kustutada selles, keda ta lõhestab.

Kes meist — kui meile antaks valida — poleks meelsamini Pierrette'i kui Rogroni kohal? Meie õnnevaistul pole teadmata, et on võimatu, et see, kel on kõlblalt õigus, poleks õnnelikum kui teine, kes on eksinud, isegi siis, kui ta eksiks trooni kõrguselt. On tõsi, et Rogronid pole võib-olla teadlikud oma ebaõiglusest. Ükskõik, inimene ei hinga teadvusetus kurjas mitte vabamalt kui teadlikus kurjas. Vastupidi: see, kes teab, et teeb kurja, tunneb mõnikord soovi põgeneda oma vanglast; teine sureb seal, ilma et oleks isegi mõtte kaudu nautinud kõike, mis ümbritseb neid müüre, mis varjavad kurvalt ta eest inimese tõelist saatust.

LXXIX.

Milleks otsida õiglust sealt, kus teda ei saa olla? Kas asub ta üldse mujal kui meie hinges? Keel, mida ta kõneleb, tundub inimvaimu loomupärase keelena; kuid niipea kui meie vaim tahab rännata läbi kõiksuse, peab ta õppima teisi sõnu. Ühegi idee üle ei mõtiskle kõiksus vähem kui õigluse idee üle. Ta tegeleb vaid tasakaaluga, see aga, mida nimetame õigluseks, on vaid tasakaaluseaduste inimlik ümberkujundus, samuti kui mesi on vaid lilledes leiduvate mahlade ümberkujundus. Väljaspool inimest pole õiglust; inimeses endas ei juhtu aga kunagi ebaõiglusi. Keha võib nautida halval teel saavutatud lõbusid, hing ei tunne aga teisi rahuldusi peale nende, mis ta voorus on teeninud. Meie siseõnne vaagijaks on kohtunik, keda ei saa miski ära osta; sest et katse teda ära osta tähendab vähendada veelgi neid viimseid tõe-

lisi õnnesid, mida ta oli asetamas kaalude helgele kausile. Muidugi on masendav, et võidakse rõhuda süütut olendit, nagu seda tegid Rogronid, ja et on võimalik tumestada niiviisi neid väheseid eluaastaid, mida maailmade juhus laskis talle osaks saada ses maailmas. Kuid ülekohtust võiks kõnelda vaid siis, kui Rogronide teod oleksid toonud neile sisemist õndsust, südamerahu, mõtete ja harjumuste ülendust, mis sarnaneksid nendega, mida voorus, mõtiskelud ja armastus tõid Spinozale või Marcus Aureliusele. Tõsi küll, kurja tegemisest võib tunda teatavat mõistuslikku rahuldust. Kuid kurjus kitsendab paratamatult mõtet ja needib teda isiklikkude ja kaduvate asjade külge. Ülekohut tehes me näitame, et me pole saavutanud veel õnne, milleni inimene võib jõuda. Kuritahtlik inimene otsib lõppude-lõpuks isegi kurjas teatavat rahu, kogu oma isiku teatavat elustumist. Ta võib pidada end õnnelikuks elustumises, mille leiab, kuid kas tunneks end selles õnnelikuna Marcus Aurelius, kes tundis teist elustust, teist rahu. Kujutelgem last, kes pole näinud merd: ta viiakse suure järve kaldale; ta arvab nägevat merd, ta plaksutab käsi ega nõua rohkem; kuid kas tõeline meri on seepärast vähem olemas?

Kas need, kes on näinud paremat, loeksid

õnnelikuks seda, kelle õnn oleneb tuhandest väikesest võidust, mida kadedus, upsakus, ükskõiksus peavad iga päev saavutama. Kas sooviksite endale tema eluvaadet, usundit, millega ta hing rahuldub, kõiksuseideed, mida eeldavad ta soovid? Ometi, kas ei moodusta just see tolle laiema või kitsama ja sügavama või madalama jõesängi, kus voolab õnn? Ta usub võibolla samu asju kui tark: et on Jumal, või et teda pole, et kõik lõpeb selle eluga, või et kõik jätkub teises, et on vaid mateeria, või et on vaid vaim; kuid kas arvate, et ta usub neid samal kombel? Kas aga õnn, mida ammutame sellest, millesse usume, see tähendab, eluteadvus, siseelu rahu ja usaldus, meie mitte sunnitud, vaid tegev, päris ja pojalik nõustumine loodusseadustega, kas ei olene see kõik rohkem viisist, kuidas usutakse, kui sellest, et usume? Ma võin uskuda religioossel ja lõpmatul viisil, et pole Jumalat, et mu hinge olemasolu pole selle ääretu maailma majanduses vajalikum kui mõne õie kaduvad varjundid; teie võite aga uskuda väiklaselt, et teid armastab ja kaitseb ainuline ja kõikvõimas Jumal; ma oleksin õnnelikum ja vaiksem kui teie, kui mu kahtlus oleks suurem, tõsisem ja õilsam kui teie usk, kui ta küsitleks sügavamalt mu hinge, kui ta oleks käi-

nud ümber laialisema silmapiiri, kui ta oleks armastanud rohkem asju. Jumal, kellesse ma ei usu, muutub võimsamaks ja lohutavamaks kui see, kellesse teie usute, kui olen teeninud, et mu kahtlus põhineks avaramail ja puhtamail mõtteil ja tundeil kui on need, mis hingestavad teie veendumust. Korrakem veel kord: pole tähtis, kas usutakse või ei usuta; tähtis on vaid nende motiivide ausus, endahuvitus ja sügavus, mille pärast usutakse või ei usuta.

LXXX.

Need motiivid pole vabalt valitavad, teenime neid nagu autasusid. Need, mida valime, on nagu juhuslikult ostetud asjad, nad näivad vaevalt elavat, ei kiindu millessegi, ootavad vaid põgenemisvõimalust. Need aga, mida oleme teeninud, juhivad meie samme nagu mõtlikud ja ustavad Antigoned. Neid motiive ei saa tahtlikult juhtida hinge; on tarvis, et nad oleksid seal õige kaua elanud, et nad oleksid veetnud seal oma lapseea, et nad oleksid toitunud seal kõigist meie mõtteist, kõigist meie tegudest, et nad leiaksid seal igal hetkel uuesti tuhandeid mälestusi siirast ja armastavast elust. Sel määral kuis nad kasvavad, kuis avardub meie hinge silmapiir, avardub vastavalt ka õnne silmapiir; sest meie tunnete ja mõtete valdkond on ainus ala, kus saab liikuda meie õnn. Meie õnn ei vaja materiaalset ruumi, kuid tema ees avanev hinge-

line ala pole kunagi küllalt suur. Tuleb püüda alati teda suurendada, kuni saabub hetk, kus meie õnn ei nõua enam muud toitu kui seda ala ennast, mida ta avastab ülenedes. Siis alles on inimene õnnelik oma olemuse tõeliselt inimlikus ja piiramatus osas, ja kõik teised õnned on lõpuks vaid teadvusetud osakesed sellest mõtisklevast õnnest, mis vaatleb ega näe enam piire ei endas ega ümbritsevas.

LXXXI.

Kurjuses kitseneb see ala iga päevaga, sest et temas kitsenevad paratamatult kõik mõtted ja tunded. Kuid väheselgi määral ülenenud inimene ei tee enam kurja, sest et pole ühtki kurja, mis lõppude-lõpuks ei sünniks kitsast mõttest või keskpärasest tundest. Ta ei tee enam kurja, sest et ta mõtted on muutunud kõrgemaks ja puhtamaks ja ta mõtted puhastuvad veelgi sellest, et ta ei saa enam kurja teha. Nii on meie teod ja mõtted, vallutades rahulise taeva, kus meie hingeelu võib laiuda segamatult, niisama lahutamatud kui linnu kaks tiiba; ja see, mis linnule on veel vaid tasakaaluseaduseks, saab siin õiglusseaduseks.

LXXXII.

Kes ütleks meile, kas see omamoodi vilets rahuldus, mida jõhkard hetketi kurjas leiab, ei saa hingele tunduvaks enne, kui temaga seguneb mingi nõrk ja ebamäärane soov, teatav lubadus ja kauge võimalus leida headust ja halastust?

Võib-olla silmab oma ohvri võitnud jõhkard oma rõõmus mingit vähem tumedat ja vähem kasutut külge alles hetkel, kus mõtleb, et ta võiks andestada. Näib, et kurjus peab mõnikord laenama headuselt mõne valguskiire, et valgustada oma võitu. Kas on inimesel võimalik naeratada vaenus, otsimata oma naeratust armastuses? Kuid see naeratus oleks üsna kaduv. Siin, nagu mujalgi, pole olemas sisemist ebaõiglust. Võiks öelda, et pole hinge, kus õnne mõõtkava ei kannaks täpselt samu jaotusi kui õigluse ja heldusegi oma. Ühendan siin need

mõlemad sõnad, sest et heldus või armastus on õiglus, millel on loendada veel vaid kalliskive. Inimene, kes läheb kurjas otsima õnneraasukesi, tõendab sellesamaga, et ta pole nii õnnelik kui see, kes näeb teda tegevat kurja ja taunib teda. Ta siht on aga sama kui õiglase oma. Ta otsib õnne, mingit rahu ja sisekindlust. Milleks teda nuhelda? Meie ei vihasta ju vaese peale, kes ei ela lossis; ta on juba küllalt õnnetu sellest, et ta elamuks on vaid hurtsik. Inimese silmis, kes näeks nähtamatut, oleksid ka kõige ebaõiglasemal hingel alati õigluse tunnused, ta määrdimatud rõivad ja püha tegevus. Ta näeks teda vaagivat rahu, armastust, eluteadvust, maa ja taeva naeratusi ja kõike, mis neid tühistab, alandab või mürgitab, sama hoolega, mida neile pühendab mõne pühaku, sangari, mõtleja hing. Võib-olla me ei eksi, tegeldes õiglusega maailmas, mis temast ei hooli, samuti kui ei eksi mesilane, valmistades mett maailmas, mis seda ise ei tooda. Kuid ekslik oleks nõuda välist õiglust, sest et seda pole olemas. Peame rahulduma meis endis asetseva õiglusega. Kõik vaetakse ja hinnatakse alaliselt meis endis. Me mõistame ise endi üle kohut; või õigemini, meie õnn mõistab kohut meie üle.

LXXXIII.

Võib-olla öeldakse, et headus toob nagu kurjuski kaasa hävinguid ja pettumusi; kuid headuse hävingud ja pettumused valgustavad ja vaigistavad mõtet selle asemel, et teda tumestada ja kurvastada. Mõni vooruslik tegu võib langeda tühjusse; kuid just siis õpetab ta meid mõõtma hinge ja elu sügavusi. Ta langeb sinna sageli nagu kivi, mis on veelgi helendavam kui meie mõtted. Kui mõni proua Rogroni kuri kavatsus luhtub Pierrette'i süütuse ees, siis kitseneb ta hing veelgi; kui aga mõni Tiituse heategu laskub mõnele tänamatule, siis õpetab teda andestuse ja armastuse kasutus juhtima ta pilku kaugemale andestusest ja kaugemale armastusest. Pole soovitav, et inimene sulguks millessegi, olgu selleks isegi headus. Vooruse viimseks liigutuseks olgu alati ingli liigutus, kes avab mõne ukse.

Tuleb õnnistada neid lüüasaamisi. Kui juhus sooviks, et iga kord, kui me andestame, meie vaenlane saaks meie vennaks, me sureksime, tundmata seda rõõmu, mida meis äratab arvestamatu halastus, mida ei saada kahetsus. Sureksime, ilma et meil oleks võimalust olnud mõõta oma elu ümbritsevaid jõude selle suurima jõu abil, mis asetseb meie hinges. Ühe heateo kasutus, mõne üleva või lihtsalt ausa mõtte ilmne tõhutus heidab paljudele asjadele hoopis teissuguse valguse kui võiks heita kogu headusest järelduv kasulikkus. Muidugi valmistaks meile armastuse muutumatu võidu tõdemine suurt rõõmu; kuid veelgi suurem rõõm peitub minekus läbi selle illusiooni kuni tõeni. „Inimene," ütles üks mõtleja, keda surm röövis meilt liiga vara, „inimene on kogu ajaloo jooksul asetanud oma väärikuse liiga sageli eksitõdedesse, ja tõde on tundunud talle esijoones ta enda vähendusena. Tõde ei vääri alati unelmat, kuid tema kasuks on see, et ta on tõeline. Mõtte alal pole midagi kõlblamat kui tõde."

Ja ses tões pole midagi kibedat, ükski tõde pole targale kibe. Ka tema võis soovida, et voorus liigutaks mägesid paigast ja et mõni armutegu oleks igaveseks mahendanud kõigi ta vendade hinge. Kuid hiljemini õppis ta eelis-

tama, et oleks teisiti, ja seda mitte rahulduse pärast, mida ta iseteadvus sellest lõikaks. Ta ei pea end maailmast paremaks, vaid peab end selles vähem tähtsaks. Õigluskirge, mille leiab oma hinges, ei hari ta enam nende vaimsete viljade pärast, mida see kannab, vaid austuse pärast kõige oleva vastu ja nende ootamatute õite pärast, mida ta laseb puhkeda ta vaimus. Ta ei nea tänamatut, ta ei nea isegi tänamatust; ta ei ütle endale: „Olen parem kui see inimene," või „Mina juba ei langeks sellesse pahesse". Kuid tänamatus õpetab talle, et heateos on avaramaid, vähem isiklikke ja üldisele elule kohasemaid rõõme kui on need, mida ta ootas tänulikkuses. Ta peab paremaks mõista katsuda seda, mis on, kui püüda uskuda, mida ta soovib. Ta elas kaua nagu vaene, kes on äkitselt oma hurtsikunurgast üle viidud suurde lossi. Ärgates otsis ta erutatult liiga suurtes saalides oma liiga kitsa kambri viletsaid mälestusi. Kuhu olid jäänud ahi ja säng ja laud, pott ja pink? Ta leidis enda kõrval veel värisevana oma haleda öölambi, kuid selle valgus ei ulatunud kõrgete võlvideni ja ainult lähim piit näis kõikuvat hetketi väikeste valgustiibade jõuetute löökide all. Kuid vähehaaval ta silmad harjusid uue elamuga. Ta käis läbi loendamatud saalid ja

rõõmutses niisama sügavalt kõigest, mida ta lamp ei valgustanud, kui kõigest, mida see valgustas. Ta oleks algul soovinud veidi madalamaid uksi, vähem laiu treppe, galeriisid, kuhu pilk poleks kadunud. Kuid sedamööda kuis ta kõndis, hakkas ta mõistma kõige selle kaunidust ja suurust, mis polnud kokkukõlas ta unelmatega. Ta oli õnnelik nähes, et kõik ei ringelnud siin laua ja voodi ümber, nagu ta hurtsikus. Ta rõõmutses, et see loss polnud ehitatud ta viletsuse haledate vajaduste mõõdu järgi. Ta oskas imetella seda, mis kõneles vastu ta soovidele, laiendades ta nägemisala. Kõik olev lohutab ja kinnitab tarka, sest tarkus seisab kõige oleva otsimises ja nõustumises kõigega, mis on.

LXXXIV.

Ta nõustub isegi Rogronidega. Ta huvitub elust isegi enam kui õiglusest või voorusest, ja kui juhtub, et mõni suur, kuid liiga abstraktne voorus osutuks kõrvuti eluga, mis liigub vaid kitsaste müüride vahel, siis pööraks ta oma tähelepanu meelsamini väikesele elule kui suurele, liikumatule, uhkele ja üksildasele voorusele.

Enne kõike, ta ei põlga midagi; ainult üks asi on maailmas täiesti põlastatav, ja see on põlgus ise. Liiga sageli kalduvad need, kes mõtlevad, põlgama neid, kes lähevad mõtlematult läbi elu. Muidugi on mõttel suur tähtsus, ja kõigepealt tuleb katsuda mõelda nii palju ja nii hästi kui võimalik; kuid on teatav liialdus arvata, et pisut väiksem või suurem võime käsitella teatavat hulka üldideid asetaks lõpliku vaheseina kahe inimese vahele. Lõppeks pole

suurima mõtleja ja provintsi väikekodaniku vahel õige tihti muud vahet kui see, mis eraldab hetketi oma väljendusformeli leidva tõe samasugusest tõest, mis ei väljendu kunagi märgataval kujul. See on suur vahe; see on sügav kraav, kuid see pole kuristik. Mida enam mõte üleneb, seda vägivaldsem ja kaduvam tundub talle piir veel mittemõtleva ja alati-mõtleva vahel. Väikekodanik on täis eelarvamusi, naeruväärseina tunduvaid kirgi, kitsaid, tühiseid ja sageli õige madalaid ideid; kuid asetage ta elu olulisis olukordades targa kõrvale; valu, surma, armastuse, tõelise sangarluse ees juhtub enam kui üks kord, et tark pöördub oma tähtsusetu kaaslase poole, nagu oleks ta inimliku ja niisama kindla tõe hooldaja kui ta ise.

On hetki, kus tark näeb oma vaimsete varade tühisust; kus ta märkab, et teda eraldavad teisist inimesist vaevalt mõned harjumused, mõned sõnad, ja kus ta hakkab kahtlema nende sõnade väärtuses. Need on tarkuse viljakaimad hetked. Mõelda tähendab sageli eksida ja ekslev mõtleja peab sageli, et õiget teed kätte leida, tagasi tulema paigale, kuhu jäid ustavalt istuma ümber vaikiva, kuid vajalise tõe need, kes ei mõtle üldse. Nad hoiavad suguharu kollet; teised kannavad selle tõrvikuid, ja kui tõrvik hak-

kab hõrenevas õhus vabisema, siis on mõistlik läheneda koldele. Võiks arvata, et see kolle ei muuda asukohta, kuid see tundub vaid seepärast, et ta liigub edasi ühes maailmadega ja tema väike leek tähistab inimkonna tõelist aega. Me teame täpselt, mida inertne jõud võlgneb mõtlejale, kuid ei arvesta alati seda, mida mõtleja võlgneb inertsi jõule. Maailm, kus leiduks vaid mõtlejaid, kaotaks võib-olla mõnegi vältimatu tõe teadvuse. Tõeliselt mõtleb mõtleja õieti vaid niikaua kui ta ei kaota ühendust nendega, kes ei mõtle.

Hõlpus on põlata; vähem hõlpus on mõista; ja ometi, tõelisele targale pole ühtki põlgust, mis ei muutuks varemini või hiljemini mõistmiseks. Iga mõte, mis lendab põlgusega üle suure vaikiva inimhulga, iga mõte, mis ei leia ses hulgas tuhandeid uinunud õdesid ja vendi, on liiga sageli vaid hukatuslik või viljatu unelm. On hea vahete-vahel meenutada, et vaimses õhkkonnas, nagu väliseski, on tarvis kaugelt enam ozooni kui hapnikku selleks, et ta jääks hingatavaks.

LXXXV.

Ma mõistan, et mõtlejad nagu Balzac on leidnud meeldimust seda laadi väikeste elude kirjeldusest. Miski pole nii igavene ja nii iseenda sarnane kui need väikesed elud; ja ometi ei muutu sajandite jooksul miski sügavamalt kui õhkkond, mis neid ümbritseb. Ühetaolised liigutused erinevate taevaste all. Kuid meie ei märkaks nende taevaste erinevust, kui need liigutused poleks sarnased. Suur sangarlik tegu neelab meie pilgu, aheldades ta selle teo enda külge; tühised sõnad ja teod pööravad aga meie tähelepanu silmapiirile, mis neid ümbritseb, ja kas ei asugi inimliku tarkuse helendav punkt alati silmapiiril? Vaadeldes asju looduse tunde ja aru seisukohalt, ei saa nende elude üldine keskpärasus olla tõeliselt keskpärane juba seepärast, et ta on nii üldine.

Muide, seda kõike on asjatu rõhutada. Üht

hinge võime tunda vaid selle kõrguseni, milleni tunneme iseenda oma; ja pole ühtki olendit, tundugu ta algul kuitahes väikesena, kes ei väljuks varjust sedamööda kuis väheneb vari, milles peitume ise. Mitte seda, mida nähakse, pole tarvis selleks suurendada, et teda armastada; tarvis on valgustada seda, mida me veel ei armasta, tõstes leegi nii kõrgele, kuni ta ulatub armastuse tasemele. Kõik, mida peame soovima, on see, et iga päev väljuks meie hingest mõni kiir. Ta võib asetuda ükskõik kuhu. Pole ühtki eset, millele mõni pilk või mõte laskub, mis ei sisaldaks rohkem varasid kui need suudaksid valgustada; pole nii väikest asja, mis poleks kaugelt laialdasem kui kogu valgus, mida hing suudaks talle laenata.

LXXXVI.

Eks peitu just tavalisis saatusis inimsaatuste olu kõige ilmsemal kujul, vabastatuna kõigist tähelepanu väsitavaist pisiasjust? Hingeline võitlus kõrgustel pakub suurepärast vaatepilti; tähelepanelik vaatleja imetleks kaua võimast puud lagedal kõrgendikul, kuid vaatlusest väsides astuks ta metsa, kus puud pole küll imesteldavad, kuid selle eest loendamatud. On tõenäone, et määratu mets koosneb vaid keskpäraseist tüvedest ja okstest, kuid kas ta pole sügav ja kas pole tal õigus juba seepärast, et ta on mets? Viimne sõna ei kuulu kunagi erandlikule ja see, mida nimetame ülevaks, peaks olema vaid helgem ja teravam teadvus kõige normaalsemast. On hüveline vaadata sageli neid, kes võitlevad tippudel, kuid samuti on tarvilik mitte unustada neid, kes näivad magavat orus.

Nähes, mis sünnib nendega, kes sedaviisi magavad, nähes, kui palju peab ise olema võidelnud, et eraldada nende kitsamat õnne eralduses võitlevate õnnest, omistame võitlusele võib-olla pisut vähem tähtsust, kuid armastame teda enam. Mida diskreetsem on tasu, seda ihaldatavam ta on; mitte seepärast, et armastaksime salajas nautida õnne soosinguid, nagu mõni ebaaus õukondlane, vaid et need rõõmud, mida ta meile niiviisi loovutab, kuulutamata seda teistele, on võib-olla ainsad, mida ta pole võtnud meie vendade osast. Viimaseid ei vaataks me siis enam selleks, et endile öelda: „Kui kaugel ma olen neist inimesist!", vaid võime tunnistada lihtsalt: „Mulle näib, et sedamööda kuis tõusen, eemaldun ma vähem oma kõige arvukamaist ja väiksemaist kaaslasist, ja ma loen mingi ebakindla ideaali poole astutud sammud nende hulka, mis lähendavad mind kõigile, keda ma põlgasin oma varasemate päevade teadmatuses ja upsakuses."

LXXXVII.

Mis on lõpuks väike elu? Nii nimetame elu, mis pole endast teadlik, mis kulutab end nelja või viie isiku vahel paigal tammudes, elu, mille tunded, mõtted, kired, ihad kinnituvad tühiseile asjule. Kuid sellele, kes vaatab elu, muutub iga elu suureks juba selle tõttu, et ta teda vaatab. Ükski elu pole iseendast ei suur ega väike, teda ainult vaadatakse enam või vähem suurelt, see on kõik; ja elu, mis näib kõigile inimesile kõrgena ja haaravana, on seda seepärast, et ta on ise omandanud harjumuse heita endale avara pilgu. Kui te ei vaata kunagi oma elu, siis elate paratamatult kitsuses; see aga, kes vaatab teie elu kõrvalt, leiaks selle nurga kitsuseski, milles liigute, mingi silmapiirialge, mingi kindlama tugipunkti, kust ta mõte võib tõusta inimlikuma ja julgema jõuga.

Esimesest pilgust võib arvata, et meie üm-

ber liigub vaid kidurdunud, sulgunud ja ühetoonilisi elusid ja et mõne vanatüdruku, mõne piiratud silmaringiga ametniku või mõne ihnuri elu, kes on oma kulla ori, ei seo miski meie hingega, meie sügavale juurdunud tunde, igavese huvi ja tühjendamatu inimlusega. Kuid tarvitseb vaid kellelgi astuda avasilmi ja teritatud kõrvadega nende keskele, nagu astus näiteks Balzac, ja mõnes vaeses provintsisalongis sündinud tunne ulatub kohe niisama kaugele, paneb kogu inimelu niisama sügavate ja niisama võimsate allikateni liikuma kui mõne suure kuninga kirg, mis kiirgab ajaloos trooni kõrgusest. „Leidub selliseid väikesi torme," ütleb sel puhul Balzac oma võrratuimas lihtinimeste loos „Le Curé de Tours" (Tours'i preester), „leidub selliseid väikesi torme, mis äratavad hingedes niisama palju kirgi kui vajataks suurte ühiskondlikkude püüdluste juhtimiseks. Eks ole eksitus arvata, et aeg on kiire vaid suurile kavatsusile pühendatud südameile, mis panevad elu lainetama ja keema? Abbé Troubert'i tunnid voolasid sama pinevusega, põgenesid sama erutatud mõttekoormaga, kortsutusid niisama sügavaist lootusist ja meeleheiteist kui auahne, õnnemängija või armastaja karmid tunnid. Jumal üksi tunneb selle energia saladust, mida meile

maksavad igapäevsed võidud inimeste, asjade ja meie endi üle. Kui me alati ei teagi, kuhu me läheme, siis tunneme ometi küllalt hästi reisuväsimust. Kui ajaloolasel peaks lubatud olema hüljata hetkeks draama, mida ta jutustab, et asetuda kriitiku kohale, kui ta laseks teid heita ühe pilgu nende vanatüdrukute ja kahe preestri olemasolule, et otsida selle õnnetuse põhjust, mis hukutas neid juurteni, siis näeksite võib-olla, et inimesel on tarvilik tunda teatavaid kirgi selleks, et äratada endas omadusi, mis annavad ta elule suursugusust, laiendavad ta olemasoluringi ja uinutavad igale olendile loomupärast egoismi."

Ta ütleb tõtt. Valgust ei tule alati armastada ta enda, vaid selle pärast, mida ta valgustab. Tippudel leegitsev suur tuli on suurepärane, kuid tippudel on vähe inimesi, ent mõni väike leek suure rahvahulga keskel täidab oma ülesannet sageli kasulikumalt. Pealegi näevad ka suured oma tuuma paremini just väikesis eludes, ja vaadeldes kitsaid tundeid, õpimegi lõpuks laiendama enda omi. Mitte seepärast, et kitsad tunded muutuksid vaistuks, vaid nad tunduvad üha vähem kokkukõlas selle tõe suurusega, mis meisse tungib. On lubatud unistada paremast elust kui on tavaline elu, kuid ma

arvan, et pole lubatud ehitada seda unelmat osadest, mis puuduvad igapäevses elus. Arvatakse, et on hüveline vaadata elust kõrgemale, kuid võib-olla on veel parem harjutada oma hinge vaatama otse enda ette ja arvestama oma soovide ja unelmate toeks vaid neid tippe, mis eralduvad selgelt silmapiiri ehtivaist pilvist.

LXXXVIII.

See kõik viib meid tagasi küsimuse juurde, mille juurest lahkusime juba ammu. Peatusime välise saatuse juures, kuid on teisi pisaraid kui need, mida kisuvad meie silmist välised kannatused. Tark, keda armastame, peab elama kõigi inimlikkude kirgede keskel; sest meie südame kired on ainus toit, millest tarkus võib kaua ohutult toituda. Meie kired on töölised, mida loodus saadab, et aidata meil ehitada meie teadvuse, see tähendab, meie õnne lossi; ja inimesele, kes loobuks neist töölisist ja arvaks üksi võivat tõsta kõiki olemasolukive, jääks igavesti ta hinge peavarjuks vaid kitsas, külm ja lage kong.

Tark olla ei tähenda sugugi olla kirgedeta, vaid tähendab õppida puhastama oma kirgi. Kõik oleneb asendist, millele asume päevade redelil. Ühele on kõlblad luhtumised ja jõuetu-

sed allapoole viivad astmed; teisele tähendavad nad tõusvaid järke. Tark võib teha veel paljusid asju, mida teeb ka mittetark, kuid viimase kired vajutavad teda sügavamale vaistude pimedusse, sellal kui targa omad tõstavad ta teadvuses alati lõpuks valgusse mõne ununenud nurgakese. Ta ei tarvitse näiteks armastada hullumeelsena; kuid hullumeelsena armastades saab ta tõenäoliselt targemaks kui oleks saanud armastades vaid mõistlikult ja targalt. Liikumatuses ja tühjuses ei edene mitte tarkus, vaid uhkus kõige kasutumal kujul. Ei piisa teadmisest, mida tuleks teha, või eksimatust ettenägemisest, mida sangarid oleksid teinud. See on mõne tunniga väliselt õpitav. Ei piisa kavatsusest elada suursuguselt, et siis selle kavatsuse harimiseks sulguda oma kongi. Sääraselt omandatud tarkus on niisama vähe võimeline juhtima või tõeliselt kaunistama teie hinge kui on võimelised teda juhtima ja kaunistama teise nõuanded. „Puhkevat õit," ütleb üks hindu vanasõna, „tuleb otsida äikesele järgnenud vaikuses, mitte enne."

LXXXIX.

Mida kaugemale me ausate kavatsustega liigume mööda olemasolu teeradu, seda enam hakkame uskuma elu kõige igapäevasemate ja tühisemate seaduste tõesse, ilusse ja sügavusse. Õpime neid imetlema just seepärast, et nad on nii üldised, nii ühetaolised, nii igapäevased. Otsime ja ootame siis üha vähem erakordset: sest näeme, et looduse suures, vaikses ja ühetoonilises liikumises on kõige erakordsemad just meie teadmatuse ja tühisuse lapsikud nõuded. Siis ei nõuaks me mööduvailt tundidelt enam iseäralisi ja imelisi sündmusi, sest imelisi sündmusi juhtub vaid nendega, kel pole veel usaldust iseendasse või ellu. Meie ei ootaks enam, käed vaheliti, juhust mõneks üleinimlikuks teoks, sest tunneksime, et elame kõigis inimlikes tegudes. Meie ei nõuaks enam, et armastus, sõprus ja surm esituksid meile kujutlusehete, imeliste

kokkusattumuste ja ennustuste kaunistuses, oskaksime neid vastu võtta nende tõelises lihtsuses ja kartmatuses. Veenduksime lõpuks, et mehiselt ja täielikult vastu võetud olemasolus võib leida sangarluse ja kõige selle vaste, mis nõrkade, teadvusetute ja kartlikkude silmis moodustab üleva ja erakordse. Meie ei peaks end enam kõiksuse ainsaks ja eelistatud pojaks; vaid suurendaksime oma teadvust, valgustaksime oma naeratust ja siseselgust kõigega, mida võtame ära oma uhkuselt.

Jõudes sellele punktile paistaksid mõne püha Theresa või Ristija Johannese imelised elujuhtumused, müstikute ekstaas, legendaarsete armastuste üleloomulikud seiklused, mõne Aleksandri või Napoleoni õnnetäht üsna lapsikute illusioonidena, võrreldes selle inimliku ja siira tarkuse hea ja terve aususega, mis ei taha tõusta ülespoole inimesi, et tunda, mida need ei tunne, vaid oskab selles, mida kõik alati tunnevad, leida seda, mis on tarvilik südame ja mõtte avardamiseks. Tõeliseks inimeseks ei saada mitte soovides olla midagi muud. Kui paljud kulutavad oma elu, oodates niiviisi mõne ebatõenäose komeedi ilmumist, soovimata kunagi vaadata teisi tähti, sest et neid näevad kõik ja et nad on loendamatud! Erakordse ihal-

damine on sageli tavaliste hingede suur pahe. Peaksime ütlema endile vastupidi, et mida enam meie elusündmused tunduvad meile normaalseina, üldisina, ühetaolisina, seda enam jõuame eraldada ja armastada elu sügavusi ja rõõme just selles üldmaksvuses, et seda enam läheneme meid hingestava suure jõu rahule ja tõele. Pole näiteks midagi vähem erakordset kui ookean, sest ta katab kaks kolmandikku meie maakerast; ja ometi pole midagi nii suurt. Inimeses pole ühtki kaunist või suurt mõtet, tunnet, tegu, mis ei võiks kindlustuda kõige normaalsema olemasolu lihtsuses; ja kõik, mis ei leiaks siin kohta, kuulub veel laiskuse, teadmatuse või enesehellituse pettuste hulka.

XC.

Kas see tähendab, et tark ei peaks elult ootama midagi rohkem kui teised inimesed, et peaks armastama keskpärasust, rahulduma vähesega, piirama oma soove ja kitsendama oma õnne, kartusest teda kaotada? Vastupidi, mõnest inimlikust lootusest liiga hõlpsasti loobuv tarkus on haiglane ja lombak. Inimesel on mitmeid õiglasi soove, mis saavad väga hästi läbi ilma loata liiga valjult arult. Kuid ei tohi pidada end õnnetuks, kui omatakse õnne, mis ei tundu erakordsena meid ümbritsevaile inimesile. Mida targem ollakse, seda kergem on end veenda, et ollakse õnne omanik. On kasulik meelde jätta, et inimlikus õnnes on kadestatavaimad just ta lihtsaimad hetked. Tark õpib hingestama ja armastama elu vaikivat tuuma. Tõeline rõõm peitub vaid selles vaikivas tuu-

mas, ja kunagi ei julge erakordsed õnned saata meie samme hauani.

Tuleb tervitada ja kallistada niisama vennalikult kui kõiki teisi seda päeva, mis läheneb ja kaugeneb, tegemata ühtki ebaharilikku rõõmu- või lootuseliigutust. Ta on meieni jõudes läbi käinud samad alad ja samad maailmad kui see päev, mis leiab meid mõnel troonil või mõne suure armastuse asemel. Võib-olla varjab ta oma mantli all vähem säravaid, kuid seda kuulekamalt ustavaid tunde. Sõnatult möödunud nädalas loeme sama arvu igavikuminuteid kui suure kisaga lähenenud nädalas. Põhiliselt ütleme endale ise seda, mida mõni tund näib meile ütlevat. Tund on kõhklev ja arglik rändur, kes rõõmustab või kurvastab teda kostitava peremehe naeratuse või sünge pilgu kohaselt. Mitte tema ei too meile õnne; me ise oleme kohustatud õnnelikuks tegema tundi, mis tuleb varju otsima meie hingest. Tark on see, kel on alati soovida talle lävel midagi rahustavat. Tuleb kuhjata endasse lihtsaima õnne põhjusi. Ärgem kaotagem seepärast ühtki juhust, et olla õnnelikud. Püüdkem tunda algul kõigi inimeste kohast õnne, et eelistada talle hiljemini asjatundlikult endakohast õnne.

Sellega on samasugune lugu kui armastu-

sega. Peab olema sügavalt armastanud, et teada, kuidas tuleks armastada siis, kui ei armastata enam. On hea hetketi nähtaval kujul õnnelik olla, et õppida nähtamatult õnnelik olema; ja võib-olla maksab kuulata oma joobumuses valjusti kõnelevaid tunde vaid selleks, et õppida vähehaaval nende teiste keelt, kes kõnelevad alati vaid sosistades. Ainult viimased on hulgalised, tühjendamatud, võimetud reetma või põgenema oma hulga tõttu, ja tark peaks arvestama vaid neid. Õnnelik olla tähendab harjutada end nägema lugematute ja nimetute tundide varjatud naeratust ja salapäraseid ehteid, ja need ehted peituvad vaid meis endis.

XCI.

Kuid miski poleks vastandlikum tarkusele, millest siin kõneleme, kui väiklane ettevaatlikkus, ja parem on igatahes sagada asjatult ükskõik missuguse õnne ümber kui oodata kaminanurgas magades ideaalset õnne, mis ei tule kunagi. Selle inimese katusele, kes ei välju oma majast, laskuvad harilikult vaid need rõõmud, mida keegi ei soovinud. Ka ei nimeta me targaks seda, kes näiteks tunnete alal ei lähe lõpmata palju kaugemale sellest, mida aru talle lubab, või mida kogemused soovitavad tal oodata. Ka ei nimeta me targaks sõpra, kes ei pühendu oma sõbrale seepärast, et näeb ette sõpruse lõppu, või armastajat, kes ei andu täielikult, kartes armastuses hävida.

Tuleb endale öelda, et sada õnnetut juhtumit röövib meie õnneenergialt vaid kaduvaid ja ülearuseid osi, ja tuleb möönda, et kogu tarkus

on kokkuvõttes vaid nagu puhastatud õnne-energia. Tark olla tähendab õppida õnnelik olema, et õppida samal ajal omistama üha vähemat tähendust õnnele omaette. On tarvilik, et inimene oleks niikaua ja niipalju kui võimalik õnnelik; sest et need, kes väljuvad lõpuks iseendast õnne värava kaudu, on tuhat korda vabamad kui need, kes väljuvad läbi kurbuse värava. Targa rõõm valgustab üheaegselt ta südant ja kogu ta hinge, seevastu kui kurbus valgustab sageli vaid südant. Inimene, kes pole tundnud õnne, sarnaneb ränduriga, kes on reisinud alati vaid öösiti.

Ja lisaks leiame õnnes palju sügavama ja suursugusema, puhtama ja kaugelt ulatuslikuma enesealanduse kui on see, mille leiame õnnetuses. On olemas alandus, mida tuleb asetada parasiitvooruste hulka, ühes viljatu loobumuse, häbelikkuse, isetahtliku vooruslikkuse, pimeda elust võõrdumise, tumeda alistumise, patukahetsuse vaimuga ja paljude teistega, mis juhtisid nii kaua inimliku kõlbluse elavaid vesi ühte uinunud tiiki, mille ümber ekslevad veel praegugi kõik meie mälestused. Ma ei kõnele sellest madalast enesealandusest, mis on sageli vaid kasuarvestus, või parema pilguga vaadates, uhkuse argus või omamoodi liigkasuline laen, mida

tänane edevus usaldab homsele edevusele. Kuid isegi tark kujutleb mõnikord, et on hüvelisem end vähendada enda silmis ja mitte tunnustada teeneid, mida tal on sageli õigus panna enda arvele, kui ta võrdleb end teiste inimestega. Säärane enesealandus, olgugi siiras, võtab meie siseaususelt, mida tuleb austada üle kõige, kõik selle, mida ta võiks lisada meie ellusuhtumise mahedusele. Igal juhul kõneleb see teadvuse teatavast arglikkusest, kuid targa teadvusel ei tohi olla mingit häbelikkust, mingit arglikkust.

Kuid selle liiga isikliku enesealanduse kõrval asetseb üldisem enesealandus, mis on kõrge ja kindel, toitudes kõigest, mida õpetavad meile meie vaim, hing ja süda. See on enesealandus, mis näitab meile täpselt, mida inimene võib oodata ja loota, mis vähendab meid vaid selleks, et muuta suuremaks kõike, mida me näeme, mis õpetab meile, et inimese tähtsus pole mitte selles, mis ta on, vaid selles, mida ta suudab näha, mida ta püüab õigustada ja mõista. Tõsi küll, ka kannatus avab meile selle enesealanduse ala, kuid ta teeb seda vaid selleks, et juhtida meid liiga otseselt mingi lootusevärava juurde, mille lävel kaotame liiga palju päevi, sellal kui õnn, kel pole muid kohustusi, laseb meil vaikuses läbi käia kõige ligipääsematumad teerajad.

Just siis, kui tark on nii õnnelik kui võimalik, muutub ta nii vähenõudlikuks, nii väheuhkeks kui inimene üldse saab olla. Just siis, kui ta teab, et tal on lõpuks kõik, mis inimesel on lubatud omada, hakkab ta mõistma, et kõige selle väärtus, mida ta omab, peitub vaid viisis, kuidas ta vaatab seda, mida inimene ei saa kunagi omada. Ka omandame iseseisva eluvaate vaid kestva õnne rüpes. Õnnelik ei tule olla õnnelikkuse pärast, vaid selleks, et õppida selgesti nägema seda, mida varjaks meie eest alati tühine ja liiga passiivne õnne ootus.

XCII.

Kuid jätkem see küsimus, et läheneda teisele, millest äsja kõnelesime. Meie südame kuningriigis, mis on peaaegu kõigile inimesile kuningriigiks, kus korjatakse meie elutuuma lõikust, pole olemas kasutut majandust. Mittemidagitegemine on eelistatav seal poolikult tegemisele, ja mida kardetakse riskida, see kaotatakse seal kindlasti. Kirg röövib meilt jäädavalt vaid seda, mida tahtsime ta eest varjata, ja me kaotame alati just selle osa, mille mõtlesime jätta iseendale. Meie hinges on pealegi mõningaid nii sügavaid peidukohti, et ainult armastus julgeb laskuda mööda nende astmeid, ja ainult armastus toob sealt päevavalgele ootamatuid varasid, mille sära me märkame vaid sel lühikesel hetkel, kus meie käed avanevad, et ulatada neid armastatud kätele. Näib tõepoolest, et andmiseks avanedes kiirgavad meie käed mingit erilist valgust, mis läbib palju tihedamaid kehi kui hiljuti avastatud salapärased kiired.

XCIII.

Milleks masenduda kaua oma eksimusist või oma kaotusist? Mis ka juhtuks, õigemeelne inimene leiab ka kõige kurvema tunni viimaseil minuteil, nädala lõppedes, või aasta lõpul ikkagi võimaluse naeratada, kui ta astub iseendasse. Ta õpib vähehaaval kahetsema ilma pisarateta. Ta on perekonnaisa, kes õhtul, töö lõppedes, tuleb koju. On võimalik, et lapsed nutavad, mängivad lagastavaid või ohtlikke mänge, on segi ajanud mööbli, lõhkunud mõne klaasi või ajanud ümber mõne lambi; hakkab ta seepärast meelt heitma? Teoreetilise moraali seisukohalt oleks muidugi olnud soovitavam, et ta lapsed oleksid istunud hästi rahulikult, õppinud lugema või kirjutama, kuid missugune mõistlik isa saaks kõige elavamate etteheidete keskel hoiduda naeratamast, pead kõrvale pöörates? Ta ei hädalda nende pisut hullude elukülluse avalduste pärast. Nii-

kaua kui ta saab endasse tagasi tulla, kui tal on taskus varjava elamu võti, pole miski kadunud. Meie iseendasse laskumise hüved peituvad vähem selle uurimises, mida meie hing, vaim, süda on meie äraolekul ette võtnud või teostanud, kui ses laskumises endas. Ja kui tunnid on möödunudki, avamata meie lävel oma saladuslikke vöösid, kui saalid on niisama tühjad kui ärasõidupäeval, kui keegi neist, kes oleks pidanud töötama, pole liigutanud kätt — ikkagi avab tagasituleku sammude kõlavus meile midagi uut meid ootava ustava elamu ruumikuse kohta.

XCIV.

Hallid päevad asetsevad vaid meis endis, kuid kõige hallimailgi päevil on ikka ruumi kõrgeimale saatusele, sest säärane saatus etendub palju täielikumalt meie sisemuses kui Euroopa välispinnal. Saatuse alaks pole mitte mõne impeeriumi, vaid meie hinge ulatus. Meie tõeline saatus asetseb meie eluvaates, tasakaalus, mis moodustub lõpuks taeva lahendamatute küsimuste ja meie hinge vastuste vahel. Sedamööda kuis need küsimused avarduvad, muutuvad nad rahulisemaks, ja kõik, mis ühe targaga juhtub, suurendab neid küsimusi ja vaigistab neid vastuseid.

Ärge kõnelge saatusest seni, kui mõni sündmus teid rõõmustab või kurvastab, ilma et muudaks midagi teie suhtumises kõiksusse. Ainus asi, mis meile jääb pärast armastuse, kuulsuse, kõigi juhtumuste ja kõigi inimlikkude kirgede

möödumist, on üha sügavam lõpmatusetunne; ja kui see pole meile jäänud, siis ei jää meile midagi. Ma mõtlen tunnet ega ainult mingit mõtete kogu, sest et mõtted on siin vaid loendamatuiks astmeiks, mis viivad tunde juurde, millest kõnelen. Õnnes endas pole mingit õnne, seni kui ta ei aita meid mõelda millelegi muule, seni kui ta ei aita meid nii-öelda mõista seda salapärast rõõmu, mida kõiksus olemasolust tunneb.

Teatavas kõrguses vaigistab tarka iga sündmus, sest et sündmus, mis kurvastab teda algul kui inimest, lisab lõpuks nagu teisedki oma raskuse suurele olemasolutundele. Raske on röövida rahuldust sellelt, kes on õppinud kõiki asju muutma enesehuvitu imestuse esemeks; raske on röövida talt mõnd rahuldust, ilma et sellest mõttest endast, et ta võib läbi saada ilma selle rahulduseta, ei sünniks otsekohe mõni kõrgem mõte, mis mässib teda oma kaitsvasse valgusse. Kaunis on see saatus, kus ükski, olgu õnnelik või õnnetu, juhtumus pole möödunud, äratamata mõtisklusi, laiendamata meie hinge liikumispiirkonda, suurendamata meie ellukiindumuse rahu. Ka võime öelda, et meie saatus asetseb palju tõelisemalt ses viisis, kuidas oleme võimelised mõnel õhtul vaatlema taevast ja ta

ükskõikseid tähti, meid ümbritsevaid inimesi, meid armastavat naist ja tuhandeid mõtteid, mis meis heitlevad, kui juhuses, mis rebib meilt meie armastuse, valmistab meile triumfisõidu või tõstab meid mõnele troonile.

XCV.

Keegi ütles korra ühele naisele, kes näis talle võrratuima olendina, keda võiks maa peal leida, kellele olid kingitud kõik võimalikud annid, kaasa arvatud noorus ja kehaline ilu: „Mis saab teist? Keda võiksite armastada? Ma ei näe väljapääsu; pole olemas saatust, mis ulatuks teietaolise hinge kõrguseni." Mis teadis ta sellest? Mitte saatusel ei pea olema kõrgust, vaid hingel. Muidugi mõtles ta inimeste harjumuse kohaselt mõnele troonile, võitudele, imelisile juhtumusile. Kuid sel, kellele need asjad esindavad ühe olendi saatust, pole vähimatki aimu saatuse olemusest. Ja kõigepealt, milleks põlata tänapäeva? Tänapäeva põlata tähendab tõendada, et pole mõistetud eilset päeva. Tänapäeva põlata tähendab kuulutada end võõraks; kuid mida loodate teha ses maailmas, kui läbite teda võõrana? Tänasel on eilse ees see paremus, et

ta on olemas ja on loodud meile. Mistahes tänapäev teab rohkem kui eilne ja on järelikult avaram ja kaunim.

Kas arvate, et selle naise saatus, kellest kõnelesin, oleks Veneetsias, Firenzes või Roomas olnud kaunim? Ta oleks võtnud seal osa hiilgavaist pidustusist ja ta ilu oleks liikunud seal keset täiuslikke maastikke. Võib-olla oleks ta näinud seal oma jalgade ees printse, kuningaid ja väljavalitute hulka; ja kahtlemata oleks ta ühe oma naeratusega võinud suurendada suure rahva õnne, mahendada ja ülendada terve ajajärgu mõtet. Praegu aga möödub ta elu arvatavasti nelja või viie hinge vahel, kes tunnevad tema oma ja armastavad teda. On võimalik, et ta ei välju oma majast ja et ta olemasolu, ta mõte ja ta jõud ei jäta ühtki ilmset ja püsivat jälge inimeste keskele. On võimalik, et kogu ta ilu, kogu ta võimsus, kogu ta hingeline energia jäävad peitu temasse endasse ja nende väheste südamesse, kes talle lähenesid. Kuid on ka võimalik, et ta hing leiab mingi väljapääsu. Meie päevil need suured väravad, mis avavad juurdepääsu mõnele kasulikule ja mälestatavale elule, ei pöörle oma hingedel enam sama mürinaga kui omal ajal. Nad on nüüd võib-olla vähem monumentaalsed, kuid nende arv on suurem

ja nad avanevad teeradadele, mis on vaiksemad, sest et viivad kaugemale.

Kuid oletades isegi, et kõik jääks varju, kas pole ta oma saatust siis leidnud vaid seepärast, et ükski kiir pole astunud üle ta elamu läve? Kas ei saa mõni saatus olla omaette kaunis ja täielik? Kas tõeliselt tugev hing tagasi vaadates peatuks oma möödunud võitudel, kui need võidud pole aidanud tal mõtiskella elu üle, suurendada temas inimliku olemasolu suursugust alandlikkust, õpetada teda rohkem armastama seda vaikust ja mõtisklust, kus korjatakse vilju, mis on kasvanud mõne tunniga kirgede kuumuses, mida on kiitnud kuulsus, armastus ja vaimustus? Mis jääb aga talle üle nende pidustuste ja nende sangarlikkude, heategevate või harmooniliste tegude lõpul, peale mõningate mõtete, mõnede mälestuste, ühe sõnaga, mõninga teadvuselaienduse, ja mingi rahulisema tunde inimese asendist maa peal, tunde, mis on ühtlasi avaram, sest et on pidanud sirutuma suuremale nähtustehulgale? Hetkel, mil armastuse, võimu või kuulsuse säravad rõivad langevad meie ümbert puhkustunniks — ja kas ei saabu see tund igal õhtul, iga kord, kui oleme üksi? — mis võtame siis endaga kaasa oma üksiolekusse, kus kogu meie elu õnn on vaetav lõpuks

mõtte, saavutatud usalduse ja teadvuse raskusega? Kas asetseb meie tõeline saatus kõiges, mis toimub meie ümber, või selles, mis jääb meie hinge? „Nii võimas kui olekski mõne inimese kuulsuse või võimu kiirgus," ütleb üks mõtleja, „ta hing hindab varsti nende tunnete suhtelise väärtuse, mida talle toob igasugune väline tegevus, ja talle selgub varsti ta tõeline tühisus, sest ta ei leia mingit muutust, midagi uut, midagi endisest suuremat oma füüsiliste võimete harjutuses. Kuningad, kuulugu neile kas või kõik maad, on mõistetud nagu teisedki inimesed elama väikeses ringis, alistudes selle seadusile, ja nende õnn oleneb isiklikest muljeist, mida nad seal tunnevad."

Mida nad seal tunnevad ja mida nad mäletavad, peaksime lisama, seepärast, et need parandasid neid, sest hinged, mida siin vaatleme, jätavad kõigist oma elujuhtumusist talle vaid neid, mis tegid neid pisut suuremaks, pisut paremaks. Ja ons võimatu leida ükskõik kus, ükskõik missuguses vaikuses seda ainsat muutumatut ainest, mis jääb õilsaima välise elu prooviklaasi põhja? Kuna me aga omame midagi vaid sel määral, millisel see meid saadab pimeduses ja vaikuses, kas oleks see omandus siis

vaikusele ja pimedusele vähem ustav seepärast, et ta seal on sündinud?

Kuid ärgem astugem kaugemale mööda seda teed, mis võiks viia meid liiga teoreetilise tarkuse juurde. Kuigi kaunis väline saatus polegi tingimata nõutav, siis on ometi tarvilik teda loota ja teha kõik, mida suudetakse, et teda saavutada, nagu omistaksime talle suurima tähtsuse. Targa suureks kohuseks on koputada kõigile kuulsuse, teotsemise, õnne, armu templeile ja elamuile. Kui miski ei avane pärast tõsist pingutust, pärast pikka ootust, võib-olla leiab ta siis ses pingutuses ja ootuses endas selle selguse ja nende elamuste vaste, mida ta otsis. „Teotseda," ütleb kuski Barrès, „tähendab anastada meie mõtisklusele laialdasemaid kogemustevälju." Teotseda, võiksime lisada, tähendab mõelda kiiremini ja täielikumalt kui suudab mõte. Teotsemine ei tähenda enam mõtlemist ainuüksi ajudega, vaid kogu olemusega. Teotseda tähendab sulgeda meie mõtte sügavaimad allikad unelmais, et avada neid tõeluses. Kuid teotseda ei tähenda paratamatult võita. Teotsemine tähendab katsetamist, ootust, kannatlikkust. Teotsemine tähendab kuulamist, enesekoondust, vaikimist.

Tõsi küll, naine, kellest siin kõneleme, oleks

leidnud Ateenas, Firenzes või Roomas teatavaid vaimustuse põhjusi ja teatava ilu või sangarluse juhuseid, mida ta ei leia tänapäev. Ta oleks leidnud seal ka pingutuse oma tegudeks ja mälestuse neist, — elava ja hinnalise jõu, sest et tehtud pingutus ja mälestus tehtust muudavad meis sageli rohkem kui kõrgeim mõte, mis kõlblalt või vaimselt seisukohalt vääriks tuhandeid selliseid pingutusi või mälestusi. Jah, tormisest ja säravast saatusest väärib kadestust vaid see, et ta laiendab ja äratab teatava hulga tundeid ja energiaid, mis poleks kunagi väljunud liiga rahulise elu unest või tarandist. Kuid kas ei tähenda juba teadmine või aimamine, et need tunded või energiad meis magavad, kõige selle äratamist, mis neis on parimat, kas ei tähenda see juba kauni välise saatuse vaatlemist kõrgusist, kuhu ta jõuaks alles oma elupäevade lõpul, ja õite lõikamist viljalt, mida see saatus saab korjata alles pärast paljusid äikesi?

XCVI.

Lugedes eile õhtul üle Saint-Simon'i memuaare, kus näib, nagu vaatleksid mõne torni kõrgusest all orus sagavaid sadasid inimsaatusi, mõistsin ma, mida inimese vaist nimetab kauniks saatuseks. Võib-olla ei teadnud Saint-Simon ise, mida ta armastas ja imetles mõnes sangaris, keda ta ümbritseb isesuguse alistuva ja teadvusetu austusega. Tuhat voorust, mida ta jumaldas, on surnud ja tuhat väärtomadust, mida ta ülistas oma suurmeestes, tunduvad meile tänapäev üsna väikestena. Kuid ainult neli või viis nägu, kellele ta ei osuta erilist tähelepanu, ja vaatamata isegi sellele, et ta ei poolda sisimas neid hingestanud ideed — need neli või viis tõsist, heatahtlikku ja imesteldavat nägu astuvad just kui tema teadmata läbi selle hiilgava rahvahulga, mis voogas suure kuninga trooni ümber. Need on Fénelon, Chevreuse'i ja Beauvilliers' hertsog ja lõpuks Dauphin. Nad

pole õnnelikumad kui enamik inimesi. Nad ei saavuta erilist menu, ühtki kõmavat võitu. Nad elavad nagu teisedki keset segadusi ja oodates seda, mida nimetatakse õnneks, arvan ma, vaid seepärast, et teda oodatakse. Fénélon langes ebasoosingusse selle kaunis keskpärase, kuid taipliku ja läbinägeliku, uhke, hämara ja piduliku vaimu ees, kelleks oli Louis XIV. Ta mõistetakse süüdi, teda kiusatakse taga, eemaldatakse õukonnast. Chevreuse'i ja Beauvilliers' hertsog elavad õukonnas oma ametikohtade tähtsusele vaatamata isesuguses ettevaatlikus ja tahtlikus kõrvalehoidlikkuses. Dauphin ei naudi samuti kuninga soosinguid. Ta langeb ühe võimsa ja kadeda ringi intriigide ohvriks, millel õnnestub murda ta noort sõjalist kuulsust. Teda ümbritsevad ebasoosingud, luhtumised ja õnnetused, mis paistavad parandatamatuina sellele edevale ja orjalikule õukonnale, sest luhtumised ja õnnetused omandavad mõõdud, mida neile annavad hetke kombed. Ta sureb lõpuks, mõni päev pärast Madame Dauphine'i, keda ainuüksi ta oli hullumeelselt armastanud. Ta sureb, võibolla mürgitatuna nagu ta nainegi, ja langeb just kui välgust rabatuna samal tunnil, kus tolle soosingu esimesed kiired, mida enam ei loodetud, tulid kuldama ta lossi astmeid.

Sellised olid kurbused, ebaõnnestumised, pettumused ja ärevused, mis täitsid nende inimeste elu. Ja ometi, vaadeldes nende väikest vaikset ja kokkukuuluvat rühma keset teiste muutlikku ja tujukat sära, paistavad need neli saatust tõeliselt kaunitena ja kadestatavaina. Mingi ühine valgus saadab neid kõigis heitlikkusis. See lähtub Fénéloni suurest hingest. Fénélon on ustav imetluse, pühaduse, õigluse, lembuse ja armastuse kõrgeile mõtteile; ja kolm teist on ustavad oma õpetajale ja oma sõbrale.

Mis loeb meile siin, et Fénéloni müstilised ideed pole enam meie omad? Ja mis loeb meile samuti see, et mõtted, mida me peame sügavaimaiks ja parimaiks ja millele ehitame oma hingelise õnne ja kõik oma eluveendumused, langevad meie järel varemeisse ja panevad ükskord muigama neid, kes on leidnud mõtteid, mida need kujutlevad inimlikemaiks ja lõplikemaiks? See, mis loeb, mis ülendab ja valgustab meie elu, pole kaugeltki niipalju meie mõtted kui tunded, mida nad meis äratavad. Mõte on võib-olla sihiks; kuid see on samasugune siht kui paljude reiside oma: see, mis meid kõige enam huvitab, on reis ise, vahejaamad, kõik, mida teel kohtame, mis juhtub meiega pealekauba. Siin nagu kõiges muuski jääb püsima

vaid inimliku tunde siirus. Mõtte puhul ei tea me kunagi, kas ta meid ei peta; kuid armastus, millega teda armastasime, langeb meile tagasi, ilma et ükski tilk ta selgusest või ta jõust kaoks eksitusse. See, mis moodustab ja toidab ideaalkuju, mida igaüks püüab meist endas kujundada, pole niipalju tema äärjooni piiritlev ideede kogum kui see puhas kiindumus, ausus, enesehuvitus, millesse mässime need ideed. See viis, kuidas armastame seda, mida peame tõeks, on tähtsam kui tõde ise. Kas ei muutu me armastuse kaudu paremaks kui mõtte kaudu? Armastada ausalt suurt eksitust väärib sageli rohkem kui teenida väiklaselt mõnd suurt tõde.

See kiindumus, see armastus võivad pealegi niisama hästi saata kahtlust kui usku. Leidub niisama kirglikke, niisama suuremeelseid kahtlusi kui on kauneimad veendumused. Mõte, mis tundub meile väga kõrgena, väga puhtana või sügavalt ebakindlana, annab parima sellega, et pakub meile võimaluse armastada midagi piiritult. Kui andun mõnele inimesele, mõnele jumalusele, mõnele isamaale, kõiksusele või mõnele eksimusele, siis ei saada seda kallismetalli, mis leitakse kord mu armastuse tuha alt, mitte selle armastuse esemest, vaid armastusest endast. Kustumatu jälje jätavad enda järele vaid

siira kiindumuse lihtsus, ind ja kindlus. Kõik möödub, muudab kuju, võib-olla kaob, peale selle sügavuse, selle kindluse, selle viljakusekiirguse, mis lähtub meie südamest.

XCVII.

„Ühelgi inimesel pole olnud seda südamerahu," ütleb Saint-Simon, kõneldes ühest nende seast, keda ümbritsesid intriigid, raevud ja püünised. Ja edasi kõneleb ta ühe teise „targast rahulikkusest" ja see „tark rahulikkus" tungib läbi „terve väikese karja", nagu ta nimetab teda ümbritsejaid. See on tõepoolest väike parimaile mõtteile ustavate kari, see on sõpruse, õigluse, eneseaustuse ja siserahulduse väike kari, millele langeb lihtne ja vaikne valgus keset Versailles' upsakusi, auahnusi, pettusi ja reetmisi.

Need pole pühakud selle sõna liiga tavalises tähenduses. Nad pole eemaldunud kõrbede või metsade sügavusse; nad pole otsinud isekat varjupaika kitsais kongides. Need on targad; nad ei vä`ju elust; nad jäävad tõelusse. Ärgem arvakem, et nende usklikkus päästaks neid ja et

nende hinge varjupaik asetseks vaid Jumalas. Selleks, et inimese hing kindlustuks ja rahuneks, ei piisa Jumala armastamisest ja tema teenimisest nii hästi kui suudetakse. Jumalat suudetakse armastada vaid selle arukuse ja nende tunnetega, mis on omandatud ja arendatud kokkupuutes inimestega. Inimese hing jääb kõigest hoolimata sügavalt inimlikuks. Teda võib õpetada armastama paljusid nähtamatuid asju, kuid täielikult ja lihtsalt inimlik voorus või tunne toidab teda alati tõhusamalt kui kõige jumalikum kirg või voorus. Kohates tõesti rahulikku ja tervet hinge, võime kindlad olla, et ta võlgneb oma tervise ja rahulikkuse inimlikele voorusile. Kui oleks lubatud lugeda kadunud südamete saladusis, võib-olla näeksime siis, et see rahuallikas, kust Fénélon oma maapao päevil käis igal õhtul joomas, asetses kaugelt enam ta ustavuses õnnetule Madame Guyonile, ta armastuses tunnustamata ja tagakiusatud Dauphini vastu kui mingi igavese tasu ootuses; kaugelt enam tema inimlikult õrnas, inimlikult õiglases, ühe sõnaga, inimlikult etteheitmatus siseteadvuses, kui ta kristlikes lootusis.

XCVIII.

Millist imetlust väärib selle „väikese karja" julgeolek! Ükski voorus ei süüta siin mägedele pimestavaid tulesid, kõik leegid jäävad hinge ja südamesse. Ja pole muud sangarlust kui usalduse, siiruse ja armastuse omad, mis mäletavad ja on kannatlikud. On inimesi, kelle voorus väljub teatavail hetkil avatava ja suletava ukse müraga. On teisi, kelles ta jääb nagu vaikivaks teenijaks, kes ei lahku majast; ja need, kes tulevad väljast ja kel on külm, leiavad teda alati töökana ja tähelepanelikuna küdeva kamina juures.

Kaunis elu vajab võib-olla vähem sangarlikke tunde kui tõsiseid, ühetaolisi ja puhtaid nädalaid. Võib-olla on sirgjooneline ja absoluutselt õiglane hing väärtuslikum kui õrn ja andunud hing. Kui olemasolu harukordseis juhtumusis peakski temalt lootma pisut vähem an-

dumust ja pisut vähem vaimustust, siis võib toetuda talle suurema usalduse ja suurema kindlusega tavalisis olukorris. Ja missugune inimene, olgu ta elu kuitahes iseäraline, tormine ja kuulsusrikas, ei veeda teda lõplikus kokkuvõttes peaaegu täielikult tavalisis olukordades? Mis on, kui neile mõelda ja veel enam kui olla nende keskel, kõige säravamate sündmuste otsustavaimad hetked? Kas me ei märka üllatusega ka ülevaima tunni suures keerises elavat ja teotsevat kõiki oma rahulikemate tundide harjumusi ja mõtisklusi? Alati tuleb tagasi pöörduda normaalse elu juurde: seal asub kindel pind ja põhjakalju. Mitte iga päev ei esine tarvidus päästa mind surmast, autusest, meeleheitest, kuid võib-olla on seevastu möödapääsematult vajalik, et ma võiksin öelda endale iga päeva igal kurval tunnil, et kuski leidub hing, kes on astunud väga lähedale minu hingele, kes on vaikiv, ustav ja tundetu kõige vastu, mis ei tundu talle kokkukõlas muutumatu ja kõigutamatu tõega.

Muidugi on hea teha aeg-ajalt mõnd sangarlikku või ääretult suuremeelset tegu, kuid on veelgi kiiduväärsem ja nõuab püsivamat jõukulu, mitte end kiusata lasta mõnest madalamast mõttest ja elada vähem kõrki, kuid ühtla-

semalt julget elu. Austagem mõnikord mõtteis oma kõlbla täiuse soovi igapäevse tõe tasemele, et näha, kui palju hõlpsam on vahete-vahel teha suurt heategu kui mitte kunagi teha vähimatki halba, kui palju hõlpsam on vahete-vahel naeratusi äratada kui mitte kunagi nuttu põhjustada.

XCIX.

Nende „kindel kalju", nagu ütleb Saint-Simon, oli neil üksteises ja enne kõike neis endis, ja selle kalju kõigutamatu osa ulatus vastas täpselt sellele, mis oli laitmatu nende südames.

„Kindla kalju" aluse moodustab tuhat asja, kuid kas ei asetse ta keskplaat alati seal, kus pesitseb kõik, mida tunneme endas laitmatut? Tõsi küll, see laitmatuse tunne on neis sageli üsna jäme, sest pole kelmi, kes ei roniks igal õhtul hetkeks neile viletsaile rusudele, mida ta peab laitmatuiks. Kuid ma kõnelen siin pisut kõrgemast kui paratamatult vajalikust voorusest ja tavalisimgi olend teab väga hästi, mis tähendab mittetavaline voorus. Kõige ootamatumal kõlblal ilul on see eriomadus, et piiratuimgi inimene ei saa kunagi siiralt vabandada, et ta teda ei taipa, ka on ülevaim tegu aina see, mida mõistetakse hõlpsamalt. Võib-olla pole mööda-

pääsematult tarvilik tõusta kõige selle kõrgusele, mida meile on antud imetella, kuid on tarvilik mitte kunagi uinuda kõige selle sügavuses, mida meie ei saa hoiduda laitmast.

Kuid pöördugem tagasi meie tarkade varjupaiga juurde. Elus võlgneme paljude õnnede ja paljude õnnetuste eest vaid juhusele; kuid sisemine rahu ei olene kunagi juhusest. Ma tean, et on olemas ehitavaid hingi, ja et on teisi, kes armastavad varemeid, ja et on lõpuks kolmandaid, kes ekslevad kogu eluaja võõraste katuste all ühest varjendist teise. Kui ongi raske ümber kujundada ühe hinge vaistu, siis pole ometi kasutu, et need, kes ei ehita, saaksid teada rõõmu, mida tunnevad teised lakkamatust kivide asetamisest kividele. Mõtted, kiindumused, armastused, veendumused, pettumused, isegi kahtlused, kõik tuleb neile kasuks, ja see, mida raju nende käest rebides purustab, muutub neile veel kohasemaks materjaliks, et ehitada pisut kaugemale uus, vähem uhke, kuid elunõudeile vastavam hoone.

Millised kurbused, millised kahetsused, või millised pettumused võiksid veel kõigutada selle meistri maja, kes oma elamu kive valides pole midagi kõrvale heitnud, mis ta kurbusis, kahetsusis ja pettumusis oli tarka ja tugevat? Ja

edasi, et kasutada üht teist võrdpilti, kas pole õige öelda, et sisemise õnne juurtega on sama lugu kui suurte puude omadega? Just need tammed, mida tormid vaevavad kõige sagedamini, kasvatavad endile lõpuks võimsaimad ja toitvaimad pidemed igavesse maapinda; ja meid ülekohtuselt raputav saatus teab niisama vähe sellest, mis toimub meie hinges, kui tuul teab sellest, mis toimub maa all.

C.

Huvitav on tabada siin tõelise õnne võimsust ja salapärast külgetõmbejõudu. Kui mõni neist, kes kuulub „väikesse karja", astub läbi õnneliku ja võiduröõmutseva rahvahulga, kes täidab intriigide, kummarduste, väikeste armastuste ja väikeste võitudega Versailles' marmortrepid ja toredad ruumid, siis tekib ajuti isesugune vaikus Saint-Simoni tormilises jutustuses. Näib, et ilma et tal oleks tarvitsenud seda nimetada, mõõdetakse hetkeks neid kõhnu auahnusi, neid kõmavaid, kuid üürikesi rahuldusi, neid valjusti kõnelevaid, kuid varjus värisevaid pettusi mõne rahuliku ja tugeva hinge normaalse kõrguse najal. Toimub umbes sama, mis siis, kui laste sekka, kes mängivad keelatud mänge, kes rebivad või tallavad lilli, valmistuvad varastama puuvilju, piinavad salaja mõnd süütut looma, astub mõni preester või rauk, kes ei tahagi nen-

dega tõrelda. Mängud katkevad järsku, jahmunud südametunnistus ärkab ja hämmendunud pilgud peatuvad tahtmatult kohusel, tõelusel ja tõel.

Kuid inimesed ei peatu harilikult kauemaks kui lapsed silmadega jälgima kaugenevat rauka, preestrit või mõtisklust. Olgu, nad on näinud; sest inimese hing, hoolimata liiga varmalt kõrvalepöörduvaist või sulguvaist silmist, on suursugusem kui seda enamik inimesi oma rahu huvides sooviks; ta näeb ilma vaevata, mis on kõrgem sellest kasutust hetkest, mille vastu püütakse äratada ta huvi. Sosistatagu kuitahes palju piki teed, mida mööda tark eemaldub, ta on enda teadmata tõmmanud eksimusisse ja edevusisse vao, mis ei tasandu nii kiiresti kui arvatakse. See vagu lööb haljendama enne kõike pisarate ootamatul tunnil. Teistest pisut puhtam ja pisut elavam hing nutab Saint-Simoni jutustuses õige harva, ilma et ta läheks vallandama oma pisaraid mõne lähedusse neist, keda ta nägi niiviisi mööduvat läbi selle äreva vaikuse ja peaaegu pahatahtliku hämmastuse, mis saadavad seltskonnas laitmatu elu samme.

Meie ei juurdle õnne üle neil päeval, mil peame end õnnelikuks; kuid vaevalt on kannatushetk saabunud, kui meil pole enam vaeva

meenutada kohta, kus peitub rahu, mis ei olene mõnest päikesekiirest, keeldutud suudlusest või kuninglikust ebasoosingust. Meie ei astu siis nende poole, kes on samal viisil õnnelikud nagu olime ise; teame lõpuks, mis jääb järele sellest õnnest, kui juhus on teinud vähima kannatamatu liigutuse. Kui tahate teada, kus peitub kindlaim õndsus, siis ärge kaotage silmist lohutust otsivate viletsate käike. Kannatus sarnaneb selle võlukepiga, mida omal ajal kasutasid varanduste ja veesoonte otsijad, ta juhatab tema hoidjale selle elamu sissekäigu, kus puhkab sügavaim rahu. Ja see on nii tõsi, et me peaksime mõnikord endalt küsima, kas me võime usaldada oma hingerahu täiust, oma suurte eluseadustega soostumise siirust, oma rõõmu püsivust, kuni vaevatute vaist ei lükka neid koputama meie uksele, kuni nad ei näi silmavat meie lävel uinuvana selle igavesti kustumatu lambi kindlat ja rahulist kiirt.

Jah, ainult neil on õigus pidada end varjelduiks, kelle poole tahaksid nutma tulla kõik, kes nutavad. Nii ongi maailmas olendeid, kelle sisemist naeratust me silmame alles sellest hetkest alates, kus meie pisarad, mis pesevad meie pilgud kuni nende saladuslikemate allikateni, on õpetanud meid eraldama selle õnne juuresolu,

mis ei sünni mitte mõne tunni heatahtlusest või hiilgusest, vaid laiunud elujaatusest. Siin, nagu sageli mujalgi, on soovid ja tarvidused need, mis teritavad meie meeli. Näljane mesilane leiab mee, mis on peidetud sügavaimaisse koopaisse; ja otsustavas kurbuses nuttev hing avastab rõõmu, mis varjab end kõige kättesaamatumas varjendis või vaikuses.

CI.

Niipea kui teadvus ärkab ja hakkab elama mõnes inimeses, algab selle inimese saatus. Siin pole mõeldud enamiku hingede vaesunud ja passiivset teadvust, vaid aktiivset teadvust, mis võtab vastu iga mistahes kujulise sündmuse, nagu kuningatar, isegi siis, kui ta on heidetud vanglasse, oskab vastu võtta talle ulatatud kinki. Kui teiega midagi ei juhtu, siis võib ta teadvus luua juba suure sündmuse, tõdedes teataval viisil kõigi sündmuste puudumist. Kuid võib-olla pole ühtki inimest, kellele ei juhtuks rohkem kui on vajaline kõige ahnema, kõige väsimatuma teadvuse toitmiseks.

Mul on silmade ees ühe sellise võimsa ja tulise hinge biograafia, kelle kõrvalt näivad pead pööramata möödunud olevat kõik juhtumused, mis moodustavad inimeste õnne või õnnetuse. Mõtlen üht vastuvaidlematuimalt ge-

niaalset ja iseäralisimat naist, kes elas XIX sajandi esimesel poolel: Emily Bronte'd. Ta on jätnud meile vaid ühe raamatu, romaani, mille tiitliks on: „Wuthering Heights", veider tiitel, mis tõlkes võiks kõlada nii: „Rajused kõrgused".

Emily isaks oli inglise preester reverend Patrick Bronte, tühiseim, liikumatuim, upsakaim, isekaim olend, keda võiks kujutella. Kaks asja tundusid talle elus tähtsaina: ta kreeka profiili puhtus ja ta seedimise julgeolek. Emily vaene ema aga näis elavat täiesti selle profiili imetluses ja nende abikaasalikkude seedimiste austuses. On asjatu lõpuks meenutada siin ta olemasolu, sest ta suri kaks aastat pärast Emily sündimist. Lisagem sellegipärast, kas või ainult selleks, et tõendada veel kord, et keskpärases elus on naine kõrgem mehest, kellega ta on pidanud nõustuma, lisagem, et kaua pärast selle edeva ja tühja kirikumehe nii alistunud abikaasa surma leiti kimp kirju, kus see, kes oli alati vaikinud, hindas väga õieti oma mehe ükskõiksust, alpust ja isekust. On tõsi, et selleks, et märgata teistes mõnd puudust, pole tarvis ise olla neist vaba, sellal kui mõne vooruse avastamine nõuab võib-olla, et omataks endas selle idu. Sellised olid Emily vanemad. Tema ümber

vaatas neli õde ja üks vend samade ühetooniliste tundide tõsist voolust. Kogu perekond elas ja kogu Emily elu möödus sünges, lohutuseta, üksildases, viletsas ja viljatus Haworth'i külas, keset Yorkshire'i kanarbikku.

Kunagi pole olnud hüljatumat, kurvemat, ühetoonilisemat lapseiga ja noorust kui Emily ja ta nelja õe oma. Ei ühtki neist õnnelikest või mõnel määral ootamatuist väikesist juhtumusist, mis hiljemini aastate jooksul suurenedes ja kaunistudes moodustavad hingepõhjas elu naeratava mälestuse ainsa kulumatu varanduse. Esimesest elupäevast kuni viimseni sama ülestõus, kodused hoolitsused, õppetunnid, töö ühe vana tädi kõrval, eined, tõsiste väikeste tütarlaste käsikäes ja peaaegu alati vaikivad jalutuskäigud õitsval või lumega kaetud kanarbikul. Kodus selle isa absoluutne ükskõiksus, keda polnud peaaegu kunagi näha, kes einestas oma toas ja tuli alla vaid õhtul, et lugeda valju häälega kirikla ühises saalis Inglise parlamendi tüütuid vaidlusi. Väljas aga maja ümbritsev kalmistuvaikus, suur kõrb ilma ühegi puuta ja kevadest talveni hirmsa põhjatuule laastatud künkad.

Elujuhused — sest pole elu, kus juhused ei teeks mõnd pingutust — kiskusid Emily kol-

mel või neljal korral sellest kõrvest, mida ta oli õppinud armastama ja pidama, nagu need, kes jäävad liiga kauaks samasse kohta, ainsaks paigaks, kus taevas, maa, taimed olid tõelised ja imesteldavad. Kuid mõnenädalase äraoleku järel ta väsis, ta kaunid tulised silmad kustusid, ja keegi ta õdedest pidi viima ta rutuliselt tagasi pastori üksildasse majja.

Aastal 1843 — ta oli siis kahekümneviieaastane — jõudis ta sinna tagasi, et mitte enam lahkuda kuni surmani. Ei ühtki sündmust, ühtki naeratust, ühtki lootust armastusele kogu ta elus enne seda lõplikku tagasitulekut. Isegi mitte mälestust mõnest sellisest õnnetusest või pettumusest, mis lubavad nii paljudel liiga nõrgul või elu vastu liiga vähenõudlikel olendeil kujutella, et passiivne ustavus enesehävingule on vooruslik tegu, et pisaraisse uputatud tegevusetus vabandab seda tegevusetust, ja et nad on teinud kõik, mis võis teha, kui pigistasid oma kannatusest kõik kurbused ja kõik loobumused, mida seal võis leida.

Siin, selle minevikuta hinge neitsilikel ja siledail seintel polnud aga midagi, millega kinnitada mälestusi või loobumustundeid. Ei midagi enne seda viimset elujärku, ei midagi pärast, peale haigeravitseja vaeste ja lohutuseta

juhtumuste venna juures, kelle elu murdus laiskuse ja ühe suure õnnetu kire tõttu, selle peaaegu hullu venna juures, kes oli parandamatu alkohoolik ja oopiumisuitsetaja. Siis, ühel detsembrikuu pärastlõunal, kui tal oli täitunud kakskümmend üheksa aastat, istudes väikese kirikla kriidiga valgeks võõbatud võõrastetoas ja kammides küdeva kamina ees oma pikki musti juukseid, pillas ta kammi leekidesse, kust seda välja võtta tal polnud jõudu, ja surm tuli veel vaiksemana kui ta elu, et haarata teda vägivallata kahvatust embusest, millega teda hoidsid kaks õde, keda saatus oli talle jätnud.

CII.

„Ma ei näe sinu jaoks saatuse laias rüpes ei armastusetähist, ei kuulsusesädet ega ühtki naeratavat tundi!” hüüab kauni kurbuseliigutusega miss Mary Robinson, kes jutustab meile seda elu. Tõepoolest, väljastpoolt vaadates pole olemas süngemat, värvitumat, asjatumat, jäisemat elu kui Emily Bronte oma.

Kuid kust küljest vaadelda elu, et avastada ta tõde, et teda hinnata, õigustada ja armastada? Kui pööraksime pilgu hetkeks piiritule nõmmele kadunud väikeselt kiriklalt, et juhtida teda meie sangaritari hingele, siis näeksime hoopis teist vaatemängu. Harvad on juhud, kus ühe hinge elu võib tabada niiviisi kehas, millel pole olnud juhtumusi, kuid vähem harvad kui arvatakse on juhud, kus hing elaks isiklikku elu, mis on peaaegu olenematu nädala või aasta sündmusist. Romaanis „Wuthering Heights”,

mis on selle hinge kirgede, soovide, teostuste, mõtiskluste ja ideaali pilt, mis on lühidalt ta tõeline elulugu, on rohkem energiat, rohkem kirge, rohkem juhtumusi, rohkem indu, rohkem armastust kui oleks tarvis, et elustada ja vaigistada kordamööda kahtkümmend sangarlikku elu, kahtkümmend õnnelikku või õnnetut saatust.

Ükski sündmus ei peatunud kunagi ta elamu lävel; kuid pole ühtki sündmust, millele tal oli õigus, mis poleks teostunud ta südames võrratu jõu, ilu, täpsuse ja küllusega. Näib, nagu ei juhtuks talle midagi, kuid kas ei juhtu talle kõik mitte isiklikumalt ja tõelisemalt kui inimeste enamikule, sest kõik, mis sünnib ta ümber, kõik, mida ta näeb, ja kõik, mida ta kuuleb, kujundub temas mõtteiks, tundeiks, heldeks armastuseks, imetluseks ja elu jumalduseks?

Mis loeb see, kas mõni sündmus langeb meie või meie naabri katusele? Vesi, mida kallab pilv, on sellele, kes kogub teda anumasse, ja õnn, ilu, tervendav ärevus või rahu, mis asetseb mõnes juhuse käeliigutuses, kuulub vaid sellele, kes on õppinud järele mõtlema. Ta ei saanud kunagi tunda armastust, ta ei kuulnud kordagi kostvat teelt armsama võluvaid samme, ja ometi tema, kes suri neitsina kahekümneüheksa-

aastasena, tundis armastust, kõneles armastusest, tungis läbi ta uskumatuimate saladuste, nii et need, kes on armastanud kõige rohkem, peavad endilt vahel küsima, mis nime anda veel enda kirele, kui saavad temalt teada sõnu, puhanguid, saladusi, mis kõnelevad armastusest, mille kõrval kõik muu tundub juhuslik ja kahvatu.

Kust mujalt kui oma südamest võis ta kuulda neid võrratuid sõnu, mida armastav naine kõneleb oma vanale hoidjale mehest, keda kõik ta ümber kiusavad taga ja põlgavad ja keda ta üksi jumaldab. „Mu suured viletsused ses maailmas on olnud tema viletsused. Olen jälginud neid kõiki ja tundnud neid endas algusest peale. Mu mõte, kui ma elan, saab temaks. Kui kõik muu hukkuks ja tema üksi jääks, siis elaksin edasi, ja kui kõik muu jääks ja tema häviks, oleks maailm mulle veel vaid määratu võõras ja ma ei kuuluks enam temasse. Mu armastus teise vastu, kellest sa kõneled, on nagu metsade lehestik; aeg muudab teda, nagu talv muudab puid, kuid mu armastus tema vastu sarnaneb igaveste ja maa-aluste kaljudega. Nad on väheste nähtavate rahulduste allikaks, kuid nad on tarvilikud. — Ma olen tema ise, ta on alati, alati mu mõttes, mitte rõõmuna, samuti nagu

ma isegi pole alati endale rõõmuks. Ma ei armasta teda mitte seepärast, et ta tunduks mulle kaunina, vaid seepärast, et t a o n r o h k e m m i n a k u i k o g u m i n a i s e, ja ükskõik mis ainest meie hinged oleksid tehtud, tema ja minu oma on vaid sama hing..."

Armastuse väliste tõeluste ümber pöörleb ta süütusega, mis võib panna meid muigama; kus õppis ta aga neid sisemisi tõelusi, mis ulatuvad kõigeni, mis kires on sügavaimat, ebaloogilisimat, ootamatuimat, uskumatuimat ja kõige igavesemalt tõelist? Näib, nagu oleks pidanud kolmkümmend aastat elama kõige tulisemate suudluste tuliseimais ahelais, et saada teada, mida ta teab, et julgeda meile näidata „Wuthering Heights'i" kahe saatusest määratud armunu joobumuses selle kindlusega, selle eksimatu täpsusega neid kannatama panna tahtva lembuse ja õnnestada tahtva karmuse, surma sooviva õndsuse ja ellu kiinduva kurbuse, ihaldava põlguse ja põlgusest joobunud iha, vihast tulvava armastuse ja armastuse raskuse all kõikuva viha kõige vastuolulisemaid liigutusi.

CIII.

Ja ometi, me teame, sest selles vaeses elus pole midagi varjatud, et ta ei armastanud kedagi ja et keegi ei armastanud teda. Tähendab, on tõsi, et ühe elu viimseks kohaks on sõna, mida saatus sosistab meie hinge salajasimas kurrus? Tähendab, on tõsi, et on olemas siseelu, niisama tõeline, niisama kogenud, niisama mitmekesine kui välinegi elu? Tähendab, on tõsi, et võib elada ühes kohas, et võib armastada, et võib vihata, ilma et oleks kedagi eemale tõugata või oodata? Tähendab, on tõsi, et hingest jätkub kõigeks, et teatavas kõrguses on alati tema see, kes otsustab? Tähendab, on tõsi, et olukorrad on kurvad või viljatud vaid neile, kelle teadvus veel magab?

Kas ei määranud endale Emily südames kohangu kõik see, mida otsime teedel, armastus, õnn, ilu, juhtumused, seiklused? Ükski päev ei

toonud talle ühtki neist rõõmest, neist elamusist või naeratusist, mida käed võivad puudutada, ja ometi oli ta saatus täielik, miski ei maganud temas, ta südames oli alati valgust, vaikset rõõmu, usaldust, uudishimu, elavust ja lootust.

Ta oli õnnelik, ses pole lubatud kahelda. Avades meile oma hinge, võib ta meile näidata niisama hääbumatut lõikust kui parimad inimesed, kes on tundnud kõige mitmekesisemaid, kestvamaid, elavamaid ja täiuslikumaid õnnesid. Kui ta ei saanudki midagi sellest, mis sünnib armastuses, valus, ängistuses, kires, rõõmus, siis omandas ta ometi kõik, mis jääb inimlikest elamusist üle siis, kui neid enam ei ole. Kumb on tõeliselt midagi omandanud, kas pime, kes elas muinasjutulises lossis, või see, kes on astunud vaid korraks sellesse lossi, kuid avali silmi?

„Elada, mitte elada." Ärgem laskem end neist sõnust eksitada. On väga hästi võimalik elada ilma mõtisklusteta, kuid pole võimalik mõtiskella ilma elamata. Ühe sündmuse õnnelik või õnnetu tuum asetseb vaid idus, mille temast ammutame: tugevad ammutavad selle idee ise; nõrkadele ammutavad selle teised. On võimalik, et teel hauale tuleb teile vastu tuhat

välist sündmust ja et ükski neist ei leia teis jõudu, mis on vajalik, et ümber kujunduda hingeliseks sündmuseks. Ainult siis peab inimene endale ütlema: „Ma pole võib-olla elanud."

CIV.

Nii võime väita, et meie sangaritari siseõnne esindavad täpselt, nagu iga inimese oma, ta kõlblus ja maailmavaade. See ongi siht, mida tuleks elu lõpul alati mõõta juhuste metsas, et teada saada õnne ulatust. Ja kes saaks veel valada igapäevsete masenduste, kartuste ja kurbuste väikesi pisaraid, mis on ainsad valulised pisarad, sest et nad värskenduse asemel kibestavad pilku; kes võiks neid veel valada neil mõistmise ja rahunemise kõrgustel, kuhu oli tõusnud Emily Bronte hing?

Siis mõistame, et ta ei nuta mitte nii nagu enamik naisi, kes eksivad kogu elu väikeste murtud rõõmude juurest teiste väikeste murtud rõõmude juurde. Murtud rõõm rõhub vaid siis, kui teda tassitakse põhjusetult kaasas puuraiujana, kes ei heidaks kunagi oma haokubu seljast. Kuid haod pole selleks, et neid tassitaks

õlul, nad on loodud läitmiseks, et moonduda heledaks leegiks. Ja vaadeldes Emily hingest lõõmavaid leeke, mõtleme niisama vähe kui temagi hagude kurbusele. Pole õnnetust ilma silmapiirita, pole kurbust ilma ravimita sellele, kes teiste kombel kannatades või masendudes õpib jälgima kurbuse ja õnnetuse põhjas suurt looduse juhatavat viibet, mis on ainus tõeline käeliigutus. „Tark ei saa kunagi öelda absoluutselt, et ta kannatab, sest et ta valitseb oma elu," kirjutab üks imetlusväärne naine, kes oli kannatanud; „ta hindab elu linnulennult, ja kui ta täna kannatabki, siis tähendab see, et ta on pööranud oma mõtte oma hinge ebatäiuslikule osale."

Emily elustab meie silmade ees armastuse, headuse ja aususe kõrval ka kurjust, viha, kangekaelseimat kättemaksu ja ettenägelikemat truudusetust, ja tal pole isegi tarvis andestada, sest andestamine tähendab veel vaid poolikut mõistmist. Ta vaatab, tunnustab ja armastab. Ta tunnustab ja armastab niihästi hüvet kui kurja, sest kurjus on lõpuks vaid eksiv hüve. Ta õpetab meile — mitte moralisti omavoliliste formelite kaudu, vaid nii, nagu aastad ja inimesed õpetavad meile tõdesid, mida oleme võimelised vastu võtma — kurjuse lõplikku või-

metust elu ees, kõige rahunemist looduses ja surmas, mis on vaid elu võit ühe ta erivormi üle. Ta näitab neile osavaima, jõulisima ja geniaalseima pettuse asjatust kõige nõrgema ja teadmatuma tõe ees, ja pettumusi, mis ootavad viha, kes enese teadmata külvab õnne ja armastust tulevikku, mida ta arvas laastavat. Ta kõneleb meile võib-olla esimesena suurest pärivuse seadusest, et õpetada meile alandlikkust ja heldust; ja kui ta oma teose lõpul läheb küla kalmistule, et külastada oma kangelaste igavest elupaika, siis on rohi ühtlaselt haljas timukate ja märtrite haual, ja ta imestleb, et keegi võiks kujutella, nagu tuleks mõni vaevav unenägu segama nende puhkust, kes magavad seal ükskõikse ja rahulise maa rüpes.

CV.

Ma tean, et küsimuses on geniaalne isik, kuid sellised inimesed näitavad ainult pisut ilmekamalt, mis võiks olla ja mis esineb kõigis inimesis, muidu poleks see enam geniaalsus, vaid iseäratsus või hullus. Mida kaugemale minna, seda enam nähtub, et iseäralises pole geniaalsust ja et tõeline üleolek moodustub elemendest, mida iga päev pakub igale. Pealegi ei kõnele me sel hetkel kirjandusest. Mitte ta kirjandus, vaid ta siseelu lohutab Emily't, sest sageli leidub pimestavalt säravat kirjandust, ilma et seal esineks vähimatki kõlblat aktiivsust. Kui Emily oleks vaikinud, kui ta poleks kunagi võtnud sulge kätte, temas oleks ikkagi elanud sama jõud, sama eluind, sama armastuse küllus, sama sisemine naeratus, mis on omane isikule, kes näib teadvat, kuhu ta läheb, sama avardunud enesekindlus, mis kõneleb hingest, kes on kõr-

gustes osanud rahu teha selle maailma suurte ebakindluste ja suurte viletsustega. Me poleks ainult seda teadnud, see on kõik.

See alandlik elu õpetab meile paljusid asju. Mitte et teda peaks eeskujuks seadma neile, kes kalduvad nukrasse loobumisse; nad võiksid siin eksida. Näib, et kogu ta elu möödub ootuses, kuid kõigil pole õigust oodata. Emily suri neitsina kahekümneüheksa-aastasena, kuid pole õige surra neitsina. Kas pole iga olendi esimeseks kohuseks pakkuda oma saatusele kõik, mida võib pakkuda inimlikule saatusele? Parem on lõpetamata teos kui poolik elu. On hea hooletusse jätta kehklevaid või tühiseid rahuldusi, kuid pole tark peaaegu tahtlikult kõrvale lükata olulise õnne tähtsamaid tegureid. Õnnetul hingel pole keelatud toita ülevaid kahetsusi. Omandada mõnel määral avaram ülevaade oma olemasolu kurbusest tähendab juba proovida varjus tiibu, mis aitavad meid ühel päeval liuelda üle kogu selle kurbuse.

Võib-olla puudub Emily elus teatav jõupingutus. Ta hinges elasid kõik uljused, kõik kired, kõik iseseisvused; elus näeme aga kõiki kartusi, vaikimisi, kõiki tegevusetusi, kõiki piiratusi, kõiki eemalehoidumisi ja kõiki eelarvamusi, mida ta põlgas oma mõttes. See on liiga sageli liiga

mõtlikkude hingede elulugu. Õige raske on otsustada mõne elu üle omaette ja nimelt Emily Bronte puhul oleks palju öelda selle anduvuse kohta, millega ta ohverdas oma nooruse parimad aastad õnnetule, kuid vääritule vennale. Võime niisiis kõnelda siin vaid väga üldiselt; kuid kui pikk, kui kitsas on peaaegu kõigi inimeste juures see tee, mis viib hingest elu juurde! Meie mõtetega julguse, õigluse, aususe ja armastuse kohta on samasugune lugu kui tammetõrudega metsas: tuhat ja kümme tuhat eksib ja roiskub samblasse, enne kui sünnib üks puu. „Tal oli," ütleb ühest teisest naisest kõneldes sama naine, kelle sõnu ma äsja kordasin, „tal oli kaunis hing, kaunis mõistus, tundeline süda, kuid kõik see jõudis ellu vaid pärast läbipääsu väga kitsast karakterist. Märkan ta juures peaaegu alati sama selgenägelikkuse puudust ja enne kõike sama tagasivaate puudust iseendale. Kui keegi tahab meile näidata oma elu, siis algab ta sellega, et jutustab, kuidas ta näeb, mõistab ja tunneb asju; näeme siis enda ees suursugust hingeolemust; siis aga, sedamööda kuis tungime ühes temaga ta ellu, loendab ta meile oma tegusid, oma kannatusi ja rõõme, ja kõiges selles pole enam jälgegi hingest, mida silmasime hetkeks läbi põhimõtete ja ideede.

Niipea kui ilmub tegu, astuvad vaistud vahele, karakter sunnib end peale, ja hing, see tähendab, inimese kõrgem osa, näib olevat kadunud, just kui printsess, kes peab paremaks elada räpases viletsuses kui rikkuda oma käsi tavaliste töödega."

CVI.

Paraku! midagi pole tehtud seni, kui pole õpitud rikkuma oma käsi, kuni pole õpitud oma mõtete kulda ja hõbedat muutma võtmeks, mis ei avaks enam meie unelmate elevandiluust ust, vaid meie maja tõelist ust, — karikas, mis ei sisaldaks ainult meie unelmate võluvett, vaid ei laseks kaduda ka päris tõelisel veel, mis langeb meie katusele, — kaaludeks, mis ei piirduks meie tulevikutegude ebamäärase vaagimisega, vaid näitaks täpselt meie tänaste tegude kaalu. Kõrgeimgi ideaal on vaid ajutine ideaal, seni kui ta pole sisimalt täitnud kõik meie liikmed, kuni ta pole võimalust leidnud nii-öelda libistuda meie sõrmeotsteni. On inimesi, kelles tagasivaade iseendale toob kasu vaid nende mõistusele. On teisi, kelles seesama tagasivaade lisab alati midagi nende karakterile. Esimesed on läbinägelikud seni, kui küsimuses pole nad ise,

kuni pole tarvidust teotsemiseks; teiste silmad löövad aga särama enne kõike siis, kui on tarvis astuda tõelusse, kui küsimus on mõnes teos. Võiks öelda, et on olemas mõistuslik teadvus, igavesti istuv, igavesti lamav liikumatul troonil, mis peab tahtega ühendust vaid ebaustavate ja hilinevate saadikute kaudu, ja teine kõlbeline teadvus, alati jalul, alati valmis teele astuma. On tõsi, et viimane oleneb võib-olla esimesest, et ta ongi võib-olla vaid esimene, kes pikast puhkusest tüdides ja olles õppinud ses puhkuses kõike, mida võis õppida, otsustab lõpuks tõusta, laskuda tegevusetuilt astmeilt, astuda ellu. See kõik on hea, kui ta ainult ei viivitaks päevani, mil ta liikmed keelduksid teda kandmast.

Kes teab, kas pole eelistatav teotseda vahel oma mõtete vastu kui mitte kunagi söandada teotseda oma mõtete kohaselt? Tegev eksimus on harva parandamatu; asjad ja inimesed hoolitsevad ta peatse parandamise eest, kuid mis suudavad nad passiivse eksimuse vastu, mis väldib iga kokkupuudet tõelusega? Ometi pole tahetud kõige sellega öelda, et tuleks tasandada meie mõistuslikku teadvust ja karta teda liigselt toita oma kõlbelise teadvuse ootuses. Ärgem kartkem ideaali, mis oleks liiga kõrge selleks,

et kohastuda eluga. Vajame tervet jõge head tahet, et liikuma panna vähimatki õiglusest ja armastusest johtuvat tegu. Ideed peavad olema kümme korda kõrgemad meie käitumisest selleks, et meie käitumine oleks ainult aus. Tuleb piiritult soovida head, et vältida pisut kurja. Ühelegi jõule pole omane nii suur kahanemine kui ideele, mis peab laskuma igapäevasesse ellu. Seepärast peabki olema sangarlik oma mõtteis, et olla vähemalt vastuvõetav või kahjutu oma tegudes.

CVII.

Lähenegem viimast korda tumedaile saatusile. Nad õpetavad meile, et isegi suurte füüsiliste õnnetuste rüpes pole midagi parandamatut ja et saatuse üle kaevata peaaegu alati tähendab kaevata oma hinge vaesuse üle.

Rooma ajaloost võib lugeda, et üks gallia senaator Julius Sabinus, kes oli mässu tõstnud keiser Vespasianuse vastu, võideti. Tal oleks hõlpus olnud põgeneda germaanlaste juurde, kuid suutmata kaasa viia oma noort naist Eponinat, ei jätkunud tal jõudu teda hüljata. Näib, nagu tunneksime lõpuks ära elu ainsa ja tõelise väärtuse alles ängistuse ja õnnetuse päevil; ta ei loobunud niisiis elust. Tal oli villa, mille all laiusid avarad maa-alused käigud, mida tundsid ta üksi ja kaks vabastatud orja. Ta laskis süüdata selle villa ja levis kuuldus, et ta oli end mürgitanud ja et ta keha hävitasid leegid. Epo-

nina ise langes sellesse eksitusse, ütleb Plutarchos, kelle jutustust ma siin kordan Antoninuste aja uurija, krahv Champagny täiendustega; ja kui vabastatud ori Martialis teatas talle ta mehe enesetapmisest, jäi ta kolmeks päevaks ja kolmeks ööks kummuli maa peale, keeldudes igasugusest toidust. Saades teada sellest südamevalust hakkas Sabinusel hale ja ta laskis Eponinale öelda, et ta elab. Naine kandis ettevaatuse pärast leinarõivaid endiselt edasi ja nuttis oma meest taga päeval, inimeste ees, kuid külastas teda öösi ta peidukohas. Seitsme kuu jooksul laskus ta igal ööl põrgusse, et kohata seal oma meest. Ta katsus teda isegi sealt välja tuua, ajas ta habeme ja juuksed, sidus ta pea ümber mähised, rõivastas ta ümber ja laskis ta ühes riidekompsus viia ta sünnilinna. Kuid varsti tundus talle sealolek liiga ohtlikuna, ta viis oma mehe tagasi maa-alusesse koobastikku, elades ise kordamööda maal ja veetes oma ööd temaga, ja pöördudes linna, et näidata end oma sõbrataridele. Ta jäi rasedaks, kuid tänu ühele võidele, millega ta end võidis, ei märganud ta rasedust ükski naine isegi mitte ühissaunas, kus oli kombeks käia. Sünnitushetke saabudes ta laskus maa alla ja üksi, ilma ämmaemandata, nagu emalõvi poegib oma koopas, tõi ta ilmale

kaksikud. Ta toitis neid oma piimaga, nägi neid kasvavat; ta toetas oma meest üheksa aastat ses peidupaigas ja ses pimeduses. Kuid Sabinus paljastati siiski ja viidi Rooma. Ta vääris kahtlemata Vespasianuse armulikkust. Esitelles keisrile oma kaht poega, keda ta oli kasvatanud maa all, hüüdis Eponina: „Tõin nad ilmale ja kasvatasin neid, et meid oleks rohkem anudes sinu armu." Juuresolijad nutsid; caesar oli aga paindumatu ja südi galliatar oli sunnitud vaid paluma luba surra ühes oma mehega. „Elasin," ütles ta, „temaga õnnelikumalt pimeduses kui sina oled kunagi olnud, oo caesar! päikese palge ees ja keset oma impeeriumi toredusi!"

CVIII.

Milline süda võiks kahelda, milline süda võiks kõhelda armastamast pimedust, mida valgustab säärane armastus? Kahtlemata veetsid nad mõnegi hirmsa või vaevalise tunni oma koopa põhjas; kuid kes, isegi neist, kes hindavad vaid olemasolu pisimaid rahuldusi, ei armastaks pigemini säärase innuga mõne haua põhjas kui külmalt ja kõledalt päikese kuumuses ja valguses? Eponina võrratu karjatus on kõigi nende karjatus, kes on tundnud armastust, kelle hing on osanud elus leida mõnd eesmärki, mõnd huvi, lootust või kohustust. Leek, mis hingestas teda ta öö sügavuses, on sama leek, mis hingestab tarka ühetooniliste tundide sügavuses. Armastus on meie hinge teadvusetu päike, kuid selle päikese puhtaimad, kõige soojemad, püsivamad kiired sarnanevad üllatavalt nendega, mida õiglusest, suurusest, ilust ja tõest innus-

tunud hing püüab endas paljundada. Kas ei saaks seda õnne, mis sattus juhuslikult elama Eponina südames, juhtida igasse heapüüdlikku südamesse? Kõik, mis ta armastuses oli lohutavaimat, eneseunustus, kahetsuste pöördumine naeratusiks, loobumine naudinguist õnnede heaks, mida süda muudab igavesiks, huvi igapäeva kõige kahvatumate kiirte kohta, kui nad valgustavad midagi, mida ta imetleb, sukeldamine valgusse ja rõõmu, mida võime soovikohaselt laiendada, sest et selleks piisab vaid tugevamast armastusest; kas ei võiks kõik see ja tuhat teist niisama lembet, niisama lohutavat jõudu asetseda meie südame, meie hinge ja meie mõtte tuliseimas elus? Ja kas polnud Eponinagi armastus vaid mingi temast olenematu, ootamatu ja teenimatu läigatus sellest elust? Armastus ei mõtle alati; õige sageli ei vaja ta ühtki mõtisklust, ühtki tagasivaadet endale, et nautida kõike, mis mõttes on parimat. Ent see, mis on parimate armastuses, pole seepärast mitte vähem sarnane kõigega, mis on parimat mõttes. Eponina nägi, sest et ta armastas, vaid oma kannatuste helendavat nägu; kuid kas arutlemine, mõtisklemine, oma vaevast kaugemale vaatamine ja rõõmsamalt teotsemine kui oleks tarvilik saatuse ilmse käsu kohaselt, kas

ei tähenda see kõige selle tegemist tahtlikult ja veendunult, mida armastus teeb vaid aimamatult õnneliku juhuse tõttu? Iga Eponina kannatus süütas maa-aluses koobastikus ühe tõrviku; ja kas oma sisekoduga harjunud hinges iga kannatus, mis sunnib teda endasse pöörduma, ei läida samuti suuri lohutusi? Ja kuna me oma õilsa Eponinaga oleme kandunud tagakiusamiste aega, kas ei võiks siis öelda, et säärane kurbus sarnaneb paganliku timukaga, kes imetluse või halastuse mõjul põlvitab järsku keset piinu, mida ta sünnitab, oma ohvri jalgade ette, julgustab teda õrnalt, tahab kannatada ühes temaga ja palub teda lõpuks suudeldes juhatada talle oma taeva teed?

CIX.

Kuhu iganes läheksime, kõikjal voolab elujõgi küllusega taeva võlvide all. Ta voolab samuti läbi vanglamüüride, kuigi päike ei valgusta seal ta voogusid, nagu ta möödub kuulsuse ja õnne lossist? Meile pole tähtis mitte selle kõigile kuuluva ja alati voolava jõe ulatus, sügavus või võimsus, vaid selle karika puhtus ja maht, mille temasse sukeldame. Kõik, mida võime elust ammutada, omandab paratamatult selle karika kuju ja viimane on omakorda voolitud meie tunnete ja mõtete järgi, ühe sõnaga, meie sisesaatuse rinnal, nagu vanaaegsete skulptorite karikad olid voolitud jumalatari rinnal. Meile kuulub karikas, mille me ise endale valmistasime, ja oleme peaaegu alati selle omanikud, mida õppisime soovima. Saatuse üle võiksime kaevata vaid seepärast, et ta pole andnud meile suurema ja täiuslikuma karika ideed või

igatsust. Jah, ebavõrdsus valitseb vaid soovides, kuid see ebavõrdsus saab meile tuntavaks vaid hetkel, kus ta hakkab kustuma. Jõuda arusaamisele, et meie soov võiks olla veel kaunim, kas ei tähenda see juba tema kaunistamist? kas ei tähenda see meie saatuse rinna tõstmist uue igatsusõhuga ja sellesama kaudu ka meie ideaalse ja kuuleka karika äärte laiendamist, mille metall tardub lõplikult vaid surma külmal ja taibumatul tunnil?

Sel, kes ootab aina tulisemat ja suuremeelsemat tunnet, pole põhjust kaebamiseks. Pole põhjust kaebamiseks sel, kes ootab pisut suurema õnne, pisut rohkema ilu ja õigluse igatsust. Sellega on samuti, nagu öeldakse olevat väljavalitute õndsusega. Igaüks neist on rõivastatud rõõmu ja ta rõivad on ta keha järgi. Ta ei saa soovida laialdasemat õndsust kui tal on käes, sest juba palja sooviga teda saavutada on ta tema saavutanud. Kui kadestati õilsalt nende õnne, kes on võimelised sukeldama helendavamasse kohta suures jões minu omast säravama vaasi, siis olen enesele teadmata saanud juba suurepärase osa kõigest, mida nad ammutavad, ja mu huuled asetuvad nende huulte kõrvale karikaäärtele.

CX.

„Keda võiksite armastada?" öeldi enne neid kõrvalepõikeid naisele, keda te võib-olla veel mäletate. Sama oleks võinud küsida Emily Brontelt ja paljudelt teistelt; ja maailmas on hulk heapüüdlikke hingi, kes kaotavad parimad armastusaastad seda laadi küsimuste asetamisega oma tundelise tuleviku kohta.

Pealegi tungleb saatuse kuningriigis enamik kaebeid, kahetsusi, jõudeootusi, tühiseid kartusi ja ülepingutatud lootusi aina armastuse kuju ümber. Kõige selle põhjas on palju upsakust, palju võltsi luulet ja pettusi. Üldiselt leidub kõige rohkem mõistmata jäänud hingi just nende hingede seas, kes on teinud kõige vähem pingutusi iseenda mõistmiseks. Ka toitub kõige küllalisemalt hirmudest, pettumusist, nõudlikkusist ja väikesist põlgusist üldiselt just kõige väetim, kõige kitsam ja kõige omavolilisem

ideaal. Me kardame kõige enam, et haavataks või ei mõistetaks neid voorusi, mõtteid, kõlblaid omadusi ja kaunidusi, mis kuuluvad meile veel vaid kujutluses. Seesuguste teenetega on sama lugu kui materiaalsete hüvedega, lootus kiindub kangekaelseimalt just neisse, mida arvatavasti ei suudetaks kunagi saavutada. Nii on näiteks kelm, kes mõtleb end parandada, õige üllatatud, kui südames hetkeks ärganud aususele ei avaldata otsekohe erakordset austust. Ent kui oleme tõeliselt puhtad, enesehuvitud ja siirad, kui meie mõtted tõusevad harjunult ja lihtsalt üle vaistliku auahnuse ja egoismi, siis hoolime palju vähem sellest, kas need, kes elavad meie ümber, õigustavad, mõistavad ja imetlevad meid. Epiktetes, Marcus Aurelius, Antoninus Vaga pole kunagi kaevanud, et neid pole mõistetud. Nad ei arvanud endas olevat midagi ennekuulmatut või mõistmatut. Vastupidi, nad arvasid, et nende vooruse olu asetses just selles, millega kõik võisid ilma pingutuseta nõustuda. See, mis jääb mõistmata, ja mitte ilma põhjuseta, sest mõne tunde üldisel jõuetusel on alati mingi kõrgem põhjus; see, mis jääb mõistmata, on haiglased voorused, millele osutame liiga suurt tähtsust; ja iga voorus on haiglane, millele osutame suurt tähtsust ja millele nõuame aukartlikku tähele-

panu. Mõni haiglane voorus on sageli hukatuslikum kui hea tervisega pahe; ta eemaldub igal juhul rohkem tõest, tõest kaugel pole aga midagi loota. Sedamööda kuis meie ideaal paraneb, tunnustab ta suuremat tõeluste hulka; mida enam hing kasvab, seda vähem ta kardab mitte leida teist endale kasvukohast hinge; sest suurenev hing on tõele lähenev hing, tõe läheduses saab aga kõik osa tõe suurusest endast.

Jõudes keset taevasi tulesid, mis on peaaegu ühetaolised oma pimestuses, jõudes sellesse kolmandasse sfääri ja nägemata mingit liikumist enda ümber, Dante küsib endalt äkitselt, kas ta seisab või liigub veel edasi Jumala trooni poole. Ta vaatab siis Beatrice't, ja kuna too näib talle veel kaunimana, siis mõistab ta, et on lähenenud oma sihile. Samuti võime ka meie just oma uudishimu, armastuse, austuse ja imetluse kasvu järgi kõige kohta, mis meid elus saadab, lugeda samme, mida astume tõe teel.

CXI.

Harilikult väljub inimene oma majast rõõmu, ilu, tõe ja armastuse otsingule ja tuleb täiesti rahuldatult tagasi vaid siis, kui võib öelda oma lastele, et ta pole midagi kohanud. On mingit uhkust ses enese nimetamises rahulolematuks; ja enamus süüdistab elu ja armastust vaid seepärast, et kujutlevad, nagu võlgneksid elu ja armastus neile midagi rohkem kui seda, mida nad neile jagavad. On tõsi, et armastuseks on tarvilik, nagu kõigeks muukski, võimalikult kõrge ideaal, kuid iga ideaal, mis ei vasta mõnele tugevale sisemisele tõelusele, pole muud kui tühine, viljatu, lömitav pettus. Piisab kahest-kolmest kättesaamatust ideaalist, et halvata üht elu. On eksitus arvata, et hinge kõrgus on mõõdetav ta püüdluste või ta unelmate kõrgusega. Nõrkadel on üldiselt kaugelt kaunimad, kaugelt arvukamad unelmad kui tugevail, sest

kogu nende energia, kogu nende aktiivsus aurub nende ulmadesse. Tahtes mõõta meie kõlblat kõrgust, on tavalise unelma kõrgus arvestatav vaid sel määral, millisel see unelm on varjuks, mida heidab juba väga kindel, väga kogenud ja väga inimlik eelnev elu ja tahe. Siis võib püstitada unelma hetkeks väliste tõeluste päikesest üleujutatud lagendikule, nagu püstitatakse teivas kirikutorni kõrvale, mida tahetakse mõõta ta varju järgi, et määratella niiviisi vahekorda, mis valitseb varjude vahel, mida heidab tund ja igavene torn.

CXII.

Näib loomulik, et õilis süda ootab suurt armastust, kuid on kaugelt loomulikum, et ta oodates armastab ja et ta armastades ei arva end ootavat. Niihästi armastuses kui elus on peaaegu alati üsna asjatu oodata; armastama õpitakse vaid armastades ja just väikeste armastuste oletatavate pettumustega toidetakse hiljemini lihtsamalt ja kindlamalt selle suure armastuse kõigutamatut leeki, mis tuleb võib-olla valgustama teie ülejäänud elu.

Sageli ollakse ebaõiglased pettumuste vastu. Neile omistatakse murelik, kahvatu, norus nägu; nad on aga, vastupidi, tõe esimesed naeratused. Teie olete heapüüdlik inimene, tahate olla õiglane, kasulik, tark ja õnnelik, aga kui mõni pettumus teid kurvastab, kas ei tähenda see siis, et kahetsete eksimust, kus te seni olite? Kas peaksite paremaks elada oma eksimuste ja unel-

mate maailmas kui tõeluse omas? Parimate püüdluste parimad tunnid lähevad liiga sageli kaotsi mõne kauni unelma võitluses mõne vältimatu seaduse vastu, mille kaunidust nad hakkavad nägema alles pärast seda, kui too kaunis unelm on kulutanud nende jõud. Kui teid on petnud näiteks armastus, kas arvate siis, et teile oleks hüveline olnud uskuda kogu eluaeg, et armastus on see, mis ta pole, mida ta ei saa olla? Kas arvate, et seesugune illusioon ei võltsiks teie tähtsamaid tegusid ega varjaks kauemat aega üht osa tõest, mida tahate saavutada? Ja kui loodate teha suuri asju ja kui pettumus asetab teid teie kohale teise järgu asjade keskele, kas oleks siis õiglane needa kuni teie elupäevade lõpuni seda tõe saadikut? Eks otsinud lõppeks meie illusioongi tõde ennast, kui ta oli siiras? Õppigem moodustama oma pettumusist salapäraste ja ustavate sõprade, eksitamatute nõuandjate koondist. Kui mõni neist, julmemana kui teised, lööb meid hetkeks maha, ärgem öelgem siis ohates: elu pole nii kaunis kui meie unelmad; öelgem selle asemel: meie unelmais puudus midagi, sest nad ei tõestunud elus. Lõpuks koosneb ka nii palju kiidetud tugevate hingede jõud vaid pettumusist, mida nad on lahkelt vastu võtnud. Iga pettumus, iga

vastamata jäänud armastus, iga luhtunud lootus lisab teatavat kaalu teie tõe kaalule, ja mida enam illusioonid teie ümber langevad, seda üllamalt, seda kindlamalt ilmub suur tõelus, nagu päike, mida näeb selgemalt läbi talvise metsa lagedate okste.

CXIII.

Kui otsite suurt armastust, kas arvate siis, et oleks võimalik leida niisama kaunist hinge kui teie unelmad, kui teie unelmad üksi asuvad teda otsima? Kas on õiglane pakkuda omalt poolt vaid vormituid igatsusi, soove ja unelmaid, ja nõuda vastutasuks täpseid sõnu ja otsustavaid tegusid? Ometi teeme seda kõik. Ja kui juhus, mis oleks liiga õnnelik, et mitte olla ootamatu, juhiks meid kokku olendiga, kelles meie ideaal oleks täielikult kehastunud, kas oleks meil siis õigus kujutella, et meie laisad ja segased püüdlused jääksid kauemaks kokkukõlla tema tegeva ja täiesti väljakujunenud tõelusega?

Meil on teatavaid võimalusi leida oma ideaali väljaspool ennast vaid pärast seda, kui oleme kehastanud teda niipalju kui võimalik iseendas. Kas on teil lootust ära tunda ja kinni pidada mõnd ausameelset, sügavat, armastavat, ustavat ja ammutamatut hinge, mõnd hinge, mis oleks kõikehaarav, elav, spontaanne, iseseisev, vapper, heatahtlik ja suuremeelne, kui te ei tea ise niisama hästi kui tema, mis on ausa-

meelsus, armastus, mõte, elu, spontaansus, iseseisvus, vaprus, heatahtlus, suuremeelsus? Ja kuidas seda teada, kui te pole armastanud neid asju ega elanud kaua nende keskel, nii nagu tema neid armastas ja elas nende keskel.

Pole midagi nõudlikumat, kohmakamat ja pimedamat kui soovi astmel püsiv headus, ilu ja kõlblas täius. Kui tahate leida ideaalset hinge, siis hakake ise sarnanema ideaaliga, mida otsite. Pole teist teed tema omandamiseks. Sedamööda kuis lähenete tõeliselt sellele ideaalile, näete, et ta on õige ja õnnelik, kuigi peaaegu alati õige erinev sellest, mida teie ebamäärased lootused ootasid. Sedamööda kuis teie ideaal kokkupuutes eluga teostub, laiub ta, õrnub, muutub nõtkemaks ja täiuslikumaks. Siis leiate juba vaevata selle, mida armastate, mis on tõeliselt kaunis, mis on vääramatult hea, mis on igavesti õige teis endis, sest miski muu ei õpeta meile ära tundma meist väljaspool leiduvat hüvet kui see hüve, mis on meie südames. Siis osutaksite lõpuks vähem tähtsust teiste puudusile, mis enam ei haavaks teis teie edevust, egoismi või teadmatust, see tähendab, puudusi, mis ei sarnane enam teie omadega, sest meis endas elav pahe on see, mis talub vähima kannatusega teises leiduvat pahet.

CXIV.

Usaldagem armastust nagu usaldame elu, sest et oleme loodud usaldama ja et igas suhtes kõige hukatuslikum mõte on see, mis kaldub tõelust võõrastama. Olen näinud mitut armastuse tõttu murdunud elu, kuid on tõenäone, et kui lõhkujaks poleks olnud armastus, siis oleks sõprus, tüdimus, püsimatus, kõhklus, ükskõiksus, tegevusetus purustanud samad elud. Armastus purustab südames vaid hapraid esemeid, ja kui ta purustab seal kõik, siis tähendab see, et kõik oli seal liiga habras. Pole kedagi, kes poleks mitmel korral arvanud oma elu olevat purustatud, kuid need, kelles ta tõeliselt hävitati, võlgnevad oma õnnetuse sageli mingile edevale varemetearmule.

Kindlasti esineb armastuses, nagu meie saatuse muuski osas, õige palju õnnelikke või õnnetuid juhuseid. On võimalik, et inimene, kelle

südant ja vaimu täidavad kõik tarmud, kõik õrnused, kõik inimlikult kaunid püüded, kohtab oma esimesel elluastumisel kohe, ilma otsimata, hinge, kes teostab püsiva õnne joobumuses kõik armuigatsused, niihästi kõige kõrgemad kui kõige lihtsamad, kõige ulatuslikumad samaaegselt kõige peenematega, kõige igavesemad ja kõige hetkelisemad, kõige võimsamad ja kõige lembemad. Võib juhtuda, et ta leiab otsekohe südame, millele ta võib anda parima iseendast ja mis võtab alati vastu neid ande. Võib juhtuda, et ta tabab lennult võib-olla ainsa südame, mis oma alalise soovideküllusega oskab hauani vastu võtta tuhat korda rohkem kui talle antakse ja mis annab vastu tuhat korda rohkem kui on saanud. Sest aastaile vastu pidav armastus on tehtud neist sulnilt ebavõrdseist vahetusist; ja seal omatakse lõpuks ise seda, mida antakse, ega olda enam üksi selle omanik, mida saadakse vastu.

CXV.

Mõnikord leidub selliseid täiuslikult õnnelikke saatusi, ja kui igal inimesel ongi enam või vähem õigus loota endale sarnast, eksiks ta siiski, vangistades kogu oma elu sellesse lootusse. Ta võib end vaid ette valmistada, et väärida ühel päeval seda laadi armastust, ja sedamööda kuis ta selleks valmistub, muutub ta ootus kannatlikumaks. Oleks niisama hästi võimalik olnud, et inimene, kellest nüüdsama kõnelesime, oleks käinud oma noorusest kuni vanaduseni edasi-tagasi piki seina, mille taga ta õnn ootas teda liiga sügavas vaikuses. Kuid kas sellest, et ta õnn asus siinpool seina, järeldub, et teisel pool on vaid õnnetus ja meeleheide? Kas ei peitu õnn juba selles, et on saavutatud õigus mööduda niiviisi õnne lähedusest? Kas pole eelistatavam tunda, et meie ja selle suure armastuse vahel, mida loodame, seisab vaid

mingi, võiks öelda, läbipaistev ja võib-olla habras juhus, kui olla temast igavesti eraldatud kõigega, mis meis endis on ebainimlik, tarbetu ja vääritu? Õnnelik on see, kes võib noppida ja kaasa võtta lille, kuid ka see pole nii haletsetav kui arvatakse, kes kõnnib õhtuni, nähtamatuks jääva õie õilsa lõhna saatel. Kas elu on nurjunud, ons ta kaotanud kogu väärtuse ja iga kasulikkuse ainult seepärast, et ta pole nii õnnelik kui oleks võinud olla? Eks oleks ses armastuses, mida te kahetsete, parimaks osutunud see, mida oleksite ise temasse toonud, ja kui, nagu öeldud ülemal, hingele kuulub vaid see, mida ta saab anda, kas ei tähenda siis juba osalist omandust teie alaline püüe leida võimalust andmiseks? Jah, ma usun, et maa peal pole ihaldatavamat õnne kui võrratu ja kauakestev armastus, aga kui te teda ei leiagi, siis pole kõik see, mida olete teinud tema väärimiseks, kaduma läinud teie südamerahule, teie ülejäänud elu mehisemale ja puhtamale siserahule.

CXVI.

Ja veel, me võime alati armastada. Armastage omalt poolt võrratult ja teile saavad osaks peaaegu kõik võrratu armastuse rõõmud. Isegi kõige täiuslikumas armastuses pole ka kõige liitunumate armunute õnn täpselt sama, ja päris kindlasti armastab neist paremini see, kes ise on parem, ja see, kes paremini armastab, on ka õnnelikum. Vähem teise kui iseenda õnne pärast peaksime muutma end armastuse väärilisemaks.

Ärge arvake, et ebavõrdse armastuse õnnetuil tundidel kannataks rohkem see, kes on õiglasem, targem, suuremeelsem ja suursugusemalt kirglik. Parem armastaja pole peaaegu kunagi haletsemisväärne ohver. Täielikumalt ollakse ohver vaid siis, kui ollakse oma vigade, oma eksimuste ja ebaõigluste ohver. Nii ebatäiuslik kui te oletegi, teie võite rahuldada iga imet-

lusväärse olendi armastust, kuid imetlusväärne olend ei rahulda teie oma, kui te pole täiuslik. On soovitav, et saatus juhataks ühel päeval teie elamusse naise, keda ehiksid kõik mõistuse- ja südameannid, mida olete juhtunud möödumisi imetlema kuulsuse, õnne ja armastuse suurte sangaritaride ajaloos; kuid teie ei teaks sellest midagi, kui te pole õppinud tundma ja armastama neid ande tõelises elus; ja mis on tõeline elu igale inimesele lõpuks muud kui ta enda elu? Teie armsama ausameelsuses vallandub teie enda ausameelsus; tema tões rahuneb teie enda tõde, ja teie enda karakteri jõud naudib üksi seda jõudu, mis peitub tema omas. Kuid armastatud olendi voorus, mis ei kohta meie südame lävel voorust, mis temaga vähegi sarnaneks, ei tea enam, millistele kätele usaldada rõõm, mida ta toob.

CXVII.

Ja olgu teie südamesaatus milline tahes, ärge kaotage julgust. Kõigepealt ärge arvake, et kuna te pole tundnud armuõnne, et teile seepärast peaks lõpuni jääma tundmata inimliku olemasolu suur õnn. Võtku õnn laia jõe, maa-aluse nire, joa või järve kuju, tal on ikka vaid üksainus allikas meie südame salapaigus ja õnnetuimgi inimene võib luua endale kujutluse suurimast õnnest.

Tõsi küll, armastuses peitub joobumus, mis jääb talle tundmata, kuid see joobumus jätaks tõsise ja siira südame sügavusse vaid suure kurvameelsuse, kui tõelises armastuses ei leitaks midagi kindlamat, sügavamat ja vääramatumat kui on joobumus; ja see, mis armastuses on kindlaim, sügavaim ja vääramatuim, on sama, mis on kindlaim, sügavaim ja vääramatuim suursuguses elus.

Igale pole antud olla sangarlik, imesteldav, võidukas, geniaalne või lihtsalt õnnelik välises elus; kuid väliselt meie seast kõige vähem õnnistatud inimene võib olla õiglane, ausameelne, lembe, vennalik, suuremeelne; kõige vähem andekas võib harjuda vaatama enda ümber ilma pahatahtluseta, kadeduseta, leppimatuseta ja tarbetu kurbuseta; kõige hüljatum võib saada vaikse osa, mis pole alati kõige halvem, nende rõõmust, kes teda ümbritsevad; osavusetuim võib teada, kui kaugele ta andestab mõnd haavamist, vabandab mõnd eksitust, imetleb mõnd inimlikku sõna ja tegu; ja kõige vähem armastatu võib armastada ja austada armastust.

Nii teotsedes kummardub ta allika kohale, mille kohale kummarduvad sagedamini kui arvatakse ka õnnelikud oma õnne tuliseil tundidel, et veenduda oma õnne tõelikkuses. Armuõndsuste põhjas nagu selle õiglasegi lihtsa elu sügavuses, kellele juhus pole tahtnud naeratada, jääb muutumatuks ja liikumatuks vaid õiglus, usaldus, heatahtlus, siirus ja suuremeelsus. Armastus lisab pisut särа neile helendavaile täppidele; ja seepärast peabki otsima armastust. Armastuse suurim hüve on aga selles, et ta avab meie silmad teatavaile rahulisile ja lembeile tõdedele. Armastuse suurim hüve on

selles, et ta annab meile võimaluse armastada ja imetella üksikus esemes seda, mida me poleks osanud ega suutnud armastada ja imetella tuhandes eri kujus; see on seepärast, et ta avardab sellega südant tuleviku jaoks. Kuid ka imeväärseima armastuse aluseks on alati vaid väga lihtne õndsus, väga mõistetav õrnus ja jumaldus, väga kättesaadav jumaldus, ohutus ja siirus, väga inimlik imetlus ja andumus, mida võiks tunda oma kurvastatud elus ka õnnetu saatusega heapüüdlus, kui tal oleks pisut vähem kibestust, pisut vähem kannatamatust, pisut rohkem ettevõtlikkust ja pisut rohkem energiat.

ÜLEMAAILMNE

EESTI KIRJASTUS O-Ü.

LIIKME ÕIGUSED JA KOHUSTUSED:

Kohustused:

1) **liikmemaksu ei ole, liikmeks hakkamine on lihtne: ainult teatada oma nimi ja aadress;**

2) liige kohustub ORTO poolt postilunana saadetud viimatiilmunud ilukirjandusliku väärtteose välja ostma, mitte sagedamini kui üks kord kuus;

3) kohustub aadressi muudatusest alati ORTO-le teatama.

Õigused:

1) liikmel on õigus alati esimeses järjekorras saada iga ORTO poolt kirjastatavat teost — ka õppe- ja sõnaraamatut — vähemalt 20% hinnaalandusega;

2) võib igal ajal lahkuda liikmest, sellest kirjalikult teatades;

3) **on õigus osta tagantjärele liikmehinnaga varemilmunud teoseid;**

4) **iga juurdevärvatud uue liikme pealt saab järgmisena ilmuva raamatu tasuta;**

5) kui vähemalt kuuekuulise liikmeksoleku järele kaotab tööõnnetuse läbi sissetuleku, **saab kolme järgneva kuu jooksul raamatud tasuta;**

6) saab sünnipäeva- ja jõulukingi ORTO-lt;

ORTO omapoolselt kohustub:

1) kirjastama ainult väärtuslikke teoseid;

2) teosed ei või ilmuda sagedamini kui üks kord kuus ja mitte harvemini kui kahe kuu kohta üks teos;

3) raamatu hind peab olema vähemalt 30% odavam kui harilik Rootsis müügil olev rootsikeelne parem ilukirjandus;

4) enne väljasaatmist ajalehes või ringkirjadega teatama raamatu nime, autori, lehekülgede arvu ja hinna;

5) iga liige saab mälestuseks vastava liikmekaardi.

ÜHENDUS TEEB TUGEVAKS!

Liitugem kõige suurema vabade eestlaste organisatsiooniga! ORTO liikmeks hakkamine ei ole mingiks koormavaks kohustuseks, vaid meeldivaks võimaluseks!

ORTO Ü. EESTI KIRJASTUS O-Ü.
Toronto, Göteborg, New York, London,
Sydney, Buenos Aires, Sao Paulo